

**KAMUSAL DÜRTME
UYGULAMALARININ VERGİ UYUMUNA
ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
BURDUR İLİ ÖRNEĞİ**

Sadık AYDOĞAN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali BALKI
Ağustos, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARININ VERGİ
UYUMUNA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
BURDUR İLİ ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Sadık AYDOĞAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ali BALKI

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Kamusal Dürtme Uygulamalarının Vergi Uyumuna Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Burdur İli Örneği**” adlı çalışmadaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

06/08/2024

İmza

Sadık AYDOĞAN

T.C.
AFYON KOCATEPEÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı-Soyadı	Sadık AYDOĞAN
	Numarası	2200607501
	Anabilim Dalı	Maliye
	Programı	Maliye
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Kamusal Dürüm Uygulamalarının Vergi Uyumuna Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Burdur İli Örneği
Tez Savunma Sınav Tarihi		06/08/2024
Tez Savunma Sınav Saati		14/00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARININ VERGİ UYUMUNA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BURDUR İLİ ÖRNEĞİ

Sadık AYDOĞAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

Ağustos, 2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali BALKI

Kamu hizmetlerinin kesintisiz olarak sunulması için devletlerin temel gelir kaynağı olan vergilerin etkin bir şekilde toplanması zorunludur. Vergilerin toplanmasında yasal ve zorlayıcı önlemlerin yanı sıra çok önemli bir bileşen de vergiye gönüllü uyumdur. Davranışsal ekonomi alanı, geleneksel ekonomideki rasyonellik kavramına ve ekonomik aktörlerin varsayımına meydan okuyarak yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yaklaşım, psikolojik ve davranışsal anlayışların ekonomik teoriye entegrasyonunu savunarak ekonomik konuların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak tanır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın yaptığı kamusal dürtme uygulamalarının gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumlarında etkili olup olmadığını Burdur il merkezi özelinde ölçmektir. Ayrıca mükelleflerin bu gelir unsuruna ait tutum ve düşünceleri de ölçülmüştür. Çalışmada kullanılan veriler Burdur il merkezinde 440 vergi mükellefinden yüz yüze anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen veriler ile ordered probit modelde regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, demografik faktörler arasında yer alan mükelleflerin cinsiyeti, medeni hali, yaşı, çocuk sayısı, eğitim durumu, gelir düzeyi, mesleği ve kira gelirinin türü ile vergi uyumu arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Orta düzeyde kira geliri elde eden mükelleflerin diğer mükelleflere göre, kira geliri dışında ticari kazancı olan mükelleflerin diğer mükelleflere göre vergiye daha az uyum sağladıkları tespit edilmiştir. Beyanname vermesi gerektiğini kendi hatırlayan mükelleflerin ise diğer mükelleflere göre vergiye uyumları daha yüksektir. Mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen ekonomik olmayan faktörlerden vergi cezaları, vergi afları, vergi algısı, adil vergi sistemi, mükellefin itibar kaybı, sosyal çevre ve kamusal dürtme uygulamalarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Vergi cezalarına maruz kalmamak için beyannamesine zamanında veren mükelleflerin, pozitif vergi algısına sahip mükelleflerin, itibarım zedelenmesin diye beyanname verenlerin ve sosyal çevresinden etkilenecek beyanname verenlerin vergi uyum düzeyleri daha yüksektir. Vergi idaresinin yaptığı kamusal dürtmeler sonucu beyannamesini veren mükelleflerin vergiye uyumları da diğer mükelleflerin vergiye uyumlarına göre daha yüksek tahmin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyum, Davranışsal Maliye, Kamusal Dürtme Uygulamaları.

ABSTRACT

A STUDY ON THE IMPACT OF PUBLIC NUDGING PRACTICES ON TAX COMPLIANCE: THE CASE OF BURDUR PROVINCE

Sadık AYDOĞAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF PUBLIC FINANCE**

August, 2024

Advisor: Asst. Prof. Ali BALKI

In order to provide public services without interruption, it is necessary to effectively collect taxes, which are the primary source of income for the states. In addition to legal and coercive measures in collecting taxes, voluntary compliance with taxes is an essential component. The field of behavioral economics challenges the concept of rationality in traditional economics and the assumptions of economic actors, offering a new perspective. This approach advocates the integration of psychological and behavioral understandings into economic theory, allowing economic issues to be examined more comprehensively. In this context, the study aims to measure whether the public nudging practices carried out by the Revenue Administration are effective in tax compliance of real estate capital income owners, specifically in the Burdur city center. In addition, the attitudes and thoughts of the taxpayers regarding this income element were also measured. The data used in the study were collected from 440 taxpayers in the Burdur city center using a face-to-face survey technique. Regression analysis was performed on the obtained data in the ordered probit model. According to the analysis results, no significant relationship was found between the demographic factors of taxpayers, such as gender, marital status, age, number of children, education level, income level, professional type of rental income, and tax compliance. It was found that taxpayers with medium rental income were less compliant with taxes than other taxpayers, and taxpayers with commercial income other than rental income were less compliant with taxes than other taxpayers. Taxpayers who remembered having to file a return were more compliant with taxes than other taxpayers. Significant differences in non-economic factors affecting taxpayers' tax compliance, such as tax penalties, tax amnesties, tax perception, fair tax system, taxpayer reputation loss, social environment, and public nudging practices. Tax payers who filed their returns on time to avoid being subject to tax penalties, tax payers with a favorable tax perception, those who filed their returns so that their reputation would not be damaged, and those who filed their returns under the influence of their social environment had higher tax compliance levels. Tax payers who filed their returns due to public prodding by the tax administration were estimated to have higher tax compliance than other taxpayers.

Keywords: Tax Compliance, Behavioural Public Finance, Public Nudge Practices.

ÖN SÖZ

Tez çalışmamda ve tüm akademik hayatımda bilgi ve birikimleri ile bana yol gösteren, yardım ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, daima motive eden tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ali BALKI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Sadık AYDOĞAN

2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VERGİ UYUMU VE VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1. VERGİ KAVRAMI VE VERGİ UYUMU	4
1.1. VERGİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1.2. VERGİ UYUMU	7
1.2.1. Vergiye Gönüllü ve Zorunlu Uyum	8
1.2.2. Vergi Uyumunda Davranış Biçimleri	10
1.2.2.1. Vergiye İtaat	10
1.2.2.2. Verginin Özdeşleşmesi	11
1.2.2.3. Verginin İçselleştirilmesi	12
1.2.3. Vergi Uyumsuzluğunda Davranış Biçimleri	12
1.2.3.1. Vergi Kaçırma	13
1.2.3.2. Vergiden Kaçınma	14
1.3. VERGİYE KARŞI TEPKİLER	15
1.3.1. Agresif Vergi Planlaması	15
1.3.2. Vergi Grevi	16
1.3.3. Vergi İsyanları	16
1.3.4. Verginin Yansıtılması	16
1.4. VERGİ UYUMUNDA MÜKELLEF TİPOLOJİLERİ	17
1.4.1. Sosyal Vergi Mükellefi	17
1.4.2. İçsel Vergi Mükellefi	18
1.4.3. Dürüst Vergi Mükellefi	18
1.4.4. Vergi Kaçıran Mükellef	19
1.5. VERGİ UYUMUNUN KONTROLÜ VE GELİŞTİRİLMESİ	19
1.6. VERGİ UYUM MALİYETİ	20
1.7. VERGİ UYUMUNU ÖLÇME YÖNTEMLERİ	21
1.7.1. Teorik Yöntemler	22
1.7.2. Ampirik Yöntemler	22
1.7.3. Laboratuvar Deneyleri	23
1.7.4. Resmi Veri Yöntemleri	24
2. VERGİ UYUMUNU AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	24
2.1. ALLINGHAM-SANDMO MODELİ: RASYONEL BEKLENTİLER TEORİSİ	24
2.1.1. Allingham-Sandmo Modelinde Vergi Uyumunun Belirleyicileri	25

2.1.2. Allingham - Sandmo Modelinde Vergi Denetimlerinin ve Cezalarının Önemi	26
2.1.3. Allingham-Sandmo Modelinin Eleştirisi	27
2.2. SOSYO-PSİKOLOJİK YAKLAŞIM: AHLAKİ DUYGULAR TEORİSİ	28
2.2.1. Sosyo-Psikolojik Yaklaşımda Psikolojik Vergi Sözleşmesi	29
2.2.2. Sosyo-Psikolojik Yaklaşımda Vergi Ahlakının Önemi	30
3. VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER	30
3.1. EKONOMİK FAKTÖRLER	31
3.2. EKONOMİK OLMAYAN FAKTÖRLER	33
3.2.1. Demografik Faktörler	34
3.2.2. Sosyo-Psikolojik Faktörler	35
3.2.3. Davranışsal Faktörler	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE GELİR VERGİSİ UYGULAMASI VE VERGİ UYUMU İLİŞKİSİ.

1. TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE GELİR VERGİSİ	40
1.1. TARİHSEL GELİŞİMİ	40
1.2. GELİR VERGİSİNİN KONUSU VE YÜKÜMLÜSÜ	41
1.3. GELİR VERGİSİNE TABİ GELİRİN UNSURLARI	41
1.3.1. Gayrimenkul Sermaye İradı	42
1.3.2. Gayrimenkul Sermaye İradının Tespiti ve Tespit Yöntemleri	42
1.3.2.1. Gerçek Gider Yöntemi	42
1.3.2.2. Götürü Gider Yöntemi	43
1.3.3. Gayrimenkul Sermaye İradının Beyanı, Tarhı ve Tahsili	43
2.KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARINDA GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞININ ROLÜ	43
2.1. DÜRTME KAVRAMI VE GENEL OLARAK KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARI	44
2.2. GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞININ YAPTIĞI KAMUSAL DÜRTMELER	48
2.2.1. Hazır Beyan Sistemi Kullanıcı Sayısının Artırılması	49
2.2.2. İnteraktif Vergi Dairesi Uygulamasının Kullanılması	50
2.2.3. Mükelleflere Bilgilendirici Mektup ve SMS Gönderimi	51
2.2.4. Borç Bilgilendirme Hizmeti	51
2.2.5. E-Posta Gönderimi	51
3. VERGİ UYUMUNA İLİŞKİN LİTERATÜR İNCELEMESİ	52
3.1. GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE VERGİ UYUMU	53
3.2. HARCAMALAR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE VERGİ UYUMU	55
3.3. SERVET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE VERGİ UYUMU	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYRİMENKUL SERMAYE İRADİ MÜKELLEFLERİNİN VERGİYE UYUMUNDA KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARININ ETKİSİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	58
2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	59
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	59
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	59

4.1. VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ.....	60
4.2. ARAŞTIRMANIN ÖLÇEĞİ	60
4.3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ.....	60
4.4. ANALİZ YÖNTEMİ	61
5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	61
5.1. DEMOGRAFİK BULGULAR	61
5.2. GÜVENİLİRLİK ANALİZİ VE NORMALLİK TESTİ	63
5.3. REGRESYON ANALİZİ VE SONUÇLARI.....	64
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	68
KAYNAKÇA.....	72
EKLER	82
Ek 1. ANKET FORMU	82
Ek 2. ETİK KURULU KARARI	84

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Gayrimenkul Sermaye İradı Mükelleflerine İlişkin Demografik Bulgular	61
Tablo 2. Gayrimenkul Sermaye İradı Mükelleflerine İlişkin Bulgular.....	62
Tablo 3. Normallik Testi Sonuçları	63
Tablo 4. Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörlere İlişkin Özet Bilgiler	64
Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları.....	65

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BES	: Bireysel Emeklilik Sistemi
GSYİH	: Gayri Safı Yurt İçi Hâsıla
GMSİ	: Gayrimenkul Sermaye İradı
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
ISSP	: Initiative for Science Societyand Policy
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
OECD	: Organisation for Economic Co-operationand Development
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TL	: Türk lirası
VUK	: Vergi Usul Kanunu
\$	: Dolar
%	: Yüzde

GİRİŞ

Vergiler, devletlerin mali istikrarı ve sürdürülebilirliğinde hayati bir rol oynamakta ve temel gelir kaynağını oluşturmaktadır. Tarih boyunca vergiler, kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla farklı isim ve şekillerde toplanmıştır. Mali öneminin ötesinde vergiler, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde, devletin sorunsuz ve sürdürülebilir işleyişinin sağlanmasında da önemli bir mekanizma görevi görmektedir.

Vergilerin mevzuatla belirlenen sınırlar dâhilinde etkin bir şekilde toplanması, vergiye uyumun sağlanması ve vergi kaçakçılığının önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak istenilen sonuçlara ulaşmak her zaman mümkün olmamaktadır. Birçok kişi vergileri bir yük veya masraf olarak algılamakta ve vergisel yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Kamu hizmetlerinin kesintisiz olarak sunulması için devletlerin temel gelir kaynağı olan vergilerin etkin bir şekilde toplanması zorunludur.

Vergilerin toplanmasında yasal ve zorlayıcı önlemlerin yanı sıra çok önemli bir bileşen de vergiye gönüllü uyumdur. Vergi uyumunun temel amacı her zaman vergi mükelleflerinin vergisel yükümlülüklerini devlete herhangi bir mali zarar vermeden yerine getirmelerini garanti altına almak olmuştur. Bu amaç vergilendirme tarihi boyunca değişmeden kalmıştır. Vergi mükellefleri vergisel sorumluluklarını yerine getirmek için içsel olarak motive edildiğinde hem vergi uyumu gelişmekte hem de hükümetin vergi tahsilâtı kolaylaşmaktadır.

Vergi uyumuna odaklanan klasik ekonomik model; ahlaki değerler, sosyal normlar, psikolojik etkiler ve vergiye yönelik tutumlar gibi faktörlerin vergi mükelleflerinin uyumu üzerinde hiçbir etkisi olmadığını öne sürmektedir. Bu faktörlerin bireyleri vergi kaçakçılığı veya vergiden kaçınmaya ilişkin kararlar alırken etkilemediğini varsaymaktadır. Bu modele göre rasyonel ekonomik aktör, yerleşik ekonomik teoriye dayanarak kendi faydalarını maksimize etmeye çalışır. Vergi oranları, denetim sıklığı ve cezalar mükelleflerin çıkarlarıyla uyumuyorsa vergiden kaçınma veya vergi kaçırma yoluna gidebilirler. Ancak günümüz gerçekliğinde klasik ekonomik model, bireylerin psikolojik ve davranışsal yönlerini göz ardı ettiği için yetersiz kalmaktadır. En önemlisi bu teori, içsel motivasyonla yönlendirilen vergilerin gönüllü olarak ödenmesini açıklayamamaktadır.

Çok sayıda çalışma, rasyonel davrandığı düşünülen bireylerin ekonomik davranışlarının bir dizi bilişsel, duygusal ve psikolojik faktörden etkilendiğini göstermiştir. Bu durum, araştırmalarda ekonomi ve psikolojinin giderek daha fazla bütünleşmesine yol açmıştır. Bu etkilerden dolayı insanların ekonomik kararlarının çoğu zaman geleneksel ekonomi teorisinin tahminlerinden saptığı açıktır. Bireyler ekonomik tercihler yaparken kararları içinde yaşadıkları toplum tarafından şekillenmektedir. Bu kararların şekillenmesinde ahlak, kültür, inançlar, sosyal normlar, siyasi ve idari yapılar gibi faktörlerin yanı sıra hukuki, dini, demografik, sosyolojik ve psikolojik unsurlar da rol oynamaktadır. Ayrıca bu faktörler vergi uyumunu da etkilemektedir.

Davranışsal ekonomi alanı, geleneksel ekonomideki rasyonellik kavramına ve ekonomik aktörlerin varsayımına meydan okuyarak yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yaklaşım, psikolojik ve davranışsal anlayışların ekonomik teoriye entegrasyonunu savunarak ekonomik konuların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak tanır. İktisat çalışmaları, bilişsel ön yargıların araştırılması yoluyla, klasik ekonomik modelin sınırları dâhilindeki açıklamalara meydan okuyan çok sayıda bulguyu ortaya çıkarmıştır. Bu keşifler ekonomik analizlerin yürütülmesinde değerli hususlar olarak hizmet etmektedir.

Davranışsal ekonominin önemi son yıllarda, özellikle deneysel teknikleri içeren ekonomik analizdeki ilerlemeler ve karar verme üzerindeki bilişsel ve psikolojik etkilerin araştırılması nedeniyle artmıştır. Sonuç olarak, bu alandaki araştırmalarda dikkate değer bir artış olmuş ve bu da birçok Nobel Ödülü kazanan çalışmanın tanınmasına yol açmıştır.

Davranışsal ekonominin kamu politikası tasarımında kullanılması, insan psikolojisi, tutum ve davranışlarına dayalı olması nedeniyle ilgi kazanmıştır. Bu, etkili kamu politikası oluşturmak için davranışsal içgörü araçlarını ve psikolojik faktörleri birleştiren davranışsal finans alanının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımı kullanarak eğitim, sağlık, ihracat, enerji ve çevre gibi kamu politikasının çeşitli yönlerine odaklanan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar etik olarak ve düşük maliyetle yürütülmüş olup, bunların dünya çapında yaygın olarak benimsenmesi ve başarılı sonuçlar vermesi sağlanmıştır. Sonuç olarak birçok kamu kurumu, özel kuruluş, kâr amacı gütmeyen kuruluş ve üniversite bu çalışmayı daha da ilerletmek için özel birimler kurmuştur.

Türkiye'de davranışsal kamu politikalarının kullanımı son beş yıldır mevcuttur ancak kamu kurumlarında benimsenmesi yavaş bir ilerleme göstermektedir. Bu kurumlarda yürütülen araştırmaların ana odağı, basit ve uygun maliyetli yöntemlerin uygulanmasıyla başarılı sonuçlar elde edilen ihracata ilişkin rastgele kontrollü deneme çalışması olmuştur. Bu çalışma vergilendirme alanında benzer yaklaşımların uygulanmasının önemini vurgulamaktadır. 2021-2023 Yeni Ekonomi Programı, vergi bilincini artırma ve vergiye gönüllü uyumu teşvik etme aracı olarak davranışsal kamu politikalarının önemini kabul etmektedir. Ancak mevcut literatür incelendiğinde, kamu kurumlarında vergi uyumunu incelemek amacıyla davranışsal stratejileri kullanan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışma, davranışsal yaklaşım kapsamında kamusal dürtme uygulamalarının vergilendirme sürecinde kullanılmasının vergi uyumu üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Kapsamlı bir literatür taraması yapılarak, davranışsal yaklaşımları kullanarak vergi uyumu konusunda dünyanın farklı ülkelerinde yapılan çeşitli çalışmalar derlenmiştir. Bu çalışmaların çoğunluğu, vergi uyumu konusunda mükelleflere yönelik en küçük davranışsal müdahalelerin bile vergi gelirlerinin artırılmasında önemli bir olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu davranışsal yaklaşımların hem Türkiye'de hem de henüz benimsenmemiş ülkelerde uygulanmasının vergi uyumunda iyileşmeye yol açacağı öngörülmektedir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde vergi uyumu ve vergi uyumunu etkileyen faktörler ele alınmıştır. İkinci bölümde Türkiye'de gelir vergisi uygulaması ve vergi uyumu ilişkisi literatür taraması yoluyla incelenmiştir. Son bölümde ise gayrimenkul sermaye iradı mükelleflerinin vergiye uyumunda kamusal dürtme uygulamalarının etkisi incelenip genel öneri ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VERGİ UYUMU VE VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1. VERGİ KAVRAMI VE VERGİ UYUMU

Vergiler, insan toplulukları henüz devletler biçiminde örgütlenmeden önceki dönemde, uygarlığın ilk devirlerinde, insanların kabile reisi, aşiret ağası, derebeyi gibi yöneticilere yaptıkları gönüllü yardımlar ve bağışlar biçiminde ortaya çıkmıştır (Kayan, 2000). İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan vergilerin temelinde yatan gönüllülük ve rızaya dayalı ilişki, en küçük sosyolojik birim olan aileden kalan kabile, aşiret, şehir-devlet ve devlet şeklindeki topluluk ve toplumlara geçildikçe siyasal güçle birlikte değişimler ve farklılıklar göstermiştir (Falay, 1989: 26).

1.1. VERGİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Verginin tarihsel gelişim süreci içerisinde bugün kavuştuğu anlamı yaklaşık M.Ö. 4000’li yıllarda ilk devletlerin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Sirkeci, 2015: 38). İnsanlık tarihinde ilk vergiler, bireylerin emeği ile katılma biçiminde toplumsal yaşamdan doğan genel ve toplumsal gereksinimleri gidermek şeklinde kendini göstermiştir (Falay, 1989: 26). Vergi, ilk dönemlerde emek üzerinden alınmaktadır. Çünkü henüz özel mülkiyet anlayışı ve kavramı doğmamıştır ve bireyin tek serveti emegidir (Falay, 1989: 27-28). Vergi ve benzeri ödemeler, toplumda mülkiyetin genel şartlarının ortaya çıkmaya başladığı dönemlere gelindiğinde topluluk halinde yaşamının kaçınılmaz bir ihtiyacı sayılarak gönüllük esası ile alınmaya başlamıştır. İlgili dönemde vergiler, ortak yaşam ve yönetim ihtiyaçlarının karşılanması için parasal ödemeler yerine takasın doğasına da uygun olarak hediye ya da bağış biçimindeki aynı katkılarla gerçekleşmiştir (Falay, 1989: 28). Sonradan yönetici sınıfın ortaya çıkması, piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ve toplumların büyümesiyle artan kamusal ihtiyaçların karşılanması için vergiler nakdi olarak ödenmeye başlanmıştır (Kayan, 2000). Belirtmek gerekir ki, bu şekilde üçlü bir ayrım birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmaz. Toplumsal gelişmeye göre vergi ödeme tarzları her çağda canlılığını ve sürekliliğini koruyarak iç içe ve üst üste gelebilir, birlikte geçerli olabilir (Falay, 1989: 29).

Ekonomik koşulların değişmesi, kamusal ihtiyaçların artması ve devletlerin yüklendiği yeni fonksiyonlarla birlikte vergiler, bir kamu ödevi haline dönüşmüş ve gönüllü katılımdan zorunlu ödeme niteliğine geçmiştir (Giray, 2018). Bir anlamda, devlet anlayışının zamanla değişmesine bağlı olarak verginin anlamı, görevi ve niteliklerinin de değiştiği ifade edilebilir (Schmölders, 1976: 12).

Vergi kavramının tarih boyunca 7 farklı aşamadan geçerek bugünkü anlamına ulaştığı söylenebilir. Giray’a göre (2018), vergi düşüncesinin orijini hediye kavramına dayanır. Bu aşamada bireylerin bağlı oldukları yönetime servet veya gelirlerinin bir kısmını karşılıksız biçimde hediye olarak sunması söz konusudur. Gelenek haline gelen hediye usulünde verilen hediye ve armağanın çeşidi ve miktarı genel bir kurala tabi olmaksızın verenin ahlaki seviyesine bağlıdır (Edizdoğan, 2021: 28).

İkinci aşamada vergi, dini amaçlı gönüllü ödemelerin geçerli olduğu bir döneme dayanır. Verginin insanların koyduğu bir kurala değil de ilahi bir kaideye dayandığı kanaatinin yerleşmesi, mukaddes kitabın büyük bir hürmet ve itibar görmesine bağlı olarak bireyin vergi vermesinde şüphe ve tereddüt halinin yaşanma olasılığını ortadan kaldırır (DuVelay, 1978: 37). Örneğin, Kur’an-ı Kerim’de vergiye iştirak en başta gelir. İslamiyet’te vergi vermenin ihtiyaç sahiplerine aktarılacak bir hak olduğu görüşü hâkimdir (Falay,1989). Hristiyan ve Yahudilik inancında vergi, “tithing” olarak adlandırılıp bireylerin inançlarının bir parçası olarak görülür (Sirkeci,2015: 45).

Üçüncü aşamada, devlete yapılan ödemeler devlete yardım düşüncesine dayanmaktadır. Verginin ihtiyari niteliğinin korunduğu bu aşamada insanlar savaş, iç karışıklıklar ve ortak hizmetlerin görülmesi gibi zorunluluklardan doğan mali ihtiyaçların karşılanması için devlet ya da hükümdarlara yardım etme düşüncesiyle vergi ödemektedir. Dördüncü aşamada vergi, kamusal mallardan faydalanmanın karşılığı olarak bireylerin katlandıkları devletin yararına fedakârlık olarak görülmektedir. Bu aşamada, kanunen olmasa da fiilen devlete karşı fedakârlıklarda bulunmanın zorunlu olduğu inancıyla vergi yükümlülüğü bir görev ve fedakârlık olarak algılanmıştır (Edizdoğan, 2021: 96).

Beşinci aşamada yükümlülük duygusu oluşmuş ve vergiler yükümlülük olarak görülmüştür. Altıncı aşamada, vergi zorunluluk olarak görülüp ödenmiştir. Yedinci ve son aşamada yükümlünün iradesine bakılmaksızın vergi, devletin belirlediği değer veya oran olarak görülüp ödenmiştir (Giray, 2018: 29). Beşinci aşama ile birlikte vergi, anlamsal gelişimini tamamlamıştır. Bu aşamalarda artık cebri niteliğine kavuşmuştur.

Kökeninde şeklen ve maddeten ihtiyari hediye niteliği olan vergi, sonraları şeklen gönüllü fakat giderek geleneksel bir yükümlülük karakterini taşıyan yardım biçimini almış ve nihayet zorunlu bir ödemeye dönüşmüştür (Schmölders, 1976: 14).

Vergi, insanların birbirleriyle sürekli bir yardımlaşma halinde yaşamalarının gerekliliğine bağlı olarak ortaya çıkan en doğal toplumsal kurumdur (Falay, 1989: 29). Verginin temelinde gönüllü ve rızaya dayanan bir ilişki vardır. Devlet, insanların toplumsal ihtiyaçlarına yönelik kamusal mal ve hizmet sunarken bireyler de vergi ile bu hizmetlerin finansmanına katılır. Yani, vergilerin doğasında gönüllülük esası yer alır. Bireyler, vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeme davranışını (vergi uyumsuzluğu) yönetim anlayışındaki değişim ve etkiler gibi çeşitli etkilere bağlı olarak sonradan öğrenmiştir.

Vergiler, karşılıksız ve gönüllü ödemeler biçiminde ortaya çıkmıştır. Yönetim anlayışındaki gelişmelerle birlikte yükümlülük olarak zorunlu ödemeler biçimine dönüşmüştür. Esasen anlam ve niteliğindeki bu değişiklik verginin temelinde yer alan uyum ve gönüllülük esasına tek başına etki etmez. Çünkü mükellefler, vergilerin kamu gelirleri içinde önemli bir yere sahip olduğunu ve kamusal hizmetlerin genel karşılığı olarak alındığını bilerek vergilerini ödeme davranışını sürdürürler. Örneğin, Antik Yunanda vergilerin yükümlülük niteliğine kavuştuğu bilinmektedir. Buna karşın kültür yapısı içinde kamusal gereksinimlerin yerine getirilmesinde vatandaşların gönüllü katkıları hayli yaygın bir gelenek olarak devam ettiğinden gönüllü bir biçimde ödemelere devam edilmiş ve kamusal gelirlerin önemli bir bölümü vergiler yoluyla sağlanmıştır (Uluatam, 2001: 22). Ancak, yönetim anlayışındaki değişiklikler yükümlülerin ağır vergiler altında ezilmesine ve keyfi vergi politikalarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durumda, vergilere karşı bireysel ya da toplu tepkiler başlar ve mükelleflerin vergilere uyumu olumsuz etkilenir.

Verginin cebri niteliğe bürünmesinde cebir, en yüksek otorite olan devletin egemenlik hakkından doğan ve vergi tahsilinin gerçekleştirilmesinde kullanılan son araçtır (Schmölders, 1976: 19). Vergi, günümüzde karşılık esasına dayanmayan cebri bir yükümlülük olarak alınsa da öncelikle mükellefin vergiye uyumuna ihtiyaç vardır. Bugün geline nokta hâlâ geçmişte olduğu gibi mükelleflerin gönüllü uyumu bir ihtiyaçtır. Verginin tahsilinin gerçekleşmesi için mükellefin harekete geçmesi ve üzerine düşen vergi işlemlerini kendi iradesiyle gerçekleştirmesi beklenir. Bunun

gerçekleşmediği durumda idare, verginin cebri niteliğine dayanarak zorla tahsil yöntemlerini kullanır.

1.2. VERGİ UYUMU

Modern ekonomik sistemlerde daha fazla vergi geliri elde etmek için daha fazla çaba gösterilir. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, yoksulluğu gidermek, eşitsizlikleri azaltmak ve kamu hizmetlerini yerine getirmek için bir ülkenin kendi kaynaklarına ihtiyacı olduğu bilinciyle hareket edilir. Yurt içi kaynak seferberliğini desteklemenin etkili bir yolu olarak hak ve sorumluluklara dayanan genel bir vergi kültürünün yerleştirilmesi için politikalar üretilir (Ştefura, 2012: 17).

Etkin vergi tahsilâtı, iyi işleyen bir devlet için esastır. 18. yüzyıl devlet adamı ve tarihçisi Burke (1973), “Devletin geliri devlettir.” sözüyle vergi toplamak için yasal yetki ve vatandaşların bu yasalara uyum göstermesi olmadan hükümetin bir etkisinin olmayacağını belirtmiştir. Vergilerin devletlerin varlığı için son derece gerekli olduğu gerçeği mükelleflerin vergilere ve vergi yasalarına neden uyum göstermeleri gerektiğini akla getirmektedir (Swingen, 1991: 15).

Mükellefin merkezde olduğu, kendi kendine karar verme yönü ağır basan bir kavram olarak mükellefin kendi isteğiyle vergi yasalarının hükümlerini yerine getirmesi vergi uyumu olarak ifade edilir. Vergi uyumu, mükelleflerin vergi mevzuatına uyma kararlarını ve vergilerini zamanında ve doğru ödemelerini kapsayan bir kavramdır (Lim & Youde, 2019). Vergi uyumu, mükellefin vergi yükümlülüğünü mevzuata ve mahkeme kararlarına uygun olarak doğru bir şekilde hesaplaması ve gerekli tüm vergi beyannamelerini zamanında vermesidir (Sour, 2004: 41). Beyannamelerin doğru şekilde düzenlenebilmesi için gerekli kayıtların düzenli tutulması ve beyannamelerde hesaplanan vergi miktarının zamanında ve tam olarak ödenmesi de vergi uyumu için gereklilik arz eden bir husustur. Vergi uyumu, vergilemenin şekli yükümlülükleriyle birlikte maddi yükümlülüğü olan verginin tam ve doğru biçimde ödenmesini de kapsayan bir süreçtir.

Tüm bunlara göre vergi uyumunun beş unsuru ortaya çıkmaktadır: Vergi beyannamesinin zamanında hazırlanması, vergi muafiyetleri ve vergi indirimleri gibi gelirden düşülmesi gereken unsurların doğru biçimde belirlenmesi, vergi yükümlülüğünün bilincinde olunması, vergiye tabi gelirin doğru beyanı, vergi borcunun tam ve doğru biçimde ödenmesi.

1.2.1. Vergiye Gönüllü ve Zorunlu Uyum

Vergi uyumunu, zorunlu ve gönüllü olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Mükelleflerin yalnızca cezalarla karşılaşmamak ve vergi denetlemelerinden kurtulmak adına vergiye uyum göstermeleri zorunlu vergi uyumunu ifade eder. Vergiye zoraki davranışla uyum gösterilmesi istenen bir durum değildir. Burada cezaların caydırıcılığının azalması ya da denetlenme olasılığının düşüklüğü vergiye zorunlu uyum gösteren mükellefin vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma davranışlarına yönelmesine neden olabilir.

Mükellefin baskı veya zorlama altında olmaksızın, kendi iradesiyle vergisel işlemlerini tam ve doğru biçimde gerçekleştirmesi ve yükümlü olduğu vergilerini ödemesi gönüllü vergi uyumunu ifade eder. Gönüllü vergi uyumu, icra faaliyetlerinin fiili uygulaması ve baskısı olmaksızın vergi hukukuna ve vergi idaresine uygun olarak hareket etme istekliliğidir. Vergi uyumu ile kalıcı hale getirilmek istenen davranış mükelleflerin denetlenmeye, rahatsız edici soruşturmalara, yasal veya idari yaptırım tehdidine gerek olmadan kendi istekleriyle uyum göstermeleridir (Clinton, 2002: 37).

Vergiye gönüllü uyumun yüksek olduğu toplumlarda vergi mükellefleri, vergi idaresi ve hükümet birlikte iş birliği içinde olur. Zorunlu uyumun ya da vergi uyumsuzluğunun hâkim olduğu toplumlardaysa iş birliği yerini erklerin birbirlerine karşı mücadelesine bırakır. Bu durum “polis-soyguncu” örneği ile açıklanabilir. Zorunlu uyumun ya da vergi uyumsuzluğunun hâkim olduğu bir toplumda vergi idaresi, vergi mükelleflerini mümkün olduğunca vergi kaçırmaya çalışan ve kontrol altında tutulmaları gereken soyguncular olarak algılar. Vergi mükellefleri ise idare (polis) tarafından zulme uğradıklarını hisseder ve vergi kaçırmayı ya da hile yapmayı doğru bir davranış olarak görmeye başlar. Bu ortamda vergiye gönüllü uyumun ihmal edilebilir olması kuvvetle muhtemeldir. Vergiye gönüllü uyumun yüksek olduğu bir toplumda ise vergilemede adaletin etkin olduğu, vergilerin kamusal hizmetler için harcandığı ve vergi mükelleflerinin toplumun bir parçası olduğu fikri hâkimdir (Wahl, 2008: 24).

Bu başlangıç noktasından itibaren vergi uyumunun kavramsal çerçevesi, vergi makamlarının gücü ve vergi makamlarına duyulan güven olarak iki ana boyut üzerinden ilerler. Vergi makamlarına duyulan güvenin artması gönüllü uyumda da artışı sağlar. Böyle bir ortamda mükellefler vergi kaçırmayı daha az düşünüp sorumluluk duygusuyla hareket ederek paylarına düşen katkıyı sağlamakta daha istekli davranırlar. Yüksek güven ortamında vergi makamları ve vergi mükellefleri, birlikte iş birliği içinde hareket

eder. Bu durum gönüllü vergi uyumunun teşvikini sağlar. Vergi makamlarının gücünün daha fazla hissedildiği bir ortamda ise mükellefler vergilere tedirgin bir tavırla yaklaşır. Bu hal, vergi kaçırmaya yönelik plan ve düşüncelerde de artışa neden olur (Lim & Youde, 2019: 29).

Vergiye gönüllü ve zorunlu uyumun, vergi makamlarının gücü ve vergi makamlarına duyulan güvenle ilişkisini Kirchler “kaygan zemin modeli” (slippery floor framework) ile birlikte sunmaktadır. Buna göre, vergi makamlarına güvenin düşük olduğu ve vergi idarelerinin gücünün zayıf olduğu koşullarda vergi uyumu en aza iner ve mükelleflerin vergi kaçırma potansiyeli artar. Vergi idaresine güven koşullarının düşük olduğu, vergi makamlarının gücünün yüksek olduğu durumlarda yetkililerin denetim ve ceza uygulamaları ile mükelleflerin vergiye zorunlu uyumu yükselir. Vergi makamlarına güvenin yüksek, vergi makamlarının gücünün düşük olduğu olasılıkta vergiye uyumun gönüllü içeriğiyle birlikte artacağı kabul edilir. Hem yetkililerin gücünün yüksek olduğu hem de yetkililere güvenin yüksek olduğu son durumda vergi uyumu düzeyi de yüksektir. Bu son halde vergiye uyumun zorunlu veya gönüllü içerikte olması hükümet politikalarının uygulanma biçimlerinden mükelleflerin tutum ve davranışlarına kadar çeşitli etmenlere bağlı olarak değişiklik gösterir (Lim & Youde, 2019: 29).

Vergiler, gönüllü ödemeler değil zorunlu yükümlülüklerdir. Buna karşın beyan sistemi üzerine kurulu vergi sistemlerinde vergilerin tahsilinde mükellefin gönüllü uyumuna ihtiyaç duyulur. Vergi sisteminin etkin biçimde çalışabilmesi için mükelleflerin makul bir derecede gönüllü uyum göstermesi beklenir.

Vergi uyumunun mümkün olduğu ölçüde gönüllü gerçekleşmesi devlet açısından önemli bir avantajdır. Kamu harcamalarının finansmanında kullanılan vergilerin tahsil miktarı mükelleflerin gönüllü uyumunun yükselmesiyle artışa geçer. Bu sayede hükümetlerin kamu politikalarını ve hizmetlerini yerine getirmeleri kolaylaşır. Buna karşın vergiye zorunlu uyumda mükellefler, yalnızca denetlemelere ve para cezalarına maruz kalmamak adına vergilerini ödemektedirler. Hem gönüllü uyum hem de zorunlu uyum mükellefin vergi borcunu ödemesiyle sonuçlansa da vergiye zorunlu uyumda vergi makamlarının gücü, denetim olasılığı ve cezaların caydırıcılığı azaldığında, uyumun zorunlu içeriği ortadan kalkacak ve baskı altında vergi ödeyen mükellef uyumsuzluğa yönelebilecektir. Vergi uyumunun gönüllü ve zorunlu içeriği arasında temel fark buradan kaynaklanmaktadır. Vergiye zorunlu uyumun sağlanabilmesi için

vergi idaresinin etkin biçimde var olması gerekirken, gönüllü uyumda bunun tam tersi biçimde mükelleflerin kendi kendine karar vererek hareket etmesi söz konusudur. Ayrıca, zorunlu uyumun içeriğini oluşturan denetim olasılıkları ve ceza uygulamaları da vergi idaresi için ilave bir maliyet unsuru barındırmaktadır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde, vergiye gönüllü uyumun önemi ortaya çıkmaktadır (Saygın, 2019: 52).

1.2.2. Vergi Uyumunda Davranış Biçimleri

Vergiler karşısında mükelleflerin davranış biçimlerinin iyi tespit edilmesi gerekir. Sosyal psikoloji ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen Kelman ve Vogel, insanların davranışsal olarak farklı biçimlerde uyum davranışı gösterebileceklerini ortaya koymuşlardır. Kelman; itaat, özdeşleşme ve içselleştirmeden oluşan üçlü bir tipoloji belirleyerek bu hususta temel ayrımı gerçekleştirmiştir (Cullis & Lewis, 1997: 48). Vogel (1974), bu araştırmaları geliştirerek vergi uyumuna uyarlamış ve bu bakımdan vergi itaati, vergi özdeşleşmesi ve verginin içselleştirilmesi biçiminde kavramsallaştırmıştır.

İtaat edenler, vergilerini mecbur oldukları için öderler ve ortaya çıkacak sonuçlardan korkarlar. Özdeşleşenler, sosyal normlardan ve kendilerine yakın olan veya onlar için önemli olan insanların inanç ve davranışlarından etkilenir ve bu yönde hareket ederler. İçselleştirenler ise inançları ve davranışları arasında gerçek bir tutarlılığa sahip olarak yüksek bir motivasyonla uyum gösterirler (Cullis & Lewis, 1997: 48). Vogel (1974) tarafından yapılan bu öncü çalışmalar, vergi otoritesi ve vatandaşlar arasındaki güvenin iyileştirildiği kurumsal ortamlar oluşturarak daha yüksek bir vergi uyumunun sağlanabileceği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır (Çiçek vd.,2019).

1.2.2.1. Vergiye İtaat

İtaat, bir kişiden veya gruptan olumlu bir tepki alma ve onlar tarafından kabul edilme düşüncesiyle uyum davranışı göstermedir (Vogel,1974: 56). İtaat, grubun ya da bir kişinin görüşüne uyma şeklinde ortaya çıkabilir. İtaat sonucunda oluşan uyum davranışı; görüşüne uyulanın, uyum sağlayan kişi üzerindeki gücü ya da kontrolü temeline dayanır (Kağıtçıbaşı, 2021: 33). Görüşüne uyulan grubun ya da kişinin, itaat sonucu uyum davranışı gösteren kişiyi ödüllendirmesi ya da cezalandırmaması asıl istenendir (Kelman, 1961: 64). Burada birey, belirli bir gruba veya sosyal kümeye kabul edilmek veya işinden kovulmamak amacıyla yalnızca uyum sağladığı kişi ya da grubun

doğru kabul ettiği görüşleri ifade etmek için özel bir çaba gösterir. Bireyin esas olarak yapacağı, kişisel olarak neye inanırsa inansın beklenen şeyi söylemektir (Kağıtçıbaşı, 2021: 42). Kişi, bu davranışı o görüşün içeriğine inandığı için değil, kabul edilme ve cezalandırılmama düşüncesiyle yapar.

Vergi itaati ise mükelleflerin yakalanma korkusuyla uyumsuzluk davranışının ortaya çıkaracağı sonuçtan çekindikleri için vergi yasalarına uyum davranışını sürdürmesidir. Vergi itaatinde, vergiler mecbur kalındığı için ödenir ve ortaya çıkacak sert ve katı yaptırımlardan çekinilir. Vergi makamlarından gelen tehdide dayalı oluşan uyum, bir fırsat elde edildiğinde ya da var olan baskı ortadan kalktığında kolaylıkla uyumsuzluğa dönüşebilir (Vogel, 1974: 54). Bu açıdan, vergi itaati sürdürülebilir bir davranış değildir (Saygın, 2019: 44). Dolayısıyla, vergi itaati sonucunda oluşan uyum tercih edilmemektedir.

1.2.2.2. Verginin Özdeşleşmesi

Özdeşleşme, bireyin başka bir kişiden veya gruptan üretilen davranışı benimsemesi durumunda gerçekleşir (Vogel, 1974: 61). Birey, başka bir kişi ya da bir grubun fikrine, ona benzeyebilmek için uyar. Burada, fikrine ya da davranışına uyulanın, uyan kişinin gözündeki cazibesi ve değeri uyma davranışının devamlılığında etkilidir (Kağıtçıbaşı, 2021: 39). Bu değer devam ettikçe uyma davranışı da devam eder. Kişi, beğendiği ya da etkisi altında kaldığı bir modelin davranışlarını örnek alarak kendi davranış dağarcığına katar. Yani özdeşleşme, beğenilen kişinin özelliklerinin benimsenmesidir. Birey, rol model olarak belirlediği kişi ya da grubun söylediğini söyleyerek, yaptığını yaparak, inandığına inanarak kendisine sağladığı tatmin edici benlik tanımını sürdürür (Kelman, 1961: 57). Özdeşleşmenin yararı, kişiye değer verdiği kimselere benzeme ve onlar gibi olduğunu hissetme duygusunu sağlamasıdır.

Vergi özdeşleşmesindeyse referans alınan ve görüşüne önem verilen grubun söylediklerine göre hareket edilmektedir. Değer verilen ve benimsenen grubun vergi ile ilgili fikirleri kişinin vergiler hakkındaki düşünceleri üzerinde etkilidir. Vergi özdeşleşmesi durumunda vergiler, yalnızca kamu ve önemli referans grupları vergi kaçakçılığını onaylamadığı sürece güçlüdür (Vogel, 1974: 75). Bu yüzden özdeşleşme ile oluşan uyum kolaylıkla dış faktörlerden etkilenir. Vergi yükümlülerinin kendini referans aldığı gruplarla özdeşleştirdiği ölçüde normlara uyması kolaylaşır ve işbirliğine eğilimleri de artış gösterir (Kitapçı, 2021: 103).

Özdeşleşme ile ortaya çıkan uyumda mükellefler vergi sistemini temelde adaletsiz olarak değerlendirmekte ancak vergi kanun ve düzenlemelerinin meşruiyetini benimsenen grubun fikirlerine uyarak savunmaktadır (Vogel, 1974: 61). Bu yüzden kendilerini referans aldıkları grup ya da kişilerle özdeşleştiren vergi yükümlüleri vergiyi bir zorlama unsuru olarak görmezler ve vergi kaçırmak yerine vergiye uymayı tercih ederler (Kitapçı, 2021: 58).

1.2.2.3. Verginin İçselleştirilmesi

İçselleştirme davranışı, kişinin dış kaynaktan gelen bir kural ya da görüşün içeriğini kendi değer sisteminden geçirerek değerleriyle bütünleştiğine inandığı ölçüde kendini etkilemesini kabul etmesidir (Vogel, 1974: 62). Birey, dış kaynaktan gelen görüşü; bir problemin çözümünde yararlı bulunduğu için kendi yönelimine uygun olduğu için ya da kendi değerlerine uyduğu için yani kısacası, onu içsel olarak en yukarıya taşımaya elverişli olarak algıladığı için benimser. İçselleştirme söz konusu olduğunda dış kaynaktan gelen öneri veya kural olduğu gibi kabul edilmez ve kişi kendi durumuna uyacak şekilde bu öneriyi sorgulayıp kendi değerlerine uygun bulunduğu ölçüde değiştirerek benimser (Kelman, 1961: 63). İçselleştirme davranışı böylece zamanla dış kaynaktan bağımsız hale gelir. İçselleştirmenin kişiye sağladığı yarar ise onun doğruyu anlama ve uygulama gereksinimini tatmin etmesidir. İçselleştirmede birey, bir sosyal etki ya da kurala uyması beklendiğinden, başkalarından korktuğundan ya da onlara benzemek için uymaz, doğru ve değerli bulunduğu için uyar.

Verginin içselleştirilmesi, mükellefin dışsal bir baskı ya da zorlama olmaksızın içsel bir motivasyon ile hareket ederek vergi verme gereğini kendinde duyması hali olarak ifade edilebilir (Kitapçı, 2021: 103). Vergiyi içselleştirenler, vergi sisteminin adaletli olduğuna inanırlar. Burada dürüstlük baskındır çünkü tüm ihtiyaçların vergi sistemi tarafından karşılanacağına güven duyulur (Vogel, 1974: 76).

1.2.3. Vergi Uyumsuzluğunda Davranış Biçimleri

Vergi uyumsuzluğu, mükelleflerin vergilerini bilerek ya da bilmeyerek eksik veya fazla ödemesi ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmemesi anlamına gelir (Kirchler, 2010: 69). Kısa ifadesiyle vergi açığı olarak adlandırılan ve kanunen belirlenip ödenmesi gereken vergilerin ilgili dönemde gönüllü ve zamanında ödenmemesi ile ortaya çıkan tutar, mükellefin vergiye uyum göstermediği miktardır. Vergi uyumsuzluğu derecesi, vergi açığından elde edilen verilerle ölçülür (Clinton,

2002: 59). Buna göre mükellefin ödemesi gereken vergi ile ödediği vergi arasındaki farkın ödemesi gereken vergiye oranı mükellefin vergiye uyum seviyesini de gösterir.

Mükellefin hem eksik beyanı hem fazla beyanı her ikisi de uyumsuzluk davranışları içerisinde yer alır (Swingen, 1991: 64). Bunlardan ayrı olarak vergi kanunlarını anlayamama, yanlış anlama, dalgınlık veya benzer diğer nedenlerle de matrah olması gerekenden daha az beyan edilebilir ve vergi uyumsuzluğu meydana gelebilir. Buna göre, vergi uyumsuzluğu iradi ve gayri iradi uyumsuzluk biçiminde kategorize edilebilir. İradi uyumsuzluk, mükelleflerin vergi yükünü azaltmak için kasıtlı olarak vergisel yükümlülüklerini eksik ya da hiç yerine getirmemelerini ifade eder. Gayri iradi uyumsuzluk ise vergi mükelleflerinin yanlış anlama, dalgınlık ve bilgi eksikliği gibi istem dışı yaptıkları hatalar sonucu ortaya çıkan uyumsuzluktur (Biberoğlu, 2006: 46). Vergi uyumsuzluğunda, vergi yükümlülüklerine uymama durumu söz konusudur. Bunun bilerek ya da bilmeyerek yapılmış olması ortaya çıkan sonucu değiştirmez.

Vergi uyumsuzluğu bireysel ya da toplu olarak çeşitli davranış biçimleri şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Vergi uyumsuzluğunun en çok görülen türü vergi kaçırma. Bundan başka agresif vergi planlaması, vergi grevleri ve vergi isyanları da vergi uyumsuzluğuna örnek teşkil edecek davranış biçimleridir. Vergiden kaçınmanın ise vergi uyumsuzluğu sayılıp sayılmayacağı konusunda bir netlik yoktur.

1.2.3.1. Vergi Kaçırma

Vergi uyumsuzluğunun en sık görülen biçimi vergisel işlemlerin kasıtlı olarak bildirilmemesi anlamına gelen vergi kaçırma. Teorik olarak vergi kaçırma, vergi yükümlülüğünü azaltmak için kasıtlı olarak vergi kanununa uymama eylemidir. Mükellefler gelirlerini eksik bildirerek; istisna, muafiyet ve indirimleri yüksek hesaplayarak; yasaya uygun vergi beyannamesi vermeyerek vergi kaçırabilirler. Mükellefler vergi kaçırma eyleminde bulunduklarında uymak zorunda oldukları yasal yükümlülüğe aykırı hareket etmektedirler. Bu eylemlerinin vergi makamları tarafından tespit edilmesi halinde de vergi cezası ile karşılaşır.

Vergi kaçırma, ekonomik faaliyetlerde bulunan bireylerin vergi dairelerine kayıtlı olmamaları veya kayıtlı olup da yasalara göre ödemekle yükümlü oldukları vergilerini sahte faturalarla ya da çeşitli muhasebe oyunları ile vergiye esas belgelerin kasıtlı şekilde ortadan kaldırmaları sonucu kayıtlarına yansıtılmamaları veya eksik belge

oluşturmaları anlamına gelir (şahin, 2010: 75). Kısaca vergi kaçakçılığı, devletin fonksiyonlarını yerine getirmesi için gerekli olan verginin yasal olmayan yollara başvurularak ödenmemesi ya da az ödenmesi demektir.

1.2.3.2. Vergiden Kaçınma

Vergiden kaçınma, vergi yükümlölüklerini azaltmak için yasal boşluklar ve belirsizliklerden yararlanarak sistemden kaçmanın yasal bir biçimidir (Bergman, 1998: 59). Vergiden kaçınma, kanunların sınırladığı ölçüde vergi yükünü azaltarak daha az vergi ödeme imkânından yararlanmaktır. Vergiden kaçınmanın bir uyumsuzluk biçimi olup olmadığı öğretilde tartışılan bir konudur. Burada kanun koyucunun mükellefe sunduğu matrah azaltıcı düzenlemelerin mükellef tarafından kullanılması söz konusudur. Bu sebeple kaçınmayı bir uyumsuzluk davranışı olarak değerlendirmemek gerekir.

Vergiden kaçınmanın çeşitli yolları vardır. Bunlardan birisi mükellefin muhtemel olan bir verginin konusu ile ilişki kurmamayı tercih etmesidir. Motorlu taşıtlar vergisi ödememek için kişilerin araç sahibi olmaktan kaçınması bu tarz bir vergiden kaçınmaya örnektir. Vergiden kaçınma yöntemlerinden bir diğeri, bireylerin vergi yasalarındaki boşluklardan faydalanarak ödeyecekleri vergileri en aza indirmesi veya hiç ödememesi şeklinde ortaya çıkar. Bir işletme kurulurken, şirketin türünün vergi yükümlölüğünü asgariye indirecek biçim ve sektörlerde belirlenmesi bu tarz bir vergiden kaçınmaya örnektir. Emek gelirini daha düşük oranda vergilendirilen sermaye gelirine dönüştürmek, vergiden kaçınmanın bir örneğini oluşturmaktadır (Biberoğlu, 2006: 40).

Vergiden kaçınma davranışının kanunun lafzına uygun olduğı kabul edilse dahi kanunun ruhuna uygun olmadığı açıktır. Vergi yükümlölüğünü azaltmak için sürekli bir çaba içinde olunması, vergiden kaçınmayı uyumsuzluk olarak kabul edilmesi muhtemel bir içeriğe dönüştürmektedir. Kural olarak vergiden kaçınmada vergi kanunlarının öngördüğü imkânlardan faydalanılması söz konusu olduğı için burada vergi uyumsuzluğunun varlığından bahsedilmez. Fakat buna karşın mükellefin vergi yükümlölüğünü azaltmak için aşırı bir çaba içinde olması halinde kanunlara uyma iradesinin belli bir noktadan sonra etkileneceğı öngörüsüyle vergiden kaçınmanın uyumsuzluğa götüren bir içeriğı ortaya çıkacaktır (şahin, 2010: 78).

Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma arasındaki kavramsal ayrım, vergi mükellefinin eylemlerinin yasallığında ortaya çıkmaktadır (Bergman, 1998: 62). Vergi kaçakçılığı ilgili vergi kanunun ihlal edilmesidir. Vergiden kaçınma ise vergi hukukunun yasal sınırları içindedir. Kişinin vergi borcunu azaltmak için vergi kanunundaki boşluklardan yararlanması söz konusudur. Dolayısıyla, vergiden kaçınmada yasal çerçevede hareket edildiği için mükellefi endişelendirecek herhangi bir durum söz konusu değildir.

1.3. VERGİYE KARŞI TEPKİLER

1.3.1. Agresif Vergi Planlaması

Vergi planlaması, vergi yükünü en aza indirmek için mükelleflerin vergi kanunlarının kendilerine verdiği hakları en akılcı biçimde kullanarak minimum harcama yapacak şekilde düzenleme çabasıdır. Vergi planlaması kanunlara aykırı olmayan bir nitelik barındırmaktadır (Hoffman, 1961: 39).

Agresif vergi planlaması ise mükelleflerin vergi yükümlülüğünü ortadan kaldırmak, azaltmak ya da ertelemek amacıyla yasama organının dikkat etmediği ya da dikkat etmesinin mümkün olmadığı davranışlarda bulunulmasıdır (Gülgün, 2015: 102). Burada mükellef, vergi sistemi içerisindeki yasal boşluklardan veya farklı ülkelerin vergi sistemleri arasındaki uyumsuzluklardan yararlanmak suretiyle yasama organının amaç ve niyetinin dışında davranarak vergi avantajı elde etmeye çalışır. Agresif vergi planlamasında vergi mükellefleri kanunun lafzıyla uyumlu ancak ruhuyla çelişen işlemler yaparak vergi sorumluluğunu azaltmaya çalışmaktadır (Australian Taxation Office & Cronin, 2004: 14). Bu yönüyle agresif vergi planlaması, kabul edilemez vergiden kaçınma olarak ifade edilmektedir (Alm, 2014: 54).

Vergi planlamasında mükelleflerin kullandığı araçlar görünüşte hukuka uygundur. Bir başka deyişle mükellefin işlemleri yasanın lafzıyla uyumludur. Oysa agresif vergi planlaması hukuka aykırı ve mücadele edilmesi gereken bir alan olarak kabul edilir. Burada sorun aslında, yasanın lafzına uygun olarak gerçekleşen mükellef işlemlerinin yasama organının niyet ve amacıyla çelişmesi nedeniyle meşru olup olmadığı ile ilgilidir (Harari, 2013: 43). Vergi planlaması yasaların lafzıyla uyumlu olsa da meşru kabul edilmemektedir.

1.3.2. Vergi Grevi

Vergi grevi; iktisadi, mali veya siyasi sebeplerle mükelleflerin vergi ödememeye yönelik toplu ve yasa dışı davranışdır. Burada kolektif ve organize bir tepki söz konusudur. Bu tepki devletin hâkimiyet gücüne karşı bir itaatsizlik sayılmakta ve vergi isyanlarına zemin hazırlamaktadır. Devlet otoritesinin zayıf olduğu ülkelerde ve dönemlerde gerçekleştirilen bir hareket, vergilerin kaldırılması veya hafifletilmesi gibi sonuçlara neden olabilir. Tersi durumda ise sorumluların cezalandırılması gibi hukuki sonuçlar ile nihayete erer. Vergi kaçırma nispeten gizli yöntemlerle gerçekleşirken, verginin grevinde tepki açık şekilde ortaya konmaktadır. Vergi kaçırma, vergiye karşı bireysel bir tepkiyken, vergi grevi toplumsal bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır (Hoffman, 1961: 40).

1.3.3. Vergi İsyamları

Vergi isyanı, vergisel düzene veya vergilendirme yetkisinin kullanımına karşı kolektif olarak ortaya konulan aktif bir tepkidir. Vergi oranlarının yüksek olması vergi isyanlarının önemli nedenlerindendir. Mükellef üzerine çok ağır vergiler konulması, halkın vergiye isyan etmesine yol açabilecektir. Vergi sisteminin aksaklıkları da isyanların ortaya çıkmasında önemli bir belirleyicidir. Mevzuatın karmaşıklığı, sık sık değişmesi, adil bir vergilendirmeye uygun olmaması mükelleflerin tepkisel hareketler göstermelerine neden olmaktadır. Vergi isyanları, teknik olarak vergiye karşı olan tepkilerin idareye yönelmesidir. Bu isyanlar, psikolojik ve sosyolojik tepkilerin en yoğun bir biçimde dışı vurumudur. 1794'te Amerika'da ortaya çıkan Viski İsyanı, 1730'da Osmanlı'da çıkan Patrona Halil İsyanı, 1950 yılında Fransa'da çıkan Poujade Hareketi başlıca vergi isyanlarına örnektir. (Bergman, 1998: 63).

1.3.4. Verginin Yansıtılması

Vergi yansıtması, yasal olarak sorumlu kişi tarafından ödenmesi gereken verginin belirli bir kısmının veya tamamının üçüncü bir kişiye veya tüketiciye aktarılması işlemidir. Mükellefler vergi yansıtmasını fiyat mekanizması aracılığıyla gerçekleştirirler.

Bir hükümet bir ürün veya hizmeti vergilendirmek istediğinde, onu tüketicilere aktarmak yerine üreticileri vergilendirebilir. Bu, vergi yansıtmasının önemli bir örneğidir. Bu durumda üreticiler vergiyi üstlenerek zarara uğramak yerine üretimlerini artırmaktadırlar. Ancak zammı satışları azaltmayacak şekilde yapmak zorundalar. Genel olarak, oran artışlarının sayısı vergi yükünü azaltır. Bu durumda, devlet dolaylı olarak

tüketicilerden ziyade üreticilerden vergi alsa da tüketiciler vergi ödeme imkânına sahiptir. Yani vergi yükünü dolaylı olarak tüketiciler de taşımaktadır. Bunun için iki faktör dikkate alınır:

- Arz: Ürün veya hizmete olan arzın ne kadar esnek olduğuna dikkat edilir.
- Talep: Benzer şekilde ürün veya hizmete olan talebin ne kadar esnek olduğuna bakılır (Hoffman, 1961: 41).

Bu, vergi yükünün hangi tarafa ait olduğunu belirler. Bir ürün veya hizmete olan talep daha az esnekse, yani sürekli ihtiyaç duyulan bir malsa, vergi tüketicilere daha kolay aktarılır. Aynı şekilde, arz daha az esnek olduğunda üreticileri daha fazla vergilendirmek çok daha kolaydır (Şahin, 2010: 76).

Vergi yansımaları şu şekilde genelleyebiliriz: Eğer bir ürün veya hizmet tüketiciler için zorunlu bir nitelik taşıyorsa, verginin önemli bir kısmının tüketicilerden alınması muhtemeldir. Tersine, ürün veya hizmet tüketici için gerekli değilse tüketici onu satın almayı bırakabilir ve küçük bir artış bile ürüne olan talebi azaltabilir. Bu tür ürünlerde devletin koyduğu vergiyi üretici ödemek zorundadır (Biberoğlu, 2006: 49).

1.4. VERGİ UYUMUNDA MÜKELLEF TİPOLOJİLERİ

Vogel'in (1974), sosyal psikolojideki uyum davranışlarını vergiye uyarlaması, Torgler tarafından daha kapsamlı biçimde ortaya konularak dört tür mükellef davranışı belirlenmiştir. Torgler çalışmasında mükellef tiplerini sosyal vergi mükellefi, içten vergi mükellefi, dürüst vergi mükellefi ve vergi kaçakçısı olmak üzere dört farklı kategoriye ayırmıştır. Torgler'in belirlediği mükellef tipleri mükelleflerin vergiler karşısında takındığı davranış biçimlerinin bir anlamda somut mükellef örnekleri üzerinde incelenmesini sağlamıştır. Torgler'in mükellef tipleri, vergi uyumunun hayatın içinden belirlemelere göre anlaşılması bakımından önemli bir ayrımı oluşturmaktadır (Torgler, 2007).

1.4.1. Sosyal Vergi Mükellefi

Sosyal normlardan etkilenen, eksik veya hatalı bildirimde bulunduklarında kendilerini suçlu hisseden mükellefler sosyal vergi mükellefleridir. Bu mükellefler, insanların özellikle de yakınlarının inancına karşı çok duyarlıdır. Etraflarında gerçekleşen değişikliklere karşı duyarlıdır, değişikliklere duygusal ve çok güçlü tepki verirler ve ait oldukları sosyal gruptan kolaylıkla etkilenirler (Torgler, 2007: 94).

Mensup oldukları sosyal grubun davranışını benimserler. Sosyal topluluğun vergi ödemeye olumlu bakışı sosyal vergi mükellefini de vergi ödemeye yönlendirecek ve sosyal topluluğun bir parçası olarak devam ettiği sürece vergiye uyum gösterecektir (Demir, 2019: 71). Parçası oldukları sosyal grubun tutum ve davranışlarının yanında sosyal vergi mükellefinin tutumu ve davranışlarını şekillendiren etmenlerden biri de adalet olgusudur. Vergisel konularda algıladıkları eşitsizlik duygusu sosyal vergi mükelleflerinin vergi ödeme isteklerini azaltır (Torgler, 2007: 94).

1.4.2. İçsel Vergi Mükellefi

İçsel vergi mükellefleri vergiler konusunda zorlanmadan motive olan ve yükümlülük duygusunu bünyelerinde barındıran mükelleflerdir (Torgler, 2007: 95). Bunlar, vergi ödemek için belirli bir içsel motivasyona sahiptirler. Devletin olumlu politikaları, içten vergi mükelleflerinin vergi sistemine, vergi ödemesine ve dolayısıyla uyumlu davranışa yönelik olumlu tutumlarını ve bağlılığını artırır. Yetkililerin insanlara nasıl davrandığı, onların işbirliği yapma isteklerini etkiler. İçsel vergi mükellefleri, hükümetlerin ve vergi otoritelerinin davranışları gibi etmenlere duyarlıdır. Dolayısıyla, bu kurumların vatandaşlara beklenen düzeyde saygı ve güven duyması, içsel vergi mükellefinin vergi uyumunda önemli bir rol oynamaktadır (Niesiobedzka, 2014: 46). Vergi ödeme motivasyonları, başkalarının kamu yararına yaptığı faaliyetlere bağlı değildir. Bu nedenle, etraflarındaki değişikliklerden etkilenmezler ve vergilerini ödemek zorunda oldukları kurumsal koşullara bağlıdır.

1.4.3. Dürüst Vergi Mükellefi

Dürüst vergi mükellefleri, vergilerde hile yapmanın yollarını aramadan her koşulda vergilerini ödeyen mükelleflerdir. Dürüst vergi mükelleflerinin davranışları, vergi ve ceza oranları ya da denetim sıklığı gibi vergi politikası parametrelerindeki değişikliklerden etkilenmez (Torgler, 2007: 98). Vergilere karşı tutumları hiçbir olasılıkta değişmeyen mükellef gruplarıdır. Sık sık vergi affına başvurulması öncelikle dürüst mükelleflerin vergi aflarını devleti aldatanlar için bir imtiyaz olarak görmelerine neden olmuştur. Dürüst mükelleflerin böyle bir düşünceye kapılmaları; hem bu tür insanların vergi ödeme isteklerinin azalarak vergi kaçırmaya yönelmelerine hem de devletin vergi kaybına uğrayarak zamanla gelirlerinin azalmasına neden olmuştur (Yumuşak, 1997,40).

1.4.4. Vergi Kaçıran Mükellef

Vergi kaçırma, bireylerin, şirketlerin, trustların ve diğer kuruluşların yasa dışı yollarla, ödemekle yükümlü oldukları vergileri ödememe çabaları için kullanılan genel bir terimdir. Vergi kaçırmaya teşebbüs eden mükellefler, gerçek durumlarını vergi otoritelerine kasten yanlış tanıtarak ya da gizleyerek (örneğin kazandıklarından daha az gelir, kâr veya kazanç beyan ederek veya giderlerini abartarak) vergi yükümlülüklerini azaltmaya çalışırlar. Vergi kaçırmaya eğilimli mükellefler, daha yüksek ceza veya daha yüksek denetim olasılığı nedeniyle nispi fiyat değişikliklerinden etkilenen mükelleflerdir (Torgler, 2007: 99). Bunlar, vergi kaçırmanın beklenen değerini dürüst olmanın değeriyle karşılaştırırlar. Vergi kaçırdıkları durumda elde edecekleri faydayı hesaplarlar. Vergi kaçırma ile yakalanma riskini birlikte değerlendirirler ve yakalanma riskinin düşük olduğu ya da az maliyetli olduğu durumda vergi kaçırmaı seçerler (Demir, 2019: 84).

1.5. VERGİ UYUMUNUN KONTROLÜ VE GELİŞTİRİLMESİ

Vergi uyumunun kontrol edilmesi ve geliştirilmesi için vergi idarelerine düşen yükümlülükler bulunur. Vergi idareleri üç türlü anlayıştan politikalarına uygun olanı seçerek vergi uyumunun geliştirilmesi için çalışmalar yapar. Bunlar denetim ve ceza anlayışı, hizmet anlayışı ve güven ve ahlak anlayışı olarak kategorize edilir (Alm, 2014).

İlk olarak, vergi denetimi ve cezaları artırmaya yönelik anlayışta denetim ve cezaların bir tehdit olarak kullanılması ve bu sayede vergi uyumunun iyileştirilmesi hedeflenir. Vergi uyumsuzluğunun tespiti ve uyumsuzluk sonucunda mükellefin karşılaşacağı cezayı artıracak iyileştirmeler yapılması bu anlayışta kullanılan yöntemdir (Alm, 2014). Sık denetimler ve katı cezalar yoluyla yasa dışı davranışlar sona erdirilmeye çalışılır. Bu anlayışta denetim sayısının artırılması, denetimlerin ve denetçilerin kalitesinin iyileştirilmesi, sistematik denetim yöntemlerinin kullanılması, hükümetler arasında bilgi paylaşımının iyileştirilmesi, vergi cezalarının artırılması, vergi kaçakçılığı mahkûmiyetlerinin medyada duyurulması, cezaların sık ve tutarlı bir şekilde uygulanması söz konusudur. Kısacası, vergi uyumunun iyileştirilmesi hedefinin gerçekleşmesi için vergi denetimleri ve yaptırımların gücünden faydalanılır (Yumuşak, 1997: 43).

İkinci anlayışta vergi idareleri, vergi hizmetlerinin sunumunu iyileştirme maksadıyla vergi ödemelerinin her adımında mükellefe yardımcı hizmetleri geliştirmek, vergileri devlet hizmetleriyle ilişkilendiren reklamlar yayımlamak, vergi ödevlerini basitleştirmek gibi konuları içeren politikalar üretmektedirler (Alm, 2014). Vergi idarelerinin bu kolaylaştırıcı etkisi ve vergi mükelleflerine hizmet sağlayıcı rolü vergi uyumunda dikkate alınması gereken hususları ortaya koymaktadır. Burada devlet tarafından sağlanan hizmetlerin rolü vurgulanır. Bireyin gerçek vergi yükümlülüğü hakkında belirsizlik oluşturan ve süreci karmaşık hale getiren tüm unsurlar vergi idaresinin hizmet sunma anlayışı çerçevesinde çözülür. Vergi idarelerinin hizmet anlayışında mükellefe potansiyel bir suçludan çok bir müşteri gibi yaklaşılır. Tüm bunlar vergi uyumuna olumlu katkı sağlayan sonuçlar ortaya çıkarır (Yumuşak, 1997: 44).

Üçüncü anlayışta, vergi uyumunu ahlaki bir davranış biçimi olarak pekiştirmek için vergi kültürünün yerleşmesi odak noktası olarak belirlenir ve politikalar buna göre uygulanır. Vergilerin ödenmesi ile devlet hizmetlerinin gerçekleşmesi arasındaki kuvvetli bağ açıklanır. Vergi ödemenin “yapılması gereken doğru şey” olduğu anlayışı yerleştirilir. Mükellefin vergi uyum kararında ahlakın, sosyal normların ve diğer davranışsal faktörlerin rolü vurgulanır (Alm, 2014). Bu anlayışta vergilerin kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için harcanacağına olan güveni mükelleflerin hissetmeleri sağlanarak hükümetin vergi uyumunu artırabileceği kabul edilir (Demir, 2019: 75).

1.6. VERGİ UYUM MALİYETİ

Verginin doğru bir şekilde tarh edilmesi ve vergi ödemelerinin zamanında yapılması açısından mükelleflere önemli sorumluluklar düşmektedir. Vergi mükellefi, kayıtların doğru tutulmasından ve güvenli bir şekilde saklanmasından sorumludur. Tüm bunlar vergi uyum maliyetinin kapsamında olan harcama yapmayı gerektiren yükümlülüklerdir. Vergi uyum maliyeti, mükelleflerin vergileme yükümlülüklerini yerine getirmek üzere katlandıkları maliyeti ifade etmektedir (Teke, 2004: 56).

Smulders’e göre (2008), vergi uyum maliyeti dört gruba ayrılır. Birinci grupta vergi kurallarını anlamak ve uygulamak için harcanan zaman maliyeti, ikinci grupta vergi kayıtlarını tutma maliyetleri, üçüncü grupta meslek mensuplarına yapılan ödemeler ve dördüncü grupta ise posta, telefon ve seyahat masrafları gibi arazi masraflar

yer alır. Ayrıca vergi sisteminin karmaşıklığı ve zorluğu karşısında katlanılan psikolojik maliyetler de vergi uyum maliyetleri kapsamında değerlendirilir.

Uyum maliyetleri, ticari hayatın gelişiminde etkili bir unsurdur (Sandmo, 2005: 82). Vergi uyumunu en üst düzeye çıkarmak için vergi uyum maliyetlerini en aza indirmek vergi idaresinin hedefi olmalıdır. Vergi toplama maliyetlerinin azalması daha yüksek bir vergi uyumu için belirleyici olacaktır.

Vergilerin amaçları ve vergi uyum maliyetleri arasındaki ilişkiyi de bu noktada incelemek gerekir. Bir verginin amacı, alkol ve tütün kullanımını ve sağlığa zararlı gıdaların tüketilmesini azaltmak ya da belirli bir faaliyetin yasaklanması ise uyum maliyetleri en aza indirilmemelidir. Burada daha yüksek uyum maliyetleri konulması belirlenen hedefe ulaşılmasına daha fazla yardımcı olacaktır (Edwards & Simon, 2007: 73). Belirli bir davranış biçimini değiştirmek için bir vergi kullanılıyorsa daha düşük uyum maliyetlerinin yerine daha yüksek uyum maliyetlerinin olması tercih edilebilir. Vergilerin hedeflerinin çeşitliliği göz önünde bulundurularak uyum maliyetlerinin artırılması veya azaltılmasına yönelik politikalar belirlenmesi daha sağlıklı bir vergi sisteminin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

1.7. VERGİ UYUMUNU ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Vergi uyumunun ölçümünde çeşitli yöntemler kullanılır. Teorik, ampirik ve deneysel olarak kategorize edilen bu yöntemlerle araştırmalar geliştirilir ve bilimsel veriler ortaya konulur. Burada dikkate değer nokta, vergi uyumunun ölçümü için kullanılan her bir yöntemde elde edilen verilerin sanıldığından daha fazla önemli olmasıdır. Vergi uyumunun ölçümünde elde edilen veriler hem vergi uyumunun açıklanması için hem de vergi uyumsuzluğunun kontrol edilmesi için kullanılan verilerdir. Dolayısıyla vergi uyumunu ölçme, açıklama ve kontrol etme temelde ayrılmaz bir şekilde birbirlerine bağlıdır (Alm, 2014: 58). Kullanılan ölçüm yöntemi, vergi uyumunu açıklama çabasıyla yakından ilişkilidir ve sonuçta vergi uyumunu kontrol altına alabilecek politikalar üretilmektedir.

Vergi uyumunun ölçülmesinde teorik ve ampirik yöntemlerin yanında anketler ve laboratuvar deneyleri de kullanılır. Her bir yöntem ayrı ayrı önemli verilerin ve açıklamaların elde edilmesinde faydalı sonuçlar ortaya koysa da kendi içlerinde olumsuz yönler de barındırmaktadır.

1.7.1. Teorik Yöntemler

Teorik yöntemler ve modeller, esas olarak vergi uyumu ve uyumsuzluğu hakkında mantıklı tahminler üretmede kullanılır. Uyum kararını açıklamak için gerçekleştirilen ampirik araştırmalara rehberlik eder (Andreoni vd. ,1998: 67). Vergi uyumuna ilişkin neredeyse tüm araştırmalarda kullanılan temel teorik model, ilk olarak Allingham ve Sandmo (1972) tarafından geliştirilen vergi uyumuna uygulanan suç ekonomisi modeliyle başlar. Uyum kararının temel suç ekonomisi yaklaşımı tarafından ele alınmayan hususlardan da etkilenmesi olasıdır. Buna bağlı olarak araştırmacılar, insanların neden vergi ödediğini daha iyi açıklayabilecek teorik modeller geliştirmek maksadıyla çalışmalarına devam etmektedirler. Teorik modellerde bireysel uyum kararıyla ilgili olan birçok faktörün tam olarak ve uygun şekilde incelemeye dâhil edilememesi bu yöntemin olumsuz özelliğini oluşturur (Alm, 2014: 106).

1.7.2. Ampirik Yöntemler

Ampirik yöntemler çeşitli faktörlerden etkilenen mükellef gruplarının çalışmaya dâhil edilmesiyle birlikte vergi uyumunun ölçülmesinde etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Ampirik analizler, vergi uyumuna yönelik teorilerin geliştirilmesine de büyük katkı sağlarlar. Ampirik analizlerde vergi uyumsuzluğunun ölçümü, kontrol edilmesi ve bunların izahı zorluklar barındırmaktadır. Örneğin, insanlar gizlemek istedikleri bir hususta anket sorularına doğru cevaplar vermezse yanıltıcı veriler elde edilmesine neden olabilir. Bu da analizin doğru ölçümle sonuçlanmasını zorlaştırmaktadır. Ampirik araştırmaların bir diğer olumsuz yönü ise verilere ulaşmada yaşanan zorluklardır. Alm (2014) de vergi uyumuna ilişkin ampirik çalışmaların, bireysel uyum kararlarına ilişkin güvenilir bilgilerin bulunmaması nedeniyle sorunlu olduğunu ve uyum kararını etkileyen birçok faktörün ampirik çalışmalarda kontrol edilmesinin zor olduğunu ifade etmiştir. Avantajlarına rağmen, ampirik çalışmaların vergi uyumunu açıklama gücü sınırlı kalmaktadır (Alm, 2014: 107).

Anketler, vergi uyumunun ölçülmesinde en sık kullanılan ampirik yöntemidir. Kişilerin sorulan sorulara kendilerinin cevap vermesiyle birlikte vergi uyumu ve uyumsuzluk seviyelerinin tahmin edilmesi daha olanaklı hale gelir. Kaçınmanın kabul edilebilirliği veya uyumsuzluğun yaygınlığı hakkındaki görüşler gibi vergi uyumuna yönelik davranış ve tutumları keşfetmek için anketler etkili bir ampirik yöntem olarak kullanılabilir (Wenzel, 2005: 53).

Anketlerin en önemli dezavantajı, gerçek vergi davranışının yansıtılamamasıdır. Anket sorularına cevap verenler dürüst yanıtlar vermeyebilirler, önceki yanıtlarla tutarlı yanıtlar vermek adına yanlış bilgiler verebilirler ya da sadece kendilerini suçlamaktan kaçınmak için sosyal normlara uyuyormuş gibi görünmek isteyebilirler (Saruç, 2015: 75). Tüm bunlar anket çalışmalarının sınırlı bir yöntem olarak kalmasına neden olmaktadır.

1.7.3. Laboratuvar Deneyleri

Ampirik yaklaşımların sınırlamaları, araştırmacıları laboratuvar deneylerini vergi uyumunu analiz etmek için faydalı bir yöntem olarak kullanmaya yöneltmiştir. Bu deneyler genellikle belirli bir hat boyunca ve her ilerleme kaydedilerek elde edilen verilere dayanır. Başlangıçta deneklere bir gelir verilir ya da bir görev yoluyla gelir kazanmaları istenir. Daha sonra beyan edilmeyen gelirin belli bir tespit edilme olasılığının olduğu ve para cezasına çarptırılacağı bilgisi ile ne kadar gelir beyan edeceklerine ve dolayısıyla ne kadar vergi ödeyeceklerine karar vermeleri beklenir (Saruç, 2015: 75). Deneğin durumu, cezanın değiştirilmesi gibi çeşitli değişikliklere maruz bırakılabilir ve bu yolla deneğin davranışı üzerindeki takip eden etkiler ölçülür (Alm, 2014: 109).

Vergi uyumunun laboratuvar deneyleri yöntemi ile ölçümü çeşitli avantajlar sunar. Bu deneyler sayesinde vergi kaçırma ve vergiden kaçınma görünür hale gelir. Ayrıca, söz konusu değişkenlerin nedensel etkisinin hiçbir müdahale olmaksızın ölçülmesine de olanaklıdır (Hallsworth, 2014: 94). Deneysel çalışmalar, vergi uyumunun neredeyse tüm yönleriyle incelenmesine imkân tanır (Alm, 2014: 110). Laboratuvar deneyleri, teorinin önerdiği birçok faktörün deneysel ortamlarda açıklanmasına izin verir. Ayrıca deneyler, bireysel uyum kararları hakkında kesin veriler üretir.

Vergi uyumunun laboratuvar deneyleriyle ölçülmesindeki en önemli olumsuzluk, bulguların gerçek dünyadaki vergi davranışı için geçerli olmamasıdır. Bu tür deneylerdeki görevler ve bunların gerçekleştirildiği ortam, gerçek dünyadaki vergi uyumundan oldukça farklıdır (Hallsworth, 2014: 94). Deneysel yaklaşımın sahaya aktararak geliştirilmesine artan bir ilgi vardır. Bu sayede daha kaliteli veri elde edilebilir hale gelecektir.

1.7.4. Resmi Veri Yöntemleri

Amerikan Gelir İdaresi (IRS) vergi uyumuna ilişkin belirli konularda yıllık araştırma konferansları düzenlemektedir. Vergi mükelleflerinin uyumunu incelemek için yıllar içinde bir dizi ulusal kamuoyu araştırması yaptırmıştır. Bunlardan birisi “Mükellef Uyum Ölçüm Programı”dır. Mükellefin vergilere uyum seviyesini belirlemek için Amerika’da denetimlerin bir parçası olarak Mükellef Uyum Ölçüm Programı kullanılmaktadır (Saruç, 2015: 76).

TCMP ile vergi mükelleflerinin uyumsuzluğunun düzeyi ve sıklığı hakkında ayrıntılı bilimsel veriler toplanmıştır. Bu inceleme türü IRS’nin toplam iş yükünü belirleyen ve temel özelliği sınırlı kaynaklardan tespit edilen alternatif araçları kapsayan uzun dönemli bir araştırma programı olup mükelleflerin uyum düzeyini ve mükellef davranışlarındaki değişiklikleri ölçmektedir. En son Mükellef Uyum Ölçüm Programı 1988 senesinde gerçekleştirilmiştir. Mükellef Uyum Ölçüm Programı’nın ardından 2002 yılında Ulusal Araştırma Programı (NRP) vergi yasaları aracılığıyla mükelleflerin uyumunu ölçmek üzere geliştirilmiştir. Bu kapsamda inceleme elemanları 132 milyon kişi tarafından hazırlanan vergi beyannamelerinin yaklaşık 50 bin adet üzerinde çalışma başlatmışlardır (Çetin Gerger, 2011: 81). Bu program, inceleme sürecinde mükellefle olan temasın en düşük seviyede tutularak vergi uyumunun en kısa sürede ölçülmesini planlamıştır.

2. VERGİ UYUMUNU AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Vergi uyumunu açıklayan farklı iki teorik yaklaşım öne çıkmaktadır. Birinci yaklaşımda vergi uyumu, cezaların ve denetim ihtimallerinin etkileri ile açıklanmaktadır. İkinci yaklaşımda ise vergi uyumu, sosyal ve psikolojik değişkenlerle birlikte ele alınmaktadır.

2.1. ALLINGHAM-SANDMO MODELİ: RASYONEL BEKLENTİLER TEORİSİ

Vergi uyumu konusundaki öncü çalışmalardan biri Allingham ve Sandmo'nun (1972) geliştirdiği rasyonel beklentiler teorisi olarak isimlendirilen modeldir. Ampirik çalışmaya dayanmayan sezgisel nitelikteki yanıtlar barındıran bu model, vergi uyumunu incelemenin zorluklarını ve inceliklerini ortaya koymaktadır (Bergman, 1998: 66-67).

Allingham-Sandmo modelinde, ilk olarak yüksek vergi oranlarının mükellefin vergiye uyum sağlamasında etkisi ortaya konmuştur (Bergman, 1998: 67). Buna göre, belirli bir vergi oranı ile karşı karşıya kalan vergi mükellefinin yasalara uygun ve

zamanında hesapladığı vergisini bildirmesi ve ödemesi ondan beklenen davranıştır. Dürüst bir mükellef, gelirine uygun olarak hesapladığı vergiyi gelir idaresine bildirecek ve ödeyecektir. Ancak dürüst olmayan bir mükellef, gelirini olduğundan daha az gösterecek ve yasalara uygun bir vergi hesaplaması gerçekleştirmeyip vergi kaçırmaya yönelecektir (Andreoni vd., 1998: 59). Mükellefin gerçek gelirini bilemeyecek olan vergi idaresi, vergi denetimi ve ceza sistemi aracılığıyla kontrolü sağlamaya çalışır (Bergman, 1998: 67). Vergi idaresi mükellefin gerçek gelirinin tam miktarını ancak denetim sonucunda ortaya çıkarabilir. Vergi mükellefinin bir denetim sonucunda vergi kaçırdığının belirlenmesi halinde ortaya çıkan en önemli zarar, kaçırılan vergiye ek olarak yasada belirlenen cezayı ödeyecek olmasıdır (Andreoni vd., 1998: 59).

Vergi beyannamesinin mükellef tarafından hazırlanması belirsizlik içermektedir. Bu aşamada mükellefin gelirinin tamamını vergi makamlarına bildirmemesi otomatik olarak vergi cezası uygulanmasına neden olmayacaktır (Bergman, 1998: 68). Yapılan usulsüzlüğün ortaya çıkarılması için vergi idaresinin mükellefi denetlemesine ihtiyaç vardır. Bu aşamada mükellef iki alternatif arasında seçim yapar. Gerçek gelirini beyan eder veya gerçek gelirinden daha azını beyan eder. Gerçek gelirinden daha azını beyan eden mükellefin kazancı veya zararı vergi makamlarının soruşturma ve denetimine göre ortaya çıkacaktır. Vergi idaresi şüpheli gördüğü durumlar için usulsüzlük yapan mükellefi denetime aldığı takdirde mükellef vergi cezasıyla karşılaşacak ve elde etmeye çalıştığı faydadan daha fazlasını kaybedecektir. Denetim ve soruşturma yaşanmadığı durumda ise usulsüzlük yapan mükellef avantajlı konumda kalacaktır. Gerçek gelirini beyan eden mükellefin kazancı ise herhangi bir denetim sonucunda cezalandırılma korkusu yaşamayacak olmasıdır. Allingham-Sandmo modelinde vergi mükellefleri yalnızca kendi özel ekonomik çıkarlarını geliştirmekle ilgilenen rasyonel fayda maksimizasyonu üzerine düşünen kişiler olarak görülür (Hallsworth, 2014: 49).

2.1.1. Allingham-Sandmo Modelinde Vergi Uyumunun Belirleyicileri

Allingham-Sandmo modeline göre vergi oranlarında gerçekleştirilen değişiklikler mükellefin vergiye uyumunda dikkate alınan en önemli etmendir (Andreoni vd., 1998). Vergi oranlarındaki bir değişimin harcanabilir geliri doğrudan etkilemesi bu görüşü anlamlı kılmaktadır. Mükellefin tepki göstermesini gerektirmeyen bir vergi oranı uygulandığında gerçekten de mükellef riskten kaçınacak ve vergiye uyum gösterecektir. Buna karşın, vergi oranları yükseldikçe mükellefin riskten kaçınma düşüncesi azalacak ve vergilere karşı hileye yönelecektir (Bergman, 1998: 69).

Mükellefin vergi yasalarına uygun davranma ve vergiye uyum sağlama düşüncesi olumsuz anlamda etkilenecektir.

Modele göre kanun koyucunun vergi cezalarında uyguladığı sistem de mükellefin vergiye uyum göstermesinde belirleyici olmaktadır. Vergi cezalarının sabit miktartlı uygulanması halinde vergi oranlarının artışından etkilenen mükellefin vergi kaçırma riskini göze alması kolaylaşacaktır (Andreoni vd. ,1998: 85). Böyle bir ceza sisteminde mükellefin hile yaparak ödemediği vergi miktarı ne kadar yüksek olursa olsun ödeyeceği cezanın sabit olması, mükellefi vergiye uyum sağlamaktan ziyade vergiye karşı davranmaya ve uyumsuzluğa götürmektedir. Buna karşın vergi cezaları ile yasaya karşı geline verginin miktarının orantılı uygulanması durumunda vergi oranı artmış olsa da mükellef riski göze almaktan çekinecek ve hileden uzaklaşacaktır (Bergman, 1998: 70). Burada etkili olan, herhangi bir vergi hilesi için vergi oranı arttıkça tüketimin beklenen değerinin düşmesi ve değişimin artmasıdır (Alm, 2014: 112). Nihayetinde bu ceza sisteminde kaçırılan vergi miktarının artması daha fazla vergi cezasıyla karşı karşıya kalınmasına neden olacak ve harcanabilir gelir de bu miktarda azalacaktır. Bu riski göze alamayacak mükelleflerin vergi yasalarına ve vergiye uyum göstermesi beklenir.

Burada hile (cheating) kavramı ile anlatılmak istenen; elde edilen gelire göre ödenmesi gereken verginin, yasalara aykırı biçimde hesaplanıp daha az miktarda ortaya çıkmasına neden olan her türlü davranıştır. Vergi hilesi, kanunlar tarafından onaylanmayan ve yapılması istenmeyen, sonucunda yaptırım uygulanan her türlü davranışı kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Vergi hilesi, vergi makamları tarafından tespit edilirse, olumsuz bir şekilde cezalandırılır. Yaptırımlar, vergi hilesine ve hile eylemine yönelik uygulanır. Hile davranışına yaptırım uygulamak, bunun onaylanmadığını ve istenmeyen bir davranış olduğunu gösterir.

2.1.2. Allingham - Sandmo Modelinde Vergi Denetimlerinin ve Cezalarının Önemi

Geleneksel vergi politikası, vergi yükümlülükleri yerine getirilmediği takdirde ceza ile korkutarak yükümlülüklerin sağlanmasını önermektedir. İnsanların ceza tehdidi ile vergilerini ödemeye zorlanmaları gerektiği fikri Allingham-Sandmo modelinden kaynaklanmaktadır. Bu modelde her mükellef vergiye karşı hile yapmaya meyilli olarak değerlendirilir. Vergi cezaları, mükellefin hile yapmasına yönelik riski göze almasına engel olmaya çalışır. Vergiye karşı hilenin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmanın ve

dolayısıyla vergi kayıplarını azaltmanın yegâne yolu da vergi denetimleri olarak görülür (Frey, 2003: 69).

Allingham-Sandmo modelinde vergi cezalarının ve denetimlerinin etkileri açıktır: Daha yüksek vergi cezaları ve vergi denetimleri hile yapmayı caydırır ve vergi uyumuna yönlendirir (Andreoni vd. ,1998: 76). Modele göre mükellef, vergi ödeme kararlarını denetlenme olasılığına göre alır. Denetlenme olasılığı arttıkça mükellefin beyanları da artış gösterir, denetlenme olasılığı azaldıkça vergi beyanları düşer (Cullis & Lewis, 1997: 72). Bu modelde uyum davranışını tetikleyen güç, denetlenme ve cezalandırılma korkusudur (Alm, 2014: 115). Bu görüşte vergi yükümlüleri sadece yakalanma ve cezalandırılma korkusuyla vergisel yükümlülüklerle uyum göstermektedir.

Vergi uyumuna ilişkin Allingham-Sandmomodeli, Becker'in genel suç metodolojisinin uzantılarından ve iyileştirmelerinden oluşur (Frey, 2003: 98). Sonuçta, vergi kaçırmak ekonomik bir suçtur. Genel olarak bu yaklaşım suç faaliyetini, tespit ve mahkûmiyet olasılıklarına ve ceza uygulamalarına dayanan rasyonel bir bireysel karar olarak ele alır. Modelin basitliğinin etkisi ile yalnızca vergi mükelleflerinin eylemleri dikkate alınır ve gelir toplama sürecine dâhil olan diğer çeşitli etmenler görmezden gelinir (Graetz, 1985: 108).

2.1.3. Allingham-Sandmo Modelinin Eleştirisi

Vergi uyumu literatüründeki araştırmalara göre, ağır olmayan yaptırımlar ve düşük seviyede denetim olasılığı karşısında vergi kaçakçılığının çok daha fazla olması gerekirken, Allingham-Sandmo modelinde öngörülenden daha yüksek bir uyum düzeyi ortaya çıkmasını bu model açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Alm, 2014: 121). Vergiler üzerine yapılan araştırmaların çoğu, artan cezaların daha fazla uyuma yol açtığı hipotezini kanıtlamakta başarısız olmaktadır (Klepper & Nagin, 1989: 96). Yaptırımların her zaman var olması gerektiğine şüphe yok, ancak bunlara ne ölçüde ihtiyaç duyulduğu ve ne kadar güven duyulması gerektiği konusunda önemli sorunlar olduğu açıktır.

Ampirik çalışmalardan ve sosyal araştırmalardan elde edilen bulgular, aslında düşük düzeyde denetim ve ceza uygulanmasına rağmen, mükelleflerin uyum seviyelerinin beklenenden oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Kitapçı, 2021: 130). Çünkü mükellefler sanıldığından daha fazla gelir idaresi ile işbirliği içinde hareket etmekte ve alışmış oldukları rutin içerisindeki belirli kurallara uyma eğilimi

göstermektedirler (Torgler, 2007: 97). Örneğin, vergi beyannamesinin doldurulması düzenli olarak tekrarlanan bir faaliyettir ve beyannameleri doldurmanın belirli bir rutini vardır. Mükellef üzerine düşen vergiye bağlı olarak her yıl ya da her ay beyanname doldurur. Mükellefler daha iyi ve olumlu sonuçlar elde etmek için bildikleri veya güvindikleri kurallara uygun davranmaya devam etmektedirler.

Vergi uyumuna yönelik gerçekleştirilen ilk teorik çalışmaların sonuçları, vergi cezaları ne kadar yüksekse vergi kaçakçılığı da o kadar düşük olur yönünde olmuştur. Bu düşüncenin riski, vergi makamlarının bu yöndeki politikalarının mükellefler tarafından müdahaleci politikalar olarak algılanması ve vergi uyumunun azalma olasılığıdır (Frey, 2003: 64). Mükellefin vergiye uyumunun nitelikli biçimde değerlendirilmesi için vergi oranları, denetim olasılığı ve ceza uygulamalarının etkisine göre tespit fikri tek başına yetersiz kalmaktadır. Vergi uyumu ve uyumsuzluğuna yönelik nitelikli veriye ulaşabilmek için bireyin vergiye karşı tutum ve davranışları, bireyin vergi ahlakı, vergi uyumuna istekliliği ve bunlara benzer çeşitli etmenlerin bir arada değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

2.2. SOSYO-PSİKOLOJİK YAKLAŞIM: AHLAKİ DUYGULAR TEORİSİ

Vergi uyumunu açıklamak için geliştirilen yaklaşımlarından bir diğeri de “Ahlaki Duygular Teorisi” olarak isimlendirilen Sosyo-Psikolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bireylerin vergi ödeme ya da ödememe konusundaki karar alma süreçleri ile tutum ve davranışlarının saptanmasında ahlaki değerlerin önemli bir faktör olarak ön plana çıktığını göstermektedir (Yayla, 2009: 58). Bireylerin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarını belirleyen etmenlerin başında ise psikolojik algılama yer almaktadır (Yardımcıoğlu, 2014: 45).

Bu yaklaşıma göre, vergi ödeme kararı yalnızca finansal koşullara dayanmamakta mükelleflerin adalet algıları, vergi ahlakı ve kamusal ihtiyaçların yerine getirilmesi gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Vergi uyumunu eksiksiz biçimde ifade edebilmek için ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyo-psikolojik faktörlerin de dikkate alınması gerektiği bu yaklaşımın çıkış noktasıdır (Frey, 2003: 64).

Araştırmalar, vergi denetimlerinin düşük bir olasılıkla kalmasına rağmen büyük mükellef gruplarının vergisini tam ve doğru biçimde ödemeye devam ettiğini göstermektedir. Yani, denetim olasılığı ve ceza görme korkusu tek başına vergi uyumunu ve uyumsuzluğunu açıklamakta yeterli değildir. Bu yüzden mükellef üzerinde

etkisi olabilecek farklı değişkenleri içeren faktörlerin de değerlendirilmesi önemlidir. Uyum kararının temel suç ekonomisi yaklaşımı tarafından kapsanmayan hususlardan da etkilenmesi muhtemeldir. Mükellefler ödeme davranışında sadece ceza miktarlarını ve denetlenme olasılıklarını göz önünde tutmaz, bunlara ek olarak vergi kaçırma sonucunda ortaya çıkacak psikolojik maliyetleri de hesaba katarlar. 2002 Nobel ekonomi ödülü sahibi Daniel Kahneman, insanların karışık ve riskli durumlarda karar verirken her zaman mantıklı ve rasyonel davranmadıklarını ortaya koymuş, psikolojik özelliklerin ve çeşitli bilişsel süreçlerin insanların ekonomik davranışlarını etkilediğini belirtmiştir (Kitapçı, 2021: 114).

Bu yaklaşıma göre mükelleflerin, vergi uyumu söz konusu olduğunda, içinde bulundukları psikolojik, sosyal ve ekonomik değişkenlerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada verginin merkezinde insan yer almaktadır ve vergi uyumu insana ait farklı davranışları daifade eden değişkenlerle birlikte incelenmektedir (Saygın, 2019: 87).

2.2.1. Sosyo-Psikolojik Yaklaşımda Psikolojik Vergi Sözleşmesi

Bu yaklaşımda vergi uyumunun açıklanmasında somut katkı sunulması için mükellef ile vergi idaresinin bir anlamda psikolojik sözleşmeyle bağlı olduğu varsayımı kabul edilir. Psikolojik vergi sözleşmesi ile geleneksel caydırıcılık modelinin ötesine geçilmek istenir. Vergi mükellefleri ile devlet arasındaki karmaşık etkileşim bu yolla açıklanır. Sözleşmeye dayalı bir ilişki, her bir sözleşme tarafı için görev ve haklar gerektirdiğinden vatandaşlar ve devlet arasındaki mali mübadeleye bağlı kalınarak vergi uyumunun artacağı kabul edilir. Psikolojik vergi sözleşmesi, vergi mükelleflerinin ve vergi idaresinin birbirlerine karşı güvenilir, saygılı ve dürüst davranışını şart koşar (Frey, 2003: 58).

Psikolojik vergi sözleşmesi, vergi memurlarının vergi mükelleflerine saygılı muamelesini de önemser. Vergi denetimlerinde görevli memurlar tarafından mükelleflere uygulanan muamele tarzı mükellefin vergiye uyumunda önemli bir etmen olmaktadır (Kitapçı, 2021: 130). Vergi denetim memurunun mükellefi suçlayıcı biçimde davranması ile ona dostane ve nazik biçimde davranması arasında vergi uyumu açısından önemli farklılıklar oluşacaktır (Yayla, 2009: 58).

2.2.2. Sosyo-Psikolojik Yaklaşımda Vergi Ahlakının Önemi

Sosyo-Psikolojik yaklaşımda vergi uyumunu etkileyen en önemli faktör vergi ahlakıdır. Vergi mükellefleri ile devlet arasındaki güçlü bağ da dâhil olmak üzere psikolojik faktörler, vergi mükelleflerinin vergiye uyumunu artırabilir ve vergi borcunu ödemede dürüstlüklerini teşvik edebilir. Torgler (2007), vergi ahlakını “uyum davranışını etkileyen vergi ödemeye yönelik içsel motivasyon” olarak tanımlamıştır. Bir mükellefin vergi ahlakı, diğer mükelleflerin vergi ödeme motivasyonlarından etkilenir. Örneğin, vergi mükellefleri yüksek uyum ortamında faaliyet gösterdiklerini fark ettiklerinde diğer uyumlu vergi mükelleflerini takip ederler (Çetin Gerger, 2011: 89).

Vergi ahlakı, vergi uyumunu artırmaya yardımcı olduğu için vergi uyumunda etkili olan önemli bir faktördür (Devos, 2013: 57). Halk arasında artan vergi ahlakı ve insanların psikolojik görüşleri gibi faktörler zorunlu uyum yerine gönüllü uyumun teşvik edilmesine katkıda bulunması yönüyle de önemlidir. Vergi ahlakı yüksek olduğunda, vergi uyumu da buna bağlı olarak yüksek olacaktır. Vergi ahlakı, vergi uyumunu açıklamak için bir adım geriye gitmektir; diğer bir deyişle sadece sonuçlara değil sürece ve mükellefin içsel yolculuğuna odaklanmayı ifade eder (Torgler, 2007: 135).

3. VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Vergi uyumu, siyasi normlardan sosyal normlara kadar birçok hususun dikkate alınmasını gerektiren bir vergi sisteminin gelirini artırmasında doğrudan etkili olan bir olgudur. Bu nedenle mükelleflerin vergi uyum davranışlarının analiz edilmesi, özellikle etkin bir vergi sisteminin tasarlanması açısından önem taşımaktadır (Arslan ve İcan, 2013: 85).

Mükellefin vergiye uyum göstermesinde çeşitli değişkenler ve faktörler vardır. Bu faktörlerin hiçbirisi bir vergi mükellefinin davranışında tek başına ve eşit olarak belirleyici bir kriter olmaya yeterli değildir. Bunların bir arada değerlendirilmesi ve farklı faktörlerin mükellefi etkileme ağırlıklarının farklı olduğunun kabul edilmesi gerekir. Hangi faktörlerin bir arada etkili olacağını belirlemek güçtür. Vergi mükellefleri için davranışları etkilemesi daha muhtemel olan faktörlerin bir kombinasyonunu belirlemek mümkündür (Australian Taxation Office & Cronin, 2004: 67). Ayrıca yeni teknolojilerde, çalışma alışkanlıklarında ve vergi uyumu anlayışında değişiklikler olmasıyla birlikte bu faktörlerin zamanla değişmesinin mümkün olduğu da

unutulmamalıdır. Vergi kaçırma sorunuyla başa çıkmak, vergi mükelleflerinin vergi ödeme veya vergi kaçırma konusundaki kararlarının altında yatan faktörlerin anlaşılmasını gerektirir.

Vergi uyumu genel olarak hangi faktörlerle ağırlıklı olarak ilişkili ise o faktörler üzerine politikalar geliştirilmelidir. Bu politikalarla birlikte vergi uyumunun teşviki sağlanmalıdır. Devletin bu stratejileri toplumsal uyum üzerinde de olumlu bir etki bırakır. Vergi mükelleflerinin üzerindeki yükün hafiflemesi ve vergi ödeme sürecinin basitleşmesi uyumu kolaylaştırmaya yönelik politika örnekleri arasında yer alır. Mükelleflerin hangi faktörler tarafından etkilendiğinin bilinmesi hükümetlerin vergi politikalarında uyum stratejilerini belirleme hususunda oldukça önemlidir. Vergi uyumunu etkileyen faktörler literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmakla birlikte, bu faktörleri öncelikle ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Devamında ekonomik olmayan faktörler; demografik, sosyo-psikolojik ve davranışsal faktörler olmak üzere kendi içinde üç gruba ayrılabilir.

3.1. EKONOMİK FAKTÖRLER

Gönüllü uyumu etkileyen ekonomik faktörlerin şiddeti, bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ters orantılıdır. Gelişmiş ekonomiler, yüksek kişi başı gelir, satın alma gücü ve refah düzeyi, düşük vergi oranı/gelir oranları nedeniyle yüksek vergi uyum oranlarına sahiptir. Vergi uyumunu etkileyen ekonomik faktörler; gayrisafi millî hâsıla (GSMH), kişi başına düşen gelir ve satın alma gücü olarak incelenebilir (Uysal, 2004: 14).

Genel ekonomik yapının parasallaşması vergi düzeylerini de etkiler. Özellikle harcama vergilerinin toplam vergi gelirlerine hâkim olduğu yapılarda, önemli sektörlerdeki üretim ve tüketim faaliyetlerinin piyasaların ve döviz borsalarının dışında olması vergilendirilebilir potansiyeli sınırlamaktadır (Berksoy, 1984: 23).

Neoklasik iktisatta vergi uyumu davranışının ekonomik analizi, Gary Becker (1968) tarafından geliştirilen krimino ekonomi analizine ve optimal portföy tercihlerinin analizine dayalı olarak açıklanmaktadır. Bu analizlerde birey, rasyonel seçimler yaptığı varsayılan ve bunun suç karşısında yaratacağı maliyet ve faydaları karşılaştırarak karar veren rasyonel kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, optimal vergi kaçakçılığı, vergi mükellefi için risklere ve bu riskleri hesaba kattıktan sonra ne kazanabileceklerine veya kaybedebileceklerine bağlıdır. Dolayısıyla denetim oranı arttıkça ve vergi

kaçakçılığının cezası (caydırıcı faktör) arttıkça rasyonel bir vergi mükellefi vergi uyum davranışını artıracaktır.

Vergi uyum derecesini teftiş ve ceza olasılığına bağlamaya yönelik bu yaklaşım, vergi uyumsuzluğu için ekonomik bir temel sağlamada teorik olarak etkileyici olsa da modelle ilgili çok önemli bir sorun, birçok ampirik çalışmanın etkiyle ilgili tartışmalı bulgular ortaya çıkarmış olmasıdır. Genel olarak bulgular, caydırıcı faktörlerin önemli olmakla birlikte uyumsal davranışı tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir (Çevik, 2012: 261). Örneğin, Feld ve Frey (2007) ile Scholz ve Pinney (1995) tarafından yapılan, denetimlerin vergi uyumu üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar, önceki beklentilerin aksine, denetimlerdeki artışın vergi mükelleflerinin devlete karşı küskünlüğünü ve devlete olan nefretini artırdığını ve bu suretle devlete karşı tutumlarını sekteye uğrattığını göstermiştir.

Vergi uyumunu belirleyen bir diğer ekonomik faktör de vergi yükü ve bu yükün mükellefler arasındaki dağılımıdır. Çoğu ülkede vergi sistemlerinin genel yapısı gelir, servet ve tüketim üzerinden alınan vergilere dayanmaktadır. Geleneksel kamu maliyesi anlayışında, mali gücün en önemli göstergesinin gelir olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ancak son yıllarda optimal vergi tahsilat yöntemini temel alan adalet-verimlilik standardı ve 1980'li yıllarda uygulamaya konulan arz yönlü vergi politikası vergi sisteminin oluşumunu etkilemiş, bu doğrultuda özellikle vergi matrahı tartışmaları gündeme gelmiştir (Dileyici, 2012: 148-149). Bu kapsamda Arthur Laffer tarafından öne sürülen hipotezlerden biri, vergi oranının optimal oranın üzerindeki artışlarının vergi ödeme davranışını olumsuz yönde etkilediğidir (Laffer, 2004). Literatürdeki benzer araştırmalar bu düşüncüyü destekleyen sonuçlar vermiştir (Karabulut, 2006; Mitchell, 2012; Altunöz, 2017; Dahlby & Ferede, 2018).

Vergi uyumunun ekonomik belirleyicilerindeki bir diğer faktör de yükümlülüğün şeklidir. Çiftçiler, tüccarlar veya ticari geliri olmayan vergi mükellefleri için vergi uyumu farklı olabilir. Bu olay birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Birçok ülkede, ücretler, faiz ve temettüleri üzerindeki vergiler, birincil vergi mükellefi yerine stopaj yoluyla vergi sorumlusu tarafından ödenir. Öte yandan şirket gelirleri beyanname bazında raporlanmakta ve şirket sahibi daha fazla harcama yapma ve gelir üzerinden indirim yapma imkanına sahip olmaktadır. Clotfelter'in (1983) Amerika Birleşik Devletlerindeki (ABD) vergi mükellefleri üzerine yaptığı çalışma, çiftçilerin ve

tüccarların düşük; ücret, faiz ve temettügelirlerinin ise yüksek vergi uyum seviyelerine sahip olduğunu tahmin ederek bu hipotezi destekleyen sonuçlar sağlamıştır.

Gelir düzeyi de mükellef davranışını etkileyen önemli bir faktördür. Araştırmalar, yüksek gelirli bireylerin vergi uyumunun düşük gelirli bireylere göre daha düşük olduğunu göstermiştir (Crane & Nourzad, 1990: 197; Clotfelter, 1983: 370; Lewis, 1982: 53; Bayraklı vd., 2004: 215). Bu sonuç mutlak riskten kaçınma yaklaşımı ile de uyumludur.

Ancak Yitzhaki (1987) caydırıcılık modelini incelediği çalışmasında, vergi mükelleflerinin riskten kaçınma davranışının her durumda ekonomik faydalarla bağlantılı olmadığı bulunmuştur. Çalışmanın en çarpıcı sonucu, vergi oranı artışlarının vergi uyumuna zarar vermemesidir. Bu sonuç, vergi mükelleflerinin her zaman faydayı maksimize etmeye çalışan rasyonel bireyler olmadığını ve bunu yapsalar bile diğer ekonomik olmayan faktörler aracılığıyla faydayı maksimize edebileceklerini göstermektedir. Bu durum, devletin kurumsallaşma düzeyi ile ilgili olabileceği gibi, mükellefin morali, ahlaki değerleri, vatandaşlığı, dürüstlüğü, dini inançları ve devlete olan güveni ile de ilgili olabilir.

3.2. EKONOMİK OLMAYAN FAKTÖRLER

Klasik modelde vergi uyumu konusu, beklenen fayda teorisi çerçevesinde ele alınmakta olup mükellefler uyumsuzluk gösterdiklerinde yakalanmaktan korktukları için vergi ödemektedir. Modelde denetim olasılığı ve cezanın şiddetinin vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisi tahmin edilerek denetim olasılığı yüksek ve cezası ağır olan bireylerin vergi ödemeye karşı daha duyarlı oldukları sonucuna varılmıştır. Görüldüğü gibi bireyler üzerindeki klasik vergi uyum modeli; vergi uyum sorununu, onları rasyonel, ahlaksız ve toplumdan soyutlanmış karar vericiler olarak değerlendirerek beklenen faydaları maksimize etmeyi amaçlayan bir süreç olarak ele almaktadır. Ancak denetim ve ceza olasılığı vergi uyumunu bir dereceye kadar etkilerken, bu faktörler bir bütün olarak vergi uyum davranışının doğru olduğu gerçeğini açıklamamaktadır (Tunçer, 2002: 110). Bu bakımdan toplumdaki sosyal değerler de mükelleflerin vergi uyumunda büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla utanç, suçluluk, pişmanlık, itibar kaybı, eğitimsizlik ve dışlanma gibi kabul gören sosyal yaptırımlar, resmi yaptırımlar kadar bireysel vergi uyumunu da etkileyebilmektedir.

Vergi uyumunu etkileyen sosyal faktörler arasında vergi mükelleflerinin eğitim düzeyi araştırmalarda en sık dile getirilenlerden biridir. Aslında bireyin vergi uyumu diğer sosyal normlar gibi eğitim sürecinde şekillenmektedir. Lewis (1982) ve Torgler'e (2006) göre vergi uyumu ve yurttaşlık bilinci ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır. Öte yandan, Vogel'in (1974) bulguları bu hipotezi desteklemekte ve eğitimsiz kişilerin vergi düzenlemelerinden daha az haberdar olduklarını ve daha sık yardıma ihtiyaç duyduklarını öne sürmektedir.

Ancak vergi uyumu ile mükellef eğitim düzeyleri arasındaki ilişkinin yönü konusunda literatürde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı durumlarda, vergi mükellefi eğitiminin vergi uyumu üzerindeki etkisi olumsuz olabilir. Aslında, bir birey daha eğitilmiş hale geldikçe vergi kanunlarını öğrenme, kanundaki boşlukları kullanma ve vergi kaçakçılığının yasal olduğunu kabul etme eğilimi olabilir. Birey vergi ahlakına sahip biri değilse, eğitim yoluyla edindiği bilgileri vergi ahlaksızlığı biçiminde kullanma riskini alır (Demir, 2008: 122).

Vergi uyumunu belirleyen bir diğer toplumsal faktör, mükelleflerin hukuka ve devlete bağlılık derecesidir. Yapılan araştırmalar, vergilerin gerektiğinde harcandığını ve vergi yükünün mükellefler arasında eşit olarak dağıtıldığını kabul etmenin, onların devlete olan güven ve bağlılıklarını ve vergi uyumunu artırdığını göstermektedir (Falkinger, 1995; Scholz & Lubell, 1998; Slemrod, 2002; Torgler, 2004).

3.2.1. Demografik Faktörler

Araştırmalar, bir bireyin yaş, cinsiyet, ırk ve eğitim gibi demografik özelliklerinin vergi uyumunu etkileyebileceğini göstermiştir. Clotfelter (1983), gençlerin vergi duyarlılığını ölçtüğü çalışmasında, 65 yaş üstü bireylerde olduğu gibi ticaretle uğraşmayan 30 yaş altı kişilerde de vergi uyumunun yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Tittle (1980), yaşlılardaki yüksek vergi uyumunu ya daha fazla maddi zenginlik ve statü elde etmelerine ya da başkalarının tepkilerine daha fazla duyarlı olmalarına bağlamaktadır. Genç vergi mükellefleri ise yeni gelir elde etmeye başladıkları ve gelirin çoğunu tüketime harcamayı planladıkları için vergilere karşı daha olumsuz bir bakış açısına sahiptirler. Diğer faktörlerle korelasyon gösteren bulgular, cinsiyet açısından erkeklere göre kadınların, eğitim seviyesi düşük kişilere göre yüksek kişilerin ve bekarlara göre evlilerin vergiye daha uyumlu olduğunu göstermektedir.

3.2.2. Sosyo-Psikolojik Faktörler

Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi, kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılsa da yükümlüler açısından özel olarak düzenlenmemiştir (Şentürk, 2014: 130). Böylece mükellefler, vergi olarak ödedikleri ile hizmetlerden aldıklarını karşılaştırarak vergilerinin nereye harcandığı konusunda duyarlıdırlar (Torgler, 2003: 351). Bu bağlamda verginin etkin kullanılıp kullanılmadığına ilişkin algı, mükellefin vergi algısını etkileyen unsurlardan biri haline gelmektedir. Verimlilik, yeterli kamu malının insanların tercihlerine uygun olarak en düşük maliyetle üretilmesini gerektirmektedir (Rubinfeld, 1987: 572). Mükellefler, kendilerinden alınan verginin boşa gittiğini ve kendilerine bir fayda sağlamadığını düşünürlerse vergi ödememek için kanuni veya kanuni olmayan bazı yollara başvurabilirler (Şenyüz, 1995: 42). Yükümlüler, ödedikleri verginin kamu hizmeti sağlamaktan farklı bir amaçla (borç ödemek gibi) kullanıldığını düşünürlerse vergiyi gereksiz görebilirler (Tunçer, 2002: 114). Mükellefler vergi ödemeyen vatandaşın yükümlülüğü olduğunu bilseler bile ödedikleri verginin etkin bir şekilde kullanılmadığına kesin olarak inanırlarsa ülkeye olan güven ve inançlarını kaybederek vergi ödemekten vazgeçebilirler (Canbay ve Çetin, 2007: 61). Ayrıca mükellefleri vergiden kaçınmaya yöneltten psikolojik faktörlerden biri de mükellefin ödediği verginin aldığı hizmete karşılık gelmemesi ve verginin beklendiği gibi kullanılmamasıdır (Aydoğan, 2017: 19-20).

Vergi ödeme ya da ödememe kararını etkileyen bir diğer faktör de mükellefin diğer vergi mükelleflerine yönelik algısıdır. Bir borçlunun diğer borçlular hakkındaki görüşüne yön verebilecek bazı durumlar vardır. Bu durumlardan biri de diğer mükelleflerin hukuka uygun olarak mali sorumluluklarını yerine getirip getirmediğidir. Kanuni olarak hareket eden bir borçlu, diğer borçluların aynı yönde hareket etmediğini görürse kendisine haksızlık edileceğini ve vergi yükünün büyük kısmının kendi üzerinde kalacağını düşünebilir (Şenyüz, 1995: 40). Adaletin zedelendiğini ve aldatıldığını hisseden yükümlünün içsel motivasyonu bu durumdan olumsuz etkilenmektedir (Kitapçı, 2015: 35). Öte yandan diğer mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirdiğine inanan mükellefler de aynı şekilde hareket ederek sorumluluklarını yerine getirebilmektedir (Alm vd., 2017: 587).

Vergi kaçırmanın yaygın ve kabul edilebilir bir davranış olduğuna inanan mükellefler, vergi ödemeyen mükelleflerin cezalandırılmayacağına inandıklarında hukuka aykırı davranabilmektedirler (Tuay ve Güvenç, 2007: 25). Wenzel'in (2005:

865) öne sürdüğü gibi vergi kaçırانların çoğu, diğer vergi mükelleflerinin kendilerinden daha fazla vergi kaçırdığına ve ortalamanın üzerinde vergi ödediklerine inanmaktadır. Merkezi hükümet tarafından alınan vergiler söz konusu olduğunda, vergi mükelleflerinin diğer vergi mükellefleri hakkında bilgi sahibi olma olasılığı daha düşüktür. Öte yandan, yerel yönetimlerin hizmet alanlarının dar olması, vergi kaynaklarının etkin bir şekilde anlaşılması ve denetim olanaklarının çok olması gibi unsurlar vergi ödemeyen mükellefler üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olacaktır. Bu sayede borçlunun diğer borçlular hakkındaki görüşü daha net olacaktır. Bu durum, vergi yükümlülüklerini tam olarak yerine getiren mükellefleri olumlu yönde etkileyecektir (İpek, 2010: 53).

Vergileme, insan faktörünü de içeren sosyal bir olgu olduğundan, vergi tahsilâtı sürecinde mükelleflerin biliş düzeyi ve vergilemeye karşı psikolojik tepkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Grasmick ve Bursik (1990: 841) vergi mükelleflerinin rasyonel kararlar alırken üç tür maliyeti göz önünde bulundurduklarını öne sürmektedir: (i). Hapis veya mal kaybı gibi fiziksel ve maddi yoksunluk. (ii.) Utanma. (iii.) Toplumsal kınama olasılığı. Hatta bazı mükellefler psikolojik olarak daha hassas davranışlar sergilemektedir. Örneğin; fedakâr bir vergi mükellefi, vergi ödemediğinde toplumunun olumsuz etkileneceğine inanıyorsa psikolojik baskı hissedebilir. Bu vergi mükellefleri dürüst olmamaktan rahatsız olacaklardır. Ancak mükellefler, ödedikleri verginin maliyeti ile kamu hizmetlerinden sağladıkları faydayı karşılaştırdıklarında ve yüksek bir bedel ödediklerine inandıklarında, vergi ödemeye karşı psikolojik bir savunma ortaya çıkacaktır (Torgler, 2007: 67).

Vergi uyumuna etki eden bir diğer psikolojik faktör de hükümetlerin vergi affına başvurma sıklığıdır. Vergi affının sık kullanılması, bireyin ahlaki değerlerinin zayıflamasına ve kayıt dışı faaliyetlerde bulunmasına yol açabilmektedir. Yakın dönemde af beklentisinin vatandaşların borç ödeme ve diğer yasal sorumluluklarını yerine getirme hassasiyetini olumsuz etkilediği çok sayıda araştırmayla ortaya konulmuştur (Kaleli ve Karaca, 2019: 788).

Nitekim vergi affının kalıcı olduğu ülkelerde, mükellefler af beklentisiyle hareket edecek ve vergiye uyum sağlamak zorluk çekeceklerdir. Bu durum aslında adaletten yoksun, vergisini zamanında ödeyen cezalandıran bir sisteme işaret etmektedir (Yurdakul, 2013: 80-81). Sürekli aflara başvurmak, yasal sorumluluklarını zamanında yerine getiren mükelleflerde güvenin azalmasına yol açmakta ve dürüstlük

pahalı bir erdem haline gelmektedir (Kaleli ve Karaca, 2019: 789). Vergi dairesi tarafından 6.323 kişi arasında yapılan vergi affı anketi de bu varsayımı destekler nitelikte olup katılımcıların %69'u af çıkmasını beklemekte ve vergi affının vergisel yükümlülüklerini azaltacağını beyan etmektedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 70).

3.2.3. Davranışsal Faktörler

Ekonomi alanı, sınırlı kaynakların tahsisi de dahil olmak üzere çok çeşitli insan davranışlarını kapsar. Nihai hedefi dünyamızın daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. 1950'li yıllarda, psikolojik ilkeleri entegre ederek ekonominin açıklayıcı kapasitesini genişleten davranışsal ekonomi terimi ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, ekonomik olayların geleneksel çerçevesine meydan okumayı amaçlamaktadır. Davranışsal ekonomi, ekonomik analizin psikolojik temellerini güçlendirerek alanı iyileştirmeyi, teorik içgörüler üretmeyi ve daha etkili politikalar önermeyi amaçlamaktadır. Bu bakış açısına göre bireyler her zaman rasyonel ekonomik kararlar almazlar veya yalnızca maksimum fayda peşinde koşmazlar. Bunların yerine psikolojik ve sosyolojik faktörler de seçimlerini etkilemektedir. Özetle, davranışsal iktisat makul psikolojik temeller kurarak iktisat teorisini geliştirmeye ve böylece onun açıklayıcı ve öngörücü gücünü artırmaya çalışmaktadır (Torgler, 2007: 69).

Gelir, ücretler, harcamalar, tasarruflar ve yatırımlar arasındaki korelasyona odaklanan geleneksel iktisatçıların aksine davranışsal iktisatçılar, insanların harcamaları, yatırımları ve tasarruflarının yanı sıra beklentilerini, tutumlarını ve davranışlarını da inceleyerek farklı bir yaklaşım benimserler. Bu ayrım, davranışsal iktisatçıların analizlerini gözlem ve deney yoluyla yürütmeleri anlamına gelir. Bunun tersine, geleneksel iktisatçılar tarihsel ve sayısal veriler ile geleceğe yönelik tahminlere güvenirlirler (Katona & Harris, 1978: 14).

Ekonomi ve psikolojiyi birleştiren bir alan olan davranışsal ekonominin önemi 1980'li yıllarda daha da artmıştır. Ancak kökleri klasik iktisadın öncü figürü Adam Smith'e kadar uzanabilir. Smith'in psikolojik faktörlerin insan davranışı üzerindeki etkisini incelemesi 1759'da yayınlanan "Ahlaki Duygular Teorisi" adlı eserinde bulunabilir. Smith'e göre davranışın temel belirleyicisi, bireylerin harekete geçmesini gerektiren bir kavramdır. Ekonomik açıdan bu, alıcılar ve satıcılar arasında kişisel kazançla sonuçlanan karşılıklı yarar sağlayan bir değişim anlamına gelir. Smith, ekonomik ilerleme ve zenginliğin sempati ve hayırseverliği teşvik etmek için gerekli olduğuna inanıyordu ve ekonomi ile ahlaki davranış arasında bir bağlantı kurmayı

hedefliyordu. "Davranışsal ekonomi" terimi ilk kez 1951'de George Katona tarafından kullanıldı ve ona bu alanın babası unvanını kazandırdı. Geçmişte davranışsal iktisat yerine "Psikolojik İktisat" ya da "Ekonomik Psikoloji" terimleri kullanılıyordu (Sent, 2004: 739). Katona, insanların tutumları, beklentileri, iyimserliği/kötümserliği, sosyal öğrenmesi, alışkanlıkları, yargıları ve diğer sosyo-psikolojik tutum ve davranışları hakkında fikir edinmek için öncelikle görüşmeler yoluyla anketler gerçekleştirdi. Üstelik Katona, insan psikolojisinin ekonomiyi şekillendirmede çok önemli bir rol oynadığını öne sürerek rasyonel karar almayı varsayan geleneksel ekonomik perspektife meydan okudu. Tomer'e (2007: 470-471), göre ekonomik analiz, insan psikolojisi dikkate alınmadan tamamlanamaz. Katona'nın ardından Simon, 1978'de ekonomik organizasyonlar içindeki karar alma süreçlerini inceleyerek davranışsal ekonomi alanına önemli katkılarda bulundu ve bu ona Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazandırdı. Simon "karar verme" terimini tanıttı ve şirketlerdeki karar alma sürecinde belirsizliğin ve sınırlı rasyonelliğin önemini vurguladı. Sınırlı rasyoneliteye yapılan bu vurgu, davranışsal ekonomide merkezi bir tema haline gelmiştir. Simon, bireysel bilgi ve yeteneklerin rasyonelliğe sınırlamalar getirmesi nedeniyle "Evrensel Rasyonelite"nin var olmadığını savundu. Simon'un ilgisi "Evrensel Rasyonelite" yerine "Sınırlı Rasyonelite" kavramında yatmaktadır (Chapman ve Pike, 2013: 209; Dumludağ ve Ruben, 2018: 43; Simon, 1955: 113). Sınırlı rasyonelliği, bireylerin ekonomik bağlamlarda her zaman tam bilgiye ulaşamayacaklarının ve ekonomik kararlar alırken duygular, etik, kültür, çevre gibi dış faktörlerden etkilendiklerinin kabulü olarak tanımlamaktadır (Kitapçı, 2017: 92). Davranışsal ekonomi aynı zamanda Scitovsky, Easterlin, Rabin ve Leibenstein'in da aralarında bulunduğu çok sayıda psikolog ve ekonomist tarafından da incelenmiştir.

Davranışsal ekonomi alanı zaman içinde gelişti ve iki farklı dönem onun ilerlemesine işaret etti. Eski davranışsal ekonomi olarak bilinen ilk dönem Katona ile başlamış ve 1970'li yıllara kadar uzanmıştır. Ancak gerçek anlamda 1970'lerden sonra Daniel Kahneman ve Amos Tversky'nin çığır açan çalışmalarıyla başlayan, yeni davranışsal ekonomi olarak adlandırılan ikinci dönem oldu (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 299).

Kahneman ve Tversky'nin davranışsal ekonomi alanındaki araştırmaları üç ana bölüme ayrılabilir: "Sezgisel Yöntemler ve Bilişsel Ön Yargılar", "Çerçeveleme Etkisi" ve "Beklenti Teorisi". "Özel Olasılık Kısayolları ve Bilişsel Ön Yargılar" konusundaki araştırmalarında, belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında insanların karar vermelerini

etkileyen ön yargıları araştırdılar. Bireylerin yargılama yaparken sıklıkla zihinsel kısayollara ve bilişsel ön yargılara başvurduklarını keşfetmişlerdir (Kahneman, 2003a: 1449; Altunöz ve Altunöz, 2016: 41; Eser ve Toigonbaeva, 2011: 299).

"Çerçeveleme Etkisi", bir sorunun sunulma şeklinin insanların seçimlerini önemli ölçüde etkilediğini ortaya çıkardı. Bireyler karar verirken yalnızca her alternatifle ilişkili riskleri değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda risklerin nasıl çerçevelendiğini veya onlara nasıl iletildiğini de dikkate alır (Dumludağ ve Ruben, 2018: 44).

Son olarak, "Beklenti Teorisi"ni incelerken Kahneman ve Tversky, beklenen fayda teorisine meydan okumayı amaçladılar. Riskli durumlarda insanların tercihlerinin, seçimlerinin ve karar vermelerinin, içinde bulundukları bağlamdan veya mevcut durumdan büyük ölçüde etkilendiğini savundular (Chapman & Pike, 2013: 210).

Kahneman ve Tversky, çığır açan araştırmalarıyla davranışsal ekonominin gelişiminin önünü açtılar ve insanın karar alma süreçlerini şekillendiren çeşitli faktörlere ışık tuttular. Riskli durumlardaki bireylerin davranışları Kahneman ve Tversky tarafından dikkatle gözlemlenmiş ve insanların kazanç arzusundan ziyade kayıplara karşı daha güçlü bir isteksizliğe sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Kayıpların bireyler üzerindeki olumsuz etkisinin kazançlardan elde edilen tatminden daha ağır bastığını vurgulamışlardır (Kahneman, 2003b: 164).

Davranışsal ekonomi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Nobel ödüllü ekonomist R. Thaler, alana önemli katkılarda bulundu. Thaler, davranışsal ekonomi literatürüne "Anomiler" ve "Zihinsel Muhasebe" kavramlarını kazandırdı. Thaler, "Anomiler" kavramı aracılığıyla geleneksel ekonomik teorilerin açıklamayı başaramadığı insan davranışlarını açıklamayı amaçladı. Bireylerin, bir nesnenin ekonomik değerini, onun için vermeye hazır oldukları miktara kıyasla daha düşük değerde değerlendirme eğiliminde olduklarını keşfetti (Barberis, 2018: 662-663). Thaler'in "Zihinsel Muhasebe" araştırması, fırsat maliyeti ve batık maliyet gibi bilişsel ön yargıları derinlemesine inceleyerek duyguların ekonomik karar alma üzerindeki etkisini vurguladı. İnsanların kararlarını zihinsel bir muhasebe sistemi kullanarak aldıklarını, çoğunlukla doğrudan odak noktalarının ötesindeki dış faktörleri göz ardı ettiklerini savundu (Eser ve Toigonbaeva, 2011: 300).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GELİR VERGİSİ UYGULAMASI VE VERGİ UYUMU İLİŞKİSİ

1. TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE GELİR VERGİSİ

Türk vergi sisteminde vergiler temel olarak gelir, harcama ve servet üzerinden alınan vergiler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Gelir üzerinden alınan vergiler, gelir vergisi ve kurumlar vergisidir. Harcama vergileri; katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, özel iletişim vergisi, damga vergisi, gümrük vergisi ve Belediye Gelir Kanunu kapsamında alınan vergileri içerir. Servet üzerinden alınan vergiler ise veraset ve intikal vergisi, emlak vergisi ve motorlu taşıtlar vergisidir (Şentürk, 2014: 134).

Gelir vergisi, gerçek kişilerin gelirleri üzerinden alınan kişisel (sübjektif), genel ve doğrudan bir vergidir. Bu verginin kişisel niteliği, mükellefin kişisel ve ailevi durumu ile çeşitli sübjektif koşullarını dikkate almasıdır. Genellik ilkesi kapsamında, vergiye tabi gelir elde eden tüm gerçek kişileri kapsar (Neumark, 1946: 7).

1.1. TARİHSEL GELİŞİMİ

İngiliz-Fransız Savaşı (1799-1802) sırasında İngiltere'nin savaşı bugünkü anlamıyla finanse etmek için ilk olarak 1799'da gelir vergisini kabul ettiği söylenmektedir. İngiltere'yi İsviçre (1840), Almanya (1891), Amerika Birleşik Devletleri (1913) ve Fransa (1914) izlemiştir. Türkiye'de modern gelir vergisi uygulamasının 1950 yılındaki reformla başladığı söylenebilir (Turhan, 1993: 110-111). Ancak 1950 reformlarından önce çeşitli gelir vergisi uygulamaları olmuştur. 1863-1907, 1907-1914 ve 1914-1926 yılları arasında gelire dayalı temettü vergisi uygulanmıştır. Aşar (Öşür) vergisinin 1925'te kaldırılmasıyla kamu gelirlerinde meydana gelen azalmayı telafi etmek için 1926'da bir gelir vergisi getirildi. Hem kurum kazancını hem de gerçek kişi kazancını kapsayan bu vergilendirme yöntemini uygulamak, o dönemde ekonomik gelişmenin ve sanayileşmenin başlangıç aşamasında olan Türkiye'de çok mümkün değildi. 1934 yılında yapılan değişiklikler ile gelir vergisi beyannamelerindeki eksiklikler giderilmeye çalışılmış ve bu çerçevede beyan usulü, karine usulü ve götürü usul uygulamalarının kapsamı daraltılmıştır. 1950 yılında yeniden düzenlenen 5421

sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun yerini 1960 yılında halen yürürlükte olan 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu almıştır (Bulutoğlu, 1976: 51).

1.2. GELİR VERGİSİNİN KONUSU VE YÜKÜMLÜSÜ

Alman iktisatçı von Hermann tarafından önerilen ve Alman vergi hukukçularından Faustine tarafından geliştirilen kaynak teorisine göre gelir, belirli aralıklarla sağlanan ücret, faiz, kira ve kâr şeklinde bir değer akışıdır. Bu teoriye göre, bir kaynağın (üretim faktörünün) değerindeki artışın kendisi gelir sayılmaz. Alman iktisatçı G. Schanz'ın önerdiği net büyüme teorisine göre, servetin net büyümesini sağlayan her türlü gelir ve mali gelir kavramı kapsamındadır. Kaynak teorisinin aksine, kaynakların değerindeki artış (üretim faktörleri) bizzat (katma değer geliri, sermaye kazançları), miras geliri, piyango geliri ve tüketim harcamaları (öz tüketim dâhil) net gelir artışı teorisinde terimler olarak sayılır. Bu geniş gelir kavramı doğal olarak kaynak teorisinin akış gelirini de içerir. Diğer bir deyişle, net artış teorisine göre gelir, varlık değerindeki net artışın, belirli bir dönemdeki toplam tüketim harcamalarına eklenmesiyle belirlenir. Vergilendirilebilir gelir kavramını açıklayan diğer teoriler, net büyüme teorisini uygulamadaki zorlukların araştırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de sadece piyasada yaratılan değeri vergilendirilebilir gelir olarak kabul eden piyasa geliri teorisidir (Başaran Yavaşlar, 2011: 85-91).

Uluslararası düzeyde, kapsam bakımından iki farklı sorumluluk türü vardır. Bunlar, vergilemede şahsiyet ilkesinin kabul edildiği küresel bir olgu olan tam mükellefiyet ve arazi (mülkiyet) esasının kabul edildiği sınırlı mükellefiyettir. Prensip olarak, gelir vergisinin tüm sorumluluğu Türkiye'de ikamet eden ve Türkiye içinde ve dışında tüm gelir ve kazançları üzerinden vergilendirilen gerçek kişilere aittir. Gelir vergisinde sınırlı sorumluluk, Türkiye'de mukim olmayan bir gerçek kişinin yalnızca Türkiye'de elde ettiği gelir ve kazanç üzerinden vergilendirilmesidir. Bu sorumluluk şekli ülkesellik ilkesini kabul ettiğinden, vergileme kazanç ve gelirin Türkiye'de alınması şartına bağlanmıştır (Bulutoğlu, 1976: 81).

1.3. GELİR VERGİSİNE TABİ GELİRİN UNSURLARI

Vergi hukukunda yapılan gelir tanımı, tüm özellik ve unsurlarını kapsayacak bir şekilde yapılamamaktadır. Bunun nedenlerinden biri, gelirin sadece ekonomik veya hukuki bir tanım olmasından değil, mali gelir kavramına yer verilmesi ihtiyacından doğmaktadır. Mali gelir, vergi kanunları açısından üzerinden vergi alınacak değerdir.

Vergi kanunlarının bu tanımına uygun olan ya da kapsamı içerisinde bulunan her değer, mali gelir olarak vergiye tabi tutulacaktır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun (GVK) böyle bir tanımla gelirin özelliklerini belirler iken tanım kapsamı içerisine alınamayan değerleri de unsurlar olarak ayrı bir maddede düzenlemiştir. Buna göre gelir, yedi unsurdan oluşmaktadır. Gelire kapsamına giren kazanç ve iratlar şunlardır:

- Ticari kazançlar
- Zirai kazançlar
- Ücretler
- Serbest meslek kazançları
- Gayrimenkul sermaye iratları
- Menkul sermaye iratları
- Diğer kazanç ve iratlar

Bu çalışmanın örneklemini gayrimenkul sermaye iradı sahipleri oluşturduğu için gelir unsurlarından sadece gayrimenkul sermaye iradı üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Gayrimenkul Sermaye İradı

193 sayılı GVK'nin 70. maddesindeki hükme göre; sahiplerin, elinde tutanların ya da üzerinde yararlanma ve kullanma hakkı olanların gayrimenkulü kiraya vermesi sonucu elde ettikleri gelirler gayrimenkul sermaye iradıdır (Başaran Yavaşlar, 2011: 85-91).

1.3.2. Gayrimenkul Sermaye İradının Tespiti ve Tespit Yöntemleri

Gayrimenkul sermaye iradı, diğer gelir unsurlarında olduğu gibi net gelir üzerinden vergilendirilir. Gayrisafi irattan safi iradın elde edilmesinde iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar gerçek gider yöntemi ve götürü gider yöntemidir.

1.3.2.1. Gerçek Gider Yöntemi

Pratik yöntemde, önce kiraya verilen mülkten elde edilen brüt geliri hesaplanır. Bu tutardan, Gelir Vergisi Kanunu'nun 74. maddesi çerçevesinde yapılan ve belgelere göre yasal olarak kabul edilen fiili giderler düşülür ve safi gelir elde edilir.

Gayrimenkul sermaye iratlarında brüt gelir, 70 inci madde kapsamındaki mal ve hakların kiraya verilmesinden bir takvim yılı içinde elde edilen aynı veya nakdi kira gelirlerinin tutarını ifade eder. (Başaran Yavaşlar, 2011: 85-91).

1.3.2.2. Götürü Gider Yöntemi

Götürü gider yöntemi sadece taşınmazların ve taşınmaz sayılan varlıkların kiralananmasından elde edilen gelirler için geçerli olup Gelir Vergisi Kanunu'na göre mükellefler herhangi bir gerekçe göstermeden ve vergi dairesine bildirimde bulunmadan tercihten vazgeçebilmektedir.

1.3.3. Gayrimenkul Sermaye İradının Beyanı, Tarhı ve Tahsili

Gelir Vergisi Kanunu'nun 86. maddesi uyarınca, aksi belirtilmedikçe mükellefler, bir takvim yılı içinde elde ettikleri kazanç ve iratları yıllık beyannamelerinde toplamakla yükümlüdür. Gelir Vergisi Kanunu'nun 92. maddesine göre, yıllık beyannameler genellikle vergiyi doğuran olayların meydana geldiği yılı takip eden yılın mart ayında düzenlenir. 1 Ocak 2010 - 31 Aralık 2010 tarihleri arasında geliri sadece kira geliri olan mükelleflerin, 2011 Mart ayının son günü mesai bitimine kadar vergi dairelerine beyanname vermeleri gerekmektedir. 4369 sayılı Kanun ile hane reisinin beyannamesi kaldırıldığı için eş ve çocukların kira gelirleri ayrı beyannamelerle beyan edilecektir.

Mükellef, bağlı olduğu vergi dairesine, yani normal ikamet yerinin vergi dairesine beyanda bulunur. Başvuru anında hesaplanan gelir vergisi mart ve temmuz aylarında iki eşit taksitte ödenecektir. Hesaplanan vergi ve fon payları, mükellefin bağlı olduğu vergi dairesine, vergi dairesinin bulunduğu şehir dışındaki vergi dairesine veya yetkili banka şubesine yatırılabilir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 86. maddesine göre stopajın toplamı, 103. maddesinde belirtilen birinci ve ikinci gelir kısımlarının toplamının yarısını geçmediği takdirde, gayrimenkulden elde edilen kazançlar her yıl beyan edilmeyecektir.

2. KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARINDA GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞININ ROLÜ

Gelir idaresi, devletin kamu hizmetlerini yerine getirmesi için ihtiyaç duyduğu kamu gelirlerinin toplanmasında büyük rol oynamaktadır. Gelir idaresinin misyonu, vergi mükelleflerinin haklarına saygı duyarak gönüllü uyumu teşvik etmek, kayıtlı

ekonomiyi teşvik etmek ve kaliteli hizmet sunumu yoluyla vergi ve diğer gelirleri toplamaktır. Gelir idaresi 2005 yılında yeniden yapılandırılmıştır.

2.1. DÜRTME KAVRAMI VE GENEL OLARAK KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARI

Davranışsal iktisat, ekonomik davranışın psikolojik faktörlerle birlikte ele alınması gerektiğine ve bireylerin duygular, sezgiler, bilinçaltı dürtüler, bilişsel ön yargılar ve yanılgılar veya zihinsel kısayollar gibi çeşitli psikolojik algılara ve bilinçli kararlara sahip olduğuna inanır. Bilinçsiz kararlar veren ve sosyal çevre ile etkileşime giren normal bir insan, kendisinin bir birey olduğunu söyler. Böylece davranışsal iktisatla ilişkilendirilen bilişsel ön yargıların, kavram yanılgılarının ve kavramların, karar verme sürecinde bireysel davranışların anlaşılmasını arttırdığına dikkat çekilmiştir (Chapman & Pike, 2013: 216)

Davranışsal iktisat alanında geliştirilen ve bu çalışmanın temelini oluşturan dürtmeler teorisi, Thaler ve Sunstein'in (2017) yaptıkları çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, davranışsal iktisadın politika oluşturma üzerindeki etkisine ışık tutmaya çalışan önemli bir çalışmadır. Buradaki önemli noktalardan biri; dürtüsellüğün, insanlar farkında olmadığı zamanlarda bile her yerde olduğu ve küçük gibi görünen şeylerde bile insanların davranışlarını etkileyebildiğidir.

Dürtme kavramı, Richard Thaler ve CassSunstein'in 2008 yılında yayımladıkları "Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness" adlı kitabıyla literatürdeüki yerini almıştır. Kitapta, dürtmenin nasıl ilerlediğini, insanların kararlarını nasıl etkileyerek toplumsal fayda sağlamasına yönelik potansiyeli üzerinde çalışılmıştır.

Dürtme, bireylerin kendi çıkarlarına uygun seçimler yapmalarını teşvik edebilmek için kişilerin özgürlüklerini kısıtlamayan stratejiler olarak değerlendirilebilir. Dürtmenin sahip olması gereken beş özelliği şu şekilde özetlemiştir (Thaler & Sunstein, 2008: 6-12):

- Dürtmenin, insanların değerleri ve menfaatleri ile bağıntılı olması gerekir.
- Dürtme sadece meşru hedefler için yapılmalıdır.
- Bireylerin hakları ihlal edilmemelidir.
- Şeffaf olmalıdır.
- İnsanların rızası olmadan herhangi bir şey yapılmamalıdır.

Dürtme kavramı bireylerin kararlarını daha iyi ve sağlıklı hale getirmek amacıyla karar verme süreçlerinde yapılan küçük ve kısıtlı yönlendirmeler şeklinde ifade edilebilir. Bu kavram, davranışsal ekonomi ve psikoloji alanlarından türemiştir. Richard H. Thaler ve Cass R. Sunstein (2008) dürtme ile “insanların davranışlarını herhangi bir seçeneği yasaklamadan ya da ekonomik özendirmelerimühim ölçüde değişiklik yapmadan öngörülebilir bir şekilde değiştiren seçenek mimarisi” şeklinde ifade etmiştir.

Herhangi bir seçimi yasaklamadan veya ekonomik teşvikleri önemli ölçüde değiştirmeden insan davranışını tahmin edilebilir şekillerde yönlendiren seçim mimarilerine uyarıcı denir (Thaler & Sunstein, 2017: 17; Hansen, 2016: 160). Müdahalenin veya manipilasyonun dürtüsel olarak kabul edilmesi için müdahaleden/koçluktan kaçınmanın kolay ve ucuz olması gerekir. Ayrıca, dürtü bir komut değildir. Bununla birlikte, meyveyi göz hizasına yerleştirmek bir dürtme iken abur cubur veya yemeye hazır gıdaları yasaklamak bir dürtü değildir (Sunstein, 2014: 584).

Bir dürtme aynı zamanda bir hatırlatma olarak da görülebilir. Sunstein (2014), müdahalelerin, insanların seçimlerini koruyan üç önemli özelliğini (Sunstein vd., 2017: 1) tanımlamıştır. Bunlar, insanların davranışlarını belirli alanlara yönlendirirken kendi seçimlerini yapmalarına veya kendi yollarına gitmelerine izin veren dürtmelerdir. Bu özelliklerin ilkinde dürtmelerin seçme özgürlüğü sağladığı veya seçme özgürlüğünü desteklediği belirtilirken dürtmelerin şeffaf ve etkili olduğu söylenebilir. Dürtmeler dâhil tüm politikalarda kanıt ihtiyacı önemli olduğu için ispat ve test etme ihtiyacı son özellik olarak temsil edilmektedir.

Dürtmelerin, bir karar alıcı olarak bireyin özerkliği üzerinde değişen derecelerde etkisi vardır. Bu etkinin üç seviyesi bulunmaktadır (birincil, ikincil ve üçüncül dürtmeler). Bu durumda birinci seviye, bireysel karar verme özgürlüğüne saygı gösterir ve yansıtıcı karar vermeyi teşvik eder. Ayrıca hatırlatıcıların veya basit mesajların iletilmesini de içerir ("Vergi beyannamelerini tamamlamak için üç hafta kaldı." gibi). İkincil dürtmeler, davranışa dayalıdır ve kararları istenen alanlarayönlendirmek için sınırlar koyar. Bu nedenle, kararları etkilemek için varsayılan kurallar belirlenebilir (organ bağışında varsayılan rıza gibi) veya kararlardaki fiziksel ortam etki yaratacak şekilde tasarlanabilir. Üçüncül dürtmeler, diğer dürtmelerde bulunmayan bir dereceye kadar davranışsal manipülasyon içerir. Özerkliğe müdahale, ölen kişinin resimlerini

sigara paketlerinde göstermek gibi daha ciddidir. Bu tür bir manipölasyonda, tüm seçeneklerin değerlendirilmesini engelleyen ve aracının tercihlerine göre hareket etme yeteneğini tehdit eden duygusal olarak güçlü bir mesaj kullanılır (Baldwin, 2014: 835).

Geleneksel politika araçlarının etkinlik sınırlarına ulaşmış olması, bu yeni yönetim tekniğinin benimsenmesinin yaygın bir nedenidir. Artan kişisel borç seviyeleri, finansal kötü yönetim, obezite gibi yeni kişisel sağlık sorunları, aile sorunlarının ortaya çıkması ve iklim değişikliğini ele alma ihtiyacının ortaya çıkardığı yeni zorluklar gibi çok sayıda sosyo ekonomik süreç, hükümetin rolüne ilişkin endişelere katkıda bulunmuştur. Neoliberal toplumun “hoşgörölü” anlayışı içinde zararlı sosyoekonomik ve çevresel koşulların ele alınması temel bir sorun haline gelmiştir. Bu noktada, davranışsal sezgisel stratejilerin, kamu aktörlerinin politikalarını daha etkili hale getirmeleri için zarif bir araç olup olmayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır (Loer, 2019). Bu bağlamda dürtmeler, muhtemelen davranışsal içgörölere dayalı en doğru ve en net politika müdahaleleri dizisidir (Galizzi, 2014: 49).

Devletler yönetici olarak, vatandaşını koruyup kollayarak onları belli bir davranışa yöneltme amacıyla dürtme uygulamalarını kullanabilirler (zorunlu bireysel emeklilik sistemi uygulaması gibi). Uygulanan bu yöneltmelerden bahsederken gözden kaçmaması gereken bir nüans vardır ki, o da dürtmeye muhatap olan bireyin seçenek özgürlüklerinin korunmasıdır. Örneğin, zorunlu Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), devlet eliyle uygulamaya konmuş bir dürtme uygulamasıdır.

Devletlerin mevcudiyetinin nedeni toplumdur. Toplumu oluşturan her birey belirli sınırlar içinde hürdür. Dürtme uygulamaları bireylerin karar verebilme insiyatifi bireylerin ellerinden almamalıdır. Bireylerin karar verme iradesini elinden almadığı gibi, bu uygulamaların yalan veya hileyle yönlendirmede içermemesi gerekmektedir. Bireyler tercih ederken tamamiyle özgürdürler. Tercihlerin ve sonuçlarının farkındadır. Amaç, kişilerin karar verme iradesini kısıtlamadan bireye, toplumun ya da kendisinin refahını olumlu yönde artıracak şekilde karar almasına imkân sağlamak ve bireyi bu yönde özendirmek olmalıdır (Özdemir, 2019:260).

Son dönemde dürtme, kamu politikalarında daha yaygın hale gelmiştir. Dürtmenin çeşitli şekillerde faydalı olabileceği tartışılmaktadır. Bu argümanlar şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak dürtmeler, olumlu politikaları teşvik eden uygun maliyetli politikalardır. Diğer araçlara göre nispeten ucuz ve uygulaması kolaydır. İkincisi, dürtmeler genellikle seçim özgürlüğüne saygı duyar. Çünkü ekonomik

teşvikleri önemli ölçüde değiştirmez ve ortadan kaldırmazlar. Üçüncüsü, bazı araştırmalar vatandaşların vergi ve para cezaları gibi geleneksel müdahalelere göre dürtmelere daha açık olduğunu göstermiştir. Genel olarak insanlar, kendilerini özdeşleştirebildikleri taraflarca desteklendikleri ve uygulandıkları sürece dürtüleri memnuniyetle karşılama eğilimindedirler (Schmidt & Engelen, 2020: 3).

Davranışsal içgörü, Thaler ve Sunstein'in dürtme teorisini ortaya atmasından itibaren büyük bir hızla gelişen ve yalnızca teoride kalmayıp uygulama alanında dayer bulan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Davranışsal içgörü müdahalelerinin sayısı dünyada hızlı bir şekilde artarken, davranışsal içgörü kapsamında dürtme uygulamalarına birçok eleştirilerde gelebilmektedir.

Kamu politikalarında davranışsal içgörü kullanımı hükümetler başta olmak üzere pek çok kurumsal yapılar ve bireyler tarafından içselleştirilip desteklense de hükümetlerinbu tür araçları politika üretiminde kullanmasına karşı olan fazlaca görüş de bulunmaktadır. Bu karşı görüşlerin ekseriyetlerinin önemli delillerinden birisi de devlet eli ile uygulanan dürtme uygulamalarının devletin, vatandaşlarına bir bakıcı gibi görülüp, vatandaşların kendi karar verme konusunda çaresiz bırakarak korunmaya ihtiyacı olan bir bebek gibi görülmesi anlamı taşıdığı söylenebilir. Buna göre bu tür uygulamalar bir anlamda “totaliterlik”tir.

Davranışsal içgörünün kamu politikalarında kullanılması ile ilgili bir başka eleştiri, hükümetlerin de tıpkı bireyler gibi hatalı karar alma ya da uygulamalar yapabilme olasılığıdır. Hükümetlerin işlemlerinde, genel olarak iyi yönetme veya kötü yönetmeden bahsedilebilir. Ancak tüm bireyler tarafından, nesnel anlamda değerlendirilerek “mutlak doğru” olarak nitelendirilebilecek bir yönetim şekli yoktur. Bu sebeple tüm dünya üzerinde, monarşi, otokrasi, kapitalizm, komünizm vb. pek çok sistem uygulamadır ve bu sistemler varlığını sürdürmektedirler. Bu yüzden hükümetlerin uyguladığı davranışsal içgörü pratikleri için bir kontrol düzeneği oluşturması faydalıdır (Sunstein, 2014).

Hükümetin politika hedeflerine minimum maliyetle ulaşma ve bireysel seçim özgürlüğünü koruma becerisi, uygulama alanında benimsemeyi artırmaya yönelik bir itici güç sağlar. Dolayısıyla günümüzde birçok ülke dürtme uygulamalarından, davranışsal içgörü çalışmaları yürütmekten ve birimler kurmaktan yararlanmaktadır.

Devlet bünyesinde davranışsal içgörü araştırmalarının ilk örneği, 2010 yılında Birleşik Krallık Kabine Ofisi'nde kurulan Davranışsal Analiz Ekibi (Behavi oral Insights Team - BIT)'dir (Özdemir, 2019: 253). Daha sonra ABD hükümeti bu alanda bir sosyal bilimler ve davranış bilimleri ekibi kurmuştur. Davranışsal içgörüler çatısı altında toplanan bu ekipler, bireysel davranışlar için etkili olacak şekilde uygulanacak politikaları formüle etmek amacıyla varlıklarını sürdürmektedirler (Aldemir ve Kaya, 2020: 127). 2010 yılından bu yana Türkiye, Almanya, Kanada, Brezilya, Japonya, Katar, Yunanistan, İspanya, Hollanda, Kolombiya, Tunus, Hindistan ve diğer ülkeler ile OECD, AB ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar davranışsal içgörü oluşturmuştur. Dünya çapında 202 birim, davranışsal içgörülerini kamu politikasına uygulamaktadır (OECD, 2022).

2.2. GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞININ YAPTIĞI KAMUSAL DÜRTMELER

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından sunulan mükelleflere yönelik hizmetlerde davranışsal yöntemler uzun yıllardır kullanılmaktadır. Vergi bilincini ve gönüllü vergi uyumunu artırmaya yönelik kampanyalara bakıldığında davranışsal yaklaşımların kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu davranış politikası ve stratejisinde, vergisel işlemlerin yeri ve tanımı mevcut değildir. Belki bundan sonra yapılması gereken, mükelleflerle iletişim kanalında verilen hizmete bu açıdan bakmak ve mükelleflerin farklı sosyal ve davranışsal hassasiyetlere (dürtülere) nasıl tepki verdiğini deneyler ve anketlerle ortaya koymaktır.

Nitekim her kamu kurum ve kuruluşunun stratejik yönetim yaklaşımının bir parçası olan stratejik plan ve yıllık performans programında, kamu mali yönetimindeki amaç ve hedefleri belirlenmelidir. Her kurum kamusal dürtme ilgili bir birim kurmalı ve bu çalışmaları sistemli bir şekilde yürütmelidir. Özel sektördeki müşteri deneyimi, müşteri davranışını etkileyen yeni araştırma ve deneyimlerle her yıl artan müşteri memnuniyeti ile bu konuda çok başarılı olmuştur. Ancak kamu kurumları bu konuda özel sektöre kıyasla zayıf kalmıştır.

Bir başka açıdan bakıldığında, örneğin vergilendirme alanında tüm bu davranışsal araştırmalar yapıldığında ne değişecek? Vergi beyannamelerinde bir artış mı yoksa ödenen vergilerde bir artış mı? Bu çalışmalar politika oluşturma ve karar alma mekanizmalarına nasıl katkı sağlayacak? Bunun gibi sorulabilecek pek çok soru bulunmaktadır. Aslında, davranışsal yaklaşımın vergi mükelleflerine uygulanması önemli maliyetler gerektirmemiştir. Vergisel konularda davranışsal bir yaklaşım

kullanılarak kanun koyucu ve uygulayıcılar tarafından vergisel işlemlere ancak olumlu katkılar sağlanabilmektedir. Küçük ama sihirli dokunuşlarla vatandaşların doğru kararlar almasına yardımcı olunabilir. Örneğin müdahaleler hep küçük, bazen kısa mesaj, bazen cümle, bazen yeni bir bildirim formu tasarlama şeklinde olmaktadır. Ya da herhangi bir zorlama olmaksızın vergi beyannamelerinin basit bir şekilde elektronik ortamda sunulması yoluyla vergi mükelleflerinin işlerini ve yaşamlarını kolaylaştırarak vergi mükelleflerinin gönüllü vergi yükümlülüklerini iyileştirmek gerekir. Vatandaşların seçme hakkına saygı gösterilerek yönlendirilirse maliyet yasadan daha düşük olacak, dolayısıyla iş yükü azalacak ve vergilendirme maliyeti azalacaktır. İnteraktif vergi dairesi uygulamaları ve hazır dosyalama sistemleri gibi vergi mükellefleri için vergi uyum maliyetleri azalır.

Vergi konusunda farkındalığı ve gönüllü uyumunu artırabilecek GİB tarafından yapılan kamusal dürtme uygulamaları şu şekilde özetlenebilir:

2.2.1. Hazır Beyan Sistemi Kullanıcı Sayısının Artırılması

Hazır beyan sistemi, gelirleri sadece ücret, gayrimenkul sermaye iradı, menkul sermaye iradı ve diğer gelir ve iratların tamamından veya bir kısmından oluşan gelir vergisi mükellefleri için Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından önceden hazırlanan beyannamelerin mükellefin kullanımına sunulmasıdır. GİB, bu uygulamayı 2016 yılının mart ayında başlatmıştır. Hazır beyan sistemi, mükelleflerin vergiye uyum maliyetlerini azaltarak gönüllü uyum düzeyini artırmayı ve vergi idarelerinin iş ve işlemlerini basitleştirerek verimliliği sağlamayı amaçlamaktadır. Beyanname sisteminde gelişen bilgi işlem teknolojilerinden yararlanılarak vergi beyannamelerinin idareye hızlı, basit, ekonomik ve güvenilir bir şekilde verilmesinin yanı sıra beyanname doldurma hataları en aza indirilmekte ve mükellef memnuniyetsizliğinin önüne geçilmektedir. Bu sistem ile tüm vergi işlemleri (borcun tesisi, beyan, tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsilat) sistem üzerinden online olarak yapılmakta ve mükellefin işlemleri vergi dairesine gitmeden otomatik olarak tamamlanmaktadır.

2023 yılında gayrimenkul sermaye iratları (konut ve işyeri kira gelirleri) için kayıt yaptıran mükellef sayısı 2.068.810'dur. Ancak sistem üzerinden vergi beyannamesi veren mükellef sayısı yaklaşık 1,5 milyondur. Yaklaşık 500.000 kişi yıllık beyanname vermek için vergi dairesine gitmiş. Beyanname verme döneminden önce mükelleflere yapılacak küçük bir dürtü (hatırlatma) ile internetteki Hazır Beyanname Sisteminin kullanımı artırılabilir.

Bu gibi durumlarda kullanılabilecek davranışsal yöntemler; tanıtım videoları, kılavuz, broşür gibi tanıtıcı dokümanlar, sistemin kullanımını gösteren ve anlatan videolar gibi sisteme olan ilgiyi ve farkındalığı arttırıcı her şey, her yaştan insana hitap edecek ve tanıtım reklamları olumlu etki yaratacaktır. Özellikle bu sistemin kullanılması teşvik edilerek mükelleflerin beyanname onaylanmış beyanname ile beyanname vermiş sayılacağı açıklanırsa, sistem üzerinden beyanname veren mükellef sayısı çok kısa sürede artırılabilir. Aslında yukarıda bahsedilen yöntemlerin çoğu vergi dairesi tarafından uzun süredir kullanılmaktadır. Ancak yapılanlar davranışsal yöntemler kapsamında tasarlanıp uygulanmamaktadır. Devlet, mükellef odaklı hizmet anlayışını ve mükellef memnuniyetini artırmak için her türlü çabayı göstermektedir. Bu nedenle mevcut çabalarda küçük değişiklikler yapmak, sonuçların mükellef davranışlarını nasıl etkilediğini ölçmek ve buna göre yol haritasını çıkarmak gerekmektedir.

2.2.2. İnteraktif Vergi Dairesi Uygulamasının Kullanılması

Vergi Dairesi'nin elektronik ortamda sunduğu hizmetlerden yararlanılabilmesi; mükelleflerin vergi yükümlülüklerini kolay ve hızlı bir şekilde yerine getirebilmesi; beyanname, tebligat, yazı, dilekçe, tutanak, rapor ve diğer belgeleri sağlamak üzere İnteraktif Vergi Dairesi oluşturulmuş ve bu belgelere ilişkin işlem sonuçlarının elektronik ortamda görüntülenmesi, 28 Şubat 2018 tarihi itibarıyla toplam 50 hizmet için vatandaş ve mükelleflerin kullanımına açılmıştır. Proje geliştirme kapsamında 2019 yılında Araç Bilgilerim, Ödenen Trafik Ceza Tablosu, Sermaye İndirimi Talebi, Şube Mesuliyet Mektubu Talebi, Tahsilat ve Yurt Dışı Yol Ödeme Bilgisi gibi 47 yeni hizmet sisteme eklenmiştir. İnteraktif Vergi Dairesinin mobil versiyonunda yüze yakın hizmet vatandaş ve vergi mükelleflerinin hizmetine sunuluyor. Pandemi dönemi, tüm kamu hizmetlerinde elektronik uygulamaların önemini ortaya koymuştur. İnteraktif vergi dairesi salgın döneminde mükellefler tarafından aktif olarak kullanılarak mükelleflerin vergi dairesine gitmeden birçok vergiyi ödeyebilmesini sağlamıştır.

Mükellef odaklı hizmet anlayışı çerçevesinde mükelleflerin vergi dairesinde yaptıkları işlemlerin tamamına yakını elektronik ortama taşınmıştır. Vergi işlemlerini mükellefler artık bilgisayarlarından veya akıllı telefonlarından evlerinde veya ofislerinde 7/24 güvenli, hızlı ve kolay bir şekilde yapabilir. 2020 ve 2021 salgın döneminde vergi dairesinin sosyal medya hesaplarında yayınlanan "Maske takmadan

ticaret yapabilen tek vergi dairesi, interaktif vergi dairesi" sloganı aslında iyi davranışsal yaklaşımın güzel bir örneğidir.

2.2.3. Mükelleflere Bilgilendirici Mektup ve SMS Gönderimi

Devlete vergi ve ceza borcu olan kişilere tebligatlar ve kısa mesajlar gönderilmektedir. Özellikle son on yılda vergi borçlarını yeniden yapılandıran kanunların yürürlüğe girmesinden sonra, vergi borcu olan mükellefler, cep telefonlarına kısa mesaj veya adreslerinetebliğat gönderilerek borçlarını yeniden yapılandırmaları hatırlatılmaktadır. Hatta internet tabanlı bilişim ve iletişim kanallarının bu kadar yaygın olduğu bir dünyada artık bu tür metin mesajlarına ve mektuplara ihtiyaç kalmadığı, gerekli bilgilerin televizyon ve sosyal medya ortamlarında sağlanabildiği söylenebilir. Ancak sosyal bilimlerin bir parçası olan davranış bilimine göre kendilerine özel olarak gönderilen mesajların davranışlarını olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Metin mesajları ve mektuplar gibi kişisel iletişim biçimleri insanları uyabilir ve olumlu davranışlar sergilemelerine yol açabilir.

2.2.4. Borç Bilgilendirme Hizmeti

Son yıllarda internet tabanlı elektronik uygulamaların gelişmesi ve mükelleflerle iletişim kanallarının artmasıyla birlikte vergi idareleri bu hizmeti çağrı merkezleri aracılığıyla mükellefleri vergi borçları konusunda bilgilendirmek için sağlamaktadır. Nitekim icra dairesi tarafından vergi borçlarını öğrenmek için aranan mükellefler de hizmetten oldukça memnun olmaktadır. Çünkü vergi mükellefi, tüm finansal işlemlerini sektör üyelerine emanet eder ve vergi işlemlerini onların yönlendirmesi doğrultusunda yürütür. Borç bilgilendirme servisi, yoğun iş temposu içerisinde ödenmemiş vergi borcu olan ve durumun farkında olmayan mükellefler için oldukça faydalı bir hizmettir. Ancak önemli olan, bu hizmetin sağlanmasında hangi iletişim dilinin kullanıldığı ve bunun vergi mükellefleri için ne gibi etkileri olduğudur.

2.2.5. E-Posta Gönderimi

Mükelleflerin ve meslek mensuplarının anlık bildirimleri için kullanılan bir diğer iletişim kanalı da vergi işlemleri yapan kişi ve kurumların e-posta yoluyla anlık bilgilendirilmeleridir. Yoğun iş temposu içerisinde kişiler vergi kurallarına uyum sağlayamayabilir ve bu durumda vergi dairesi tarafından bilgilendirilmek mükellefleri her zaman mutlu etmektedir. Burada da bu bilgilerin sıklığı ve içeriği önemlidir. Ayrıca mükelleflere vergi yükümlülüklerini beyan etmeden önce hatırlatma yapılması da çok

olumlu bir rol oynayabilir. Mükelleflerle kısa mesaj ve e-posta yoluyla iletişim kurma konusu o kadar hassastır ki, her kurum ve kişi aynı anda bu yöntemi kullanır. Bu nedenle vergi bilgilerinin farklı dillerde ve içeriklerde olması gerekmektedir. Mükellef bu içeriğin kendisi için faydalı olduğunu hissetmelidir. Bir mükellef, aldığı e-postanın konusunu gereksiz ve önemsiz bulduğunda, e-postayı günlerce kontrol etmeyebilir. Vergi idareleri, mükelleflerle kurdukları her iletişim kanalında öncelikle mükelleflere fark yaratabileceklerini hissettirmelidir. Bu nedenle çok kibar, uygun ve profesyonel bir iletişim dili kullanılmalıdır. Günümüz iletişim ve bilişim dünyasında tüm kamu kurum ve kuruluşlarının davranış bilimi ve algı yönetiminden çok iyi anlayan şirketler tarafından desteklenmesi büyük önem kazanmaktadır.

Özellikle vergi dairesi gibi her yıl yüzlerce bülten, genelge ve tebligat üreten kurumlarda davranış bilimci, iletişimci, algı yönetimi uzmanı, dil bilimci gibi kişilerin istihdamı artık isteğe bağlı olmaktan çıkmış, bir zorunluluk haline gelmiştir. Mükellefler ve meslek mensupları ile çok hızlı ve yakın iletişim halinde olan vergi dairesi için günümüzde davranışsal yöntemleri deneme yanılma yoluyla kendi imkânlarıdâhilinde kullanmak çok zor görünmektedir. Bu konular vergi uzmanlığı dışında çok yeni gelişen uzmanlık alanları olup, davranışsal yaklaşımların insanları nasıl etkilediğini incelemek için tüm dünyada birimler oluşturulmuş ve seçilen gruplarda deneyler yapılmıştır. GİB mobil uygulama kullanım sayısının artırılması, GİB sosyal medya kullanıcı sayısının artırılması gibi vergi hizmetlerinin birçok alanında davranışsal yöntemlerin nasıl kullanılabileceği ve bunların mükellef davranışlarını nasıl olumlu yönde etkileyeceği deney gruplarında mutlaka test edilmelidir. Sonuç olarak hangi iletişim şekli incelenecek olursa mükelleflerin ödevlerini yapmalarına daha çok katkı sağlayan iletişim şekli tercih edilmelidir.

3. VERGİ UYUMUNA İLİŞKİN LİTERATÜR İNCELEMESİ

Vergi beyannamesi kararları, belirsizlik altında alınan kararlardır. Çünkü vergi mükellefleri tarafından vergi dairesine gelirin eksik bildirilmesi otomatik olarak bir ceza ile sonuçlanmaz. Biri, mükellefin geliri gerçeğe uygun olarak beyan etmesi, diğeri ise mükellefin gerçek gelirinden daha azını beyan etmesidir. İkinci strateji seçilirse ve vergi dairesi eksik beyannameleri kontrol etmezse, ikinci strateji her zaman birinciye tercih edilir (Allingham ve Sandmo, 1972: 324). Bu nedenle mükellefler belirsizlik altında karar verirken gerçek gelirlerindeki olası kaybı karşılaştırırlar. Bu durum, mükelleflerin riskleri karşılaştırarak ve bu riskleri dikkate aldıktan sonra kazanç veya kayıpları

dikkate alarak optimal vergi kaçakçılığını belirlediklerini gösteren beklenti teorisi ile açıklanabilir.

Beklenti teorisine ek olarak, vergi uyumunu açıklayan bir başka model de ahlaki duygular teorisidir (tutum modeli). Model, bireylerin kendi çıkarlarına göre en uygun kararı verdiği ve bu doğrultuda çıkarlarını maksimize ettiği düşüncesini kısmen reddetmekte, vergilerle ilgili etik normların ve psikolojik algıların gönüllü vergi uyumunun belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır (Aktan, 2012: 169).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere vergiler, bu tatsız durumun rahatsızlığını eksik beyannamelerle gidermeye çalışan mükellefin gelirinde azalmaya neden olmasından dolayı bir yük olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu davranış, mükelleflerin vergi uyumunda ekonomik faktörlere tabi olmasının temel nedenlerini açıklayan klasik vergi uyum modeli formülasyonunun bir ürünüdür. Bununla birlikte, birçok çalışmanın ampirik sonuçları, ekonomik faktörlerin katsayılarının çok düşük olduğunu ve vergi uyumunu veya vergi uyumsuzluğunu açıklayamadığını göstererek ahlaki duygular teorisinin varsayımlarını desteklemektedir (Aktan, 2012; Thaler & Sunstein, 2017; Hansen, 2016). Bu anlamda vergi kararlarında denetim ve ceza imkânının yanı sıra devlete sadakat, vergi makamlarının etkinliği, vergi ahlakı, suçluluk ve utanç duyguları gibi bazı sosyal ve psikolojik faktörler de önem arz etmektedir. Vergiler konularına göre gelir, servet ve harcama vergileri şeklinde sınıflandırıldığı için vergi uyumu literatürü incelenirken bu sınıflandırma şekli dikkate alınmıştır.

3.1. GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE VERGİ UYUMU

Allingham ve Sandmo (1972) çalışmalarında vergi mükelleflerinin, yükümlülüklerini yerine getirmelerini yani vergi ödemelerini fayda ilkesi ile açıklayan bir model ortaya koymuşlardır. Bu modele göre mükelleflerin uyumu, vergi cezalarının ağırlığı ve denetim sıklığı ile doğru orantılıdır. Yani vergi cezaları ne kadar ağır olursa veya vergi denetimleri ne kadar sık/yoğun olursa, vergi kaçakçılığı buna tepki olarak azalacaktır. Modele göre, vergi cezalarının veya denetim oranlarının sadece bir tanesi bile yüksek olsa, bu durum vergi uyumunu arttırıcı etki gösterecektir. Bu çalışmada yapılan tespitler, Caydırıcılık Modeli olarak da isimlendirilmektedir.

Srinivasan (1973) çalışmasında, kamu kesiminde yer alan yolsuzlukların ve aşırı bürokrasinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği belirtmektedir. Srinivasan, çalışmaları ile Allingham ve Sandmo modeline katkıda bulunmuştur. Vergi

mükelleflerinin gelir durumu ile vergi kaçakçısı mükelleflerin tespit edilmesi arasında bir bağ bulunmaması hali, gelir seviyesi artan vergi mükelleflerinin uyumsuzluğu üzerinde arttırıcı bir etki yapacaktır. Yani Caydırıcılık modelinde olduğu gibi bu çalışmada da vergi denetimlerinin sıklığı ve yoğunluğu ile yüksek vergi cezaları mükelleflerin uyumunu sağlamada en etkili yöntemlerdir.

Vogel (1974) anket yöntemi ile yıllık gelir, ekonomik statü, eğitim durumu, yaş gibi hususların vergi uyumu üzerindeki etkilerini İsveç örnekleminde araştırmıştır. Yaş ile vergiye gönüllü uyum arasında ilişki tespit edilirken eğitim ile vergi uyumu arasında da ilişki tespit edilmiştir. Çalışma ile anket yöntemi ile mükelleflerin vergi ahlakı ile vergiye gönüllü uyumun ilişki ölçülmesi amaçlanmıştır. Eğitim, gelir düzeyi, yaş, medeni durum, vergi oranları, vergi adaleti gibi unsurlar ile vergi uyumu arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Song ve Yarbrough (1978) çalışmalarında anket yöntemi ile mükelleflerin vergi ahlakı ile vergiye gönüllü uyum arasındaki ilişki ölçülmesi amaçlamışlardır. Çalışmanın bulgularına göre; eğitim, gelir düzeyi, yaş, medeni durum, vergi oranları, vergi adaleti gibi unsurlar ile vergi uyumu arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Warneryd ve Walerud (1982) çalışmalarında, İsveç telefon rehberlerinden sistematik olarak 600 erkek isim örneği alarak ortalama 25 dakikalık görüşme yapmışlardır. Söz konusu araştırmada, daha önceki çalışmalarda vergi kaçakçılığının, 5 faktör üzerinden açıklandığı belirtilmektedir (Warneryd & Walerud, 1982: 190). Bu ampirik çalışma sonucunda gelir düzeyinin ve denetim olasılığının vergiye gönüllü uyum üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Gençlerin vergi kaçakçılığı konusunda yaşlılara göre daha fırsatçı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bilgi sahibi olan ve gelir seviyesi yüksek olan mükelleflerin de uyum düzeylerinin daha fazla olduğu ve bu mükelleflerin vergi planlaması yapma eğiliminin daha fazla olduğu sonucuna varılmaktadır.

Ekonomik modellerde açıklanan vergi oranları, ceza katsayıları, gelir tutarları, denetim oranları gibi değişkenler ve sosyal psikoloji modellerinde açıklanan davranışsal değişkenler başta olmak üzere, vergi mükelleflerinin vergi yükümlülüklerini etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Literatürde kurumlar vergisi mükelleflerinin vergi ödeme davranışlarını inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak kurumlar vergisi mükelleflerinin vergi uyumunun sağlanması da dengeli bir bütçe açısından önem taşıyor. Yukarıdaki değişkenlerin vergi uyumluluğunu nasıl etkilediğini anlamak,

özellikle hükümetlerin vergi geliri toplaması için gereklidir. Bu konuyu anlayarak, vergi uyumunu sağlayarak makul vergi geliri tahsilâtı elde etmek için ilgili vergi düzenlemelerini formüle edebiliriz. Vergi gelirlerinin kullanılmadan toplanması, aynı zamanda kamu gelirlerinin artırılması yoluyla kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına da yardımcı olacaktır.

Araştırmalar gelir, ceza oranları, denetim oranları ve vergi oranları ile vergi uyumu arasında pozitif veya negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak vergi kaçakçılığı maliyet-fayda analizine göre haklı görülse de vergi mükellefleri vergiye uyum davranışı da sergileyebilmektedir. Davranış modellerinin devreye girdiği yer burasıdır. Bazı durumlarda ekonomik değişkenler vergi kaçakçılığı konusunda vergi mükelleflerinin rasyonel olduğunu öne sürerken, sosyo psikolojik değişkenlerden etkilenen vergi mükellefleri vergiye uyum davranışı sergileyebilmektedir.

Vergi uyumunun sağlanabilmesi için mükelleflerin vergiye tepkilerini etkileyebilecek ekonomik ve ekonomik olmayan tüm değişkenler incelenmeli ve bunların vergi mükelleflerinin vergi uyum davranışları üzerindeki etkileri ortaya konulmalıdır. Dolayısıyla ülkemizde vergi uyumu geliştirilerek vergi gelirlerinin uygun seviyelerde toplanması sağlanırken kayıt dışı ekonominin de önüne geçilebilir.

3.2. HARCAMALAR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE VERGİ UYUMU

Harcama vergileri; üretilen, tüketilen, satılan mal ve hizmetler üzerinden veya çeşitli muameleler üzerinden alınan vergiler olup uygulamada gider vergisi, tüketim vergisi, istihsal vergisi ve muamele vergisi gibi isimlerle de anılmaktadır.

Agha ve Haughton (1996) 17 OECD (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü) ülkesinin verilerini kullanarak KDV (Katma Değer Vergisi) uyumluluğunun belirleyicilerinin ülke çapında bir analizini yapmıştır. KDV uyumunun düşük KDV oranlarının ise yüksek olduğunu bulmuşlardır. %12 - %22 arasındaki oranlarda vergi hâsılatının daha fazla olacağını kanıtlamışlardır. Ayrıca KDV uyumu üzerine vergi idaresinde bahsedilen oranlara kadar yapılan her 1 poundluk harcamanın 8 pound daha fazla KDV geliri kazandıracığı iddia edilmiştir.

Webley vd. (2002), KDV uyumu konusunda Birleşik Krallık'taki catering ve mobilya işlerinden gelen küçük işletmelerle toplam 359 işletme ile anket yapmışlardır. Küçük işletmelerdeki KDV uyumsuzluğunun hukuki zorlama ya da ceza sistemi ile giderilemeyeceğini ortaya koymuşlardır. KDV uyumunu arttırmak uyumsuz

mükelleflerin hissetmedikleri sosyal baskı ve KDV kaçakçılığının bir suç olarak görülmemesi için vergi idarelerinin önlemler alıp farkındalığı arttırmaları gerektiği vurgulanmıştır. (Yücedoğru ve Ören, 2017: 945)

Bergman ve Nevarez (2006), KDV konusunda yapılan denetimlerin Arjantin ve Şili'deki vergi mükelleflerinin vergi üzerindeki etkisini değerlendirmek için KDV beyannamesi bilgileri ve uygulama verilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, yaptırımlar artan vergi kaçakçılığını Arjantin'de ve Şili'de önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir (Yücedoğru ve Ören, 2017: 945).

Naibei ve Siringi (2011), elektronik vergi kayıtlarının KDV uyumuna etkisi konusunda özel sektördeki firmalara anket uygulamışlardır. Bu çalışma, elektronik takibin ve finansal kurumlar eliyle yapılan takibin etkili ve düzenli kullanımının KDV uyumluluğunda önemli bir etkisi olduğunu, işletmelerin vergi otoriteleri tarafından denetlenme sıklığının KDV uyumluluğu üzerinde hafif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Yücedoğru ve Ören, 2017: 945).

3.3. SERVET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE VERGİ UYUMU

Servetin geniş bir kavram olmasından ötürü servet üzerinden alınan vergiler ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Servet vergilerinin ülkeler arası değişiklik göstermesinin altında yatan temel sebep ise servet vergilerinin asıl amacının mali değil sosyal olmasıdır. Bu durumda ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerine bağlı olarak servet vergilerinin ülkeler arası farklı uygulanmasına yol açmıştır (Öz vd., 2014: 3).

Türkiye'de servet vergileri Türk Vergi Sisteminde sayılmış olan; merkezi yönetim tarafından tahsil edilen veraset ve intikal vergisive motorlu taşıtlar vergisi ile mahalli idarelerce tahsil edilen emlak vergisidir (Şenyüz vd., 2014: 346).

Sameti ve Rafie (2010), 1990-2006 dönemi için İran ve bazı seçilmiş Doğu Asya ülkelerini ele alarak yapmış oldukları panel veri analizinde mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin gelir eşitsizliği ve büyüme üzerinde etkisiz; gelir, kar ve sermaye üzerinden alınan vergilerin ise pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Martorano (2018), 1990-2015 dönemi için gelişmekte olan Latin Amerika ülkelerini kapsayan çalışmada, dolaylı vergilere kıyasla dolaysız vergilerin vergi sisteminin artan oranlılığına katkısının daha fazla olduğunu ve gelir eşitsizliğini azalttığını ileri sürmektedir. Çalışma, Latin Amerika ülkelerinde gelir dağılımında adaleti sağlamada vergilerin etkinliğinin; düşük vergi geliri, yüksek gelirliilerin

vergilendirilmesindeki güçlük ve servet vergilerinin yetersizliği nedeniyle yeterince sağlanamadığını ileri sürmektedir.

Sakarya’da emlak vergisi mükellefleri ile yaptığı anketten elde edilen verileri analiz eden Yavuz (2018), emlak sahiplerinin emlak vergisi bilincini ve emlak vergisine bakışlarını ele almıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, emlak vergisi bilinci ortalamanın üzerindedir. Emlak vergisi büyük oranda adaletli olarak algılanmamakta olup belediyelerin emlak vergisinde farkındalığı arttırıcı faaliyetler gerçekleştirmesi emlak vergisinde uyumu artıracak ve emlak vergisi gelirlerine katkı sağlayacaktır.

Bir servet vergisi olan motorlu taşıtlar vergisine yönelik tutum ve davranışları Denizli ili özelinde ölçen Çiçek ve Şahin (2019), mükelleflerin motorlu taşıtlar vergisini çevre vergisinden ziyade servet vergisi olarak gördüğünü belirtmişlerdir. Aynı zamanda mükellefler, motorlu taşıtlar vergisi yükünü ağır bulmakta ve motorlu taşıtlar vergisinin araçların gerçek piyasa değerleri üzerinden alınması gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca mükelleflere göre, motorlu taşıtlar vergisi yükü adil bir şekilde dağılmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAYRİMENKUL SERMAYE İRADİ MÜKELLEFLERİNİN VERGİYE UYUMUNDA KAMUSAL DÜRTME UYGULAMALARININ ETKİSİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Türkiye’de uygulanmakta olan 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nda gelirin yedi unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri de gayrimenkul sermaye iradidir. Gayrimenkul sermaye iradı sahipleri, bir yıl içinde elde ettikleri gelirleri takip eden yıl mart ayı sonuna kadar ikamet adreslerinin bulunduğu ilgili vergi dairesi müdürlüklerine beyan etmek mecburiyetindedirler. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Gelir İdaresi Başkanlığı’nın yaptığı kamusal dürtme uygulamalarının gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumlarında etkili olup olmadığını Burdur il merkezi özelinde ölçmektir. Ayrıca mükelleflerin bu gelir unsuruna ait tutum ve düşünceleri de ölçülecektir.

Gayrimenkul sermaye iradından dolayı vergi mükellefi olan kişiler genellikle beyannamelerini kendileri verirler. Bu mükelleflerin, diğer gelir unsurlarından elde ettiği kazançları da yoksa defter tutma yükümlülükleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla, beyanname verme ve ödeme sürelerini hatırlatıcı, vergi dairesi ile ilgili işlemleri takip eden bir mali müşavirleri de yoktur. Gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin beyanname verme ve ödeme sürelerini kaçırma olasılığı gelirin diğer unsurlarından dolayı vergi mükellefi olan kişilere nazaran daha yüksektir. Bu durum, gayrimenkul sermaye iradı mükelleflerinin vergiye uyumunu arttırmak için kamusal dürtme uygulamalarının önemli olduğunu göstermektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı’nın kısa mesaj ile yaptığı bilgilendirmeler, sosyal medya hesaplarından yaptığı beyanname verme zamanı, usulü, şekli, yöntemi, ödeme süresine ilişkin paylaşımlar, mükelleflerin dikkat etmesi gereken hususların yer aldığı afiş, broşür ve beyanname düzenleme rehberi gibi kitapçıklar kamusal dürtme uygulamalarına örnektir. Ayrıca, yazılı ve görsel medyada yer alan kamu spotları, alışveriş merkezi gibi insan yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde açılan stantlarda yapılan bilgilendirmeler de kamusal dürtmedir.

Türkiye’de kamusal dürtme uygulamalarının gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergi uyumuna etkisini test eden bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın özgün değeridir. Uluslararası literatürde gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergi

uyumunu etkileyen faktörleri tespit etmeye yönelik az sayıda çalışma olsa da Türkiye’de bu yönde yapılan bir çalışma yoktur.

2. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Kamusal dürtme uygulamalarının vergi uyumuna etkisini Burdur ili özelinde araştırmak amacıyla yapılan çalışmanın iki temel hipotezi bulunmaktadır:

H_{1.1.}: Türkiye’de yapılan kamusal dürtme uygulamaları gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunda etkilidir.

H_{1.0.}: Türkiye’de yapılan kamusal dürtme uygulamaları gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunda etkili değildir.

H_{2.1.}: Gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunda ekonomik olmayan faktörler etkilidir.

H_{2.0.}: Gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunda ekonomik olmayan faktörler etkili değildir.

Bu hipotezler test edildikten sonra gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergi uyumunda etkili olan faktörler belirlenecek ve “*Mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sağlamaları için hangi kamu politikaları izlenmelidir?*” sorusuna cevap aranacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Türkiye’de uygulanmakta olan gelir vergisine tabi gelirin yedi unsuru bulunduğundan dolayı çalışma, gayrimenkul sermaye iradı mükellefleri ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla çalışma, gelirin diğer altı unsurundan dolayı vergi mükellefi olan kişileri dikkate almamaktadır. Çalışma, Burdur il merkezinde 2022 yılında gayrimenkul sermaye iradından dolayı beyanname verme yükümlülüğü olan mükellefler özelinde yapılmıştır. Çalışma, Burdur il merkezinde yapılmış olup ilçelerdeki vergi mükellefleri çalışma kapsamı dışındadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu kısımda, araştırmada kullanılan verilerin hangi yöntemle toplandığı, araştırmada kullanılan ölçek, araştırmanın evreni ve örnekleme ile analiz yöntemi açıklanmıştır.

4.1. VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Çalışmada kullanılan veriler, nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan anket tekniği kullanılarak toplanmıştır.

4.2. ARAŞTIRMANIN ÖLÇEĞİ

Bu çalışmada kullanılan ölçek hazırlanırken Aldemir ve Kaya (2020), Kivuva (2020), Yüksek (2021) ve Ufuk (2022) vb. çalışmalarda kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın ölçeği, 12 demografik değişken ve 22 likert ölçekli ifadeden oluşmaktadır (Ek-1). Demografik değişkenler arasında mükelleflerin cinsiyeti, yaşı, medeni hali, eğitim durumu, aylık geliri, mesleği, kira gelirinin türü, elde ettiği kira geliri, vergi ödevlerini nasıl takip ettiği ve kira geliri beyannamesi vermesi gerektiğini nasıl hatırladığı yer almaktadır.

Likert ölçekli ifadeler arasında vergi algısı, vergi idaresi ve çalışanlarının tutumları, vergi denetimi, vergi affı, vergi oranı, sosyal çevre ve sosyal medya şeklinde kodlanan 22 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerde beşli likert ölçek tercih edilmiştir (1:kesinlikle katılmıyorum, 2:katılmıyorum, 3:kısmen katılıyorum kısmen katılmıyorum, 4:katılıyorum, 5:kesinlikle katılıyorum). Ayrıca anket uygulamasına başlanmadan önce etik kurul onayı alınmıştır (Ek-2).

4.3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Çalışmanın amacı, kamusal dürtme uygulamalarının gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumlarında etkili olup olmadığını Burdur il merkezi özelinde ölçmek olduğu için Burdur il merkezindeki gayrimenkul sermaye iradı sahipleri çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Burdur Vergi Dairesi Müdürlüğü verilerine göre 2022 yılında Burdur il merkezinde 3692 gayrimenkul sermaye iradından dolayı vergi mükellefi bulunmaktadır.

Örneklem büyüklüğünün hesabında %95 güven aralığı ve %5 hata payı dikkate alınmıştır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004), yaptığı örneklem büyüklüğü hesabına göre, örneklem için 384 mükellefin yeterli olacağı anlaşılmaktadır. Eksik verilerin de olabileceği düşünülerek örneklem büyüklüğü 440 mükellef olarak belirlenmiştir. Örneklem belirlenirken ve anket uygulanırken kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir.

4.4. ANALİZ YÖNTEMİ

Anket tekniği kullanılarak toplanan verilerin öncelikle frekans dağılımları belirlenmiştir. Sonrasında likert ölçekli ifadelerin güvenilirlik analizi yapılmış ve bu ifadelerin normal dağılıma sahip olup olmadığı test edilmiştir. Kamusal dürtme uygulamalarının vergi uyumuna etkisini ölçmek amacıyla bir likert ölçekli ifade bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve ordered (sıralı) probit modelde regresyon analizi yapılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu kısmında öncelikle demografik bulgular açıklanacaktır. Sonrasında sırasıyla güvenilirlik analizi, normallik testi ve regresyon analizi sonuçlarına yer verilecektir.

5.1. DEMOGRAFİK BULGULAR

Araştırmanın ölçeğinde 12 adet demografik değişken yer almaktadır. Bu değişkenlerden mükelleflerin cinsiyeti, medeni hali, yaşı, çocuk sayısı, eğitim durumu, aylık geliri ve mesleği Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Gayrimenkul Sermaye İradı Mükelleflerine İlişkin Demografik Bulgular

DemografikBilgiler		Frekans	Yüzde
MedeniHal	Evli	332	%75,5
	Bekar	108	%24,5
Yaş	18-40arası	156	%35,5
	41-60arası	190	%43,2
	61 veüzeri	94	%21,4
ÇocukSayısı	0	100	%22,7
	1	98	%22,3
	2	143	%32,5
	3	71	%16,1
	4	19	%4,3
	5	5	%1,1
	6	3	%0,7
Cinsiyet	Kadın	166	%37,7
	Erkek	274	%62,3
EğitimDurumu	Okur/yazar	13	%3
	İlkokul	38	%8,6
	Ortaokul	39	%8,9
	Lise	145	%33
	Ön lisans	90	%20,5
	Lisans	96	%21,8
	Lisansüstü	19	%4,3

Tablo 1. (Devam) Gayrimenkul Sermaye İradı Mükelleflerine İlişkin Demografik Bulgular

DemografikBilgiler		Frekans	Yüzde
Gelir	En alt gelir	30	%6,8
	Alt gelir	75	%17
	Orta sınıf gelir	212	%48,2
	Üst gelir	122	%27,7
	En üst gelir	1	%0,2
Meslek	İşçi	53	%12
	Memur	100	%22,7
	Serbest meslek	47	%10,7
	Çiftçi	28	%6,4

Tablo 1'e göre; ankete katılanların %75,5'i evli, %35,5'i 18-40 yaş Aralığında, %22,7'si çocuk sahibi değil, %62,3'ü erkek, %21,8'i lisans mezunu, %48,2'sinin gelir seviyesi orta düzeyde ve %22,7'si memur olarak çalışmaktadır.

Tablo 2. Gayrimenkul Sermaye İradı Mükelleflerinin Kira Gelirlerine İlişkin Bulgular

DemografikBilgiler		Frekans	Yüzde
Kira türü	Mesken	239	%54,3
	İş yeri	117	%26,6
	Arazi	23	%5,2
	Diğer	45	%10,2

Tablo 2. (Devam) Gayrimenkul Sermaye İradı Mükelleflerinin Kira Gelirlerine İlişkin Bulgular

DemografikBilgiler		Frekans	Yüzde
Kira geliri	En alt kira geliri	219	%49,8
	Alt kira geliri	75	%17
Kira geliri	Normal kira geliri	80	%18,2
	Üst kira geliri	62	%14,1
	En üst kira geliri	4	%0,9
Gelir unsurları	Yalnız kira	71	%16,1
	Kira ve ticari kazanç	89	%20,2
	Kira ve zirai kazanç	40	%9,1
	Kira ve ücret	173	%39,3
	Kira ve smk	21	%4,8
	Kira ve diğer kazanç	31	%7
Hatırlatma	Mali müşavir	125	%28,4
	Sosyal çevre	57	%13
	V.D. sms	45	%10,2
	TV-radyo-gazete	57	%13
	GİB sosyal medya	24	%5,5
	Kendim unutmam	104	%23,6
	Diğer	28	%6,4

Ankete katılan mükelleflerin kira gelirlerine ilişkin bilgiler ise Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre; ankete katılanların %54,3'ünün kira türü mesken, %49,8'inin kira geliri en alt düzeyde kira geliridir. Mükelleflerin %39,3'ü kira geliri dışında ücret geliri elde ederken %20,2'si kira geliri dışında ticari kazanç elde etmektedir. Mükelleflerin kira gelirinden dolayı beyanname vermesi gerektiğini hatırlatma konusunda %28,4 oranında mali müşavirler öne çıkmaktadır. Yine anket çalışmasının bütünsel olarak ele alınması sonucu mali müşavirlerin aracı olduğu grubun kira geliri

yanında ticari kazançlarının bulunduğu ya da hesaplamanın daha güç olabileceği normalden fazla gayrimenkul sahibi olanların bu işi uzmanlaşmış mali müşavirlere bıraktığı anlaşılmıştır. Kira beyannamesi verme konusunda kamusal dürtme uygulaması olarak sayılabilecek işitsel ve görsel medya ile sosyal medyada yapılan paylaşımların ve vergi dairesinin gönderdiği kısa mesajların payı ise %28,8'dir.

5.2. GÜVENİLİRLİK ANALİZİ VE NORMALLİK TESTİ

Araştırma kapsamında mükelleflerin kira gelirlerini beyan etmeye ilişkin tutumlarını incelemek amacıyla 22 değişkenden oluşan bir ölçek uygulanmıştır. Söz konusu bu 22 ifade beşli likert ölçek kullanılmak suretiyle katılımcılara yöneltilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini ölçmek amacıyla Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Bu katsayı 0,79 olarak tespit edilmiş ve ölçeğin güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 3. Normallik Testi Sonuçları

Değişkenler	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Gözlem Sayısı	Prob.	İstatistik	Gözlem Sayısı	Prob.
Vergi idaresi1	0,258	440	,000	0,850	440	,000
Vergicezası	0,240	440	,000	0,825	440	,000
Kiragelirindeadalet	0,205	440	,000	0,887	440	,000
Vergialgısı1	0,238	440	,000	0,837	440	,000
Vergi idaresi2	0,227	440	,000	0,869	440	,000
Vergialgısı2	0,193	440	,000	0,893	440	,000
Vergisistemindeadalet	0,175	440	,000	0,897	440	,000
Vergidaireşiçalışanları	0,218	440	,000	0,879	440	,000
Vergi idaresi3	0,171	440	,000	0,909	440	,000
Vergiaffı	0,219	440	,000	0,841	440	,000
Kamusal dürtme1	0,218	440	,000	0,898	440	,000
Vergioranı	0,233	440	,000	0,851	440	,000
Vergidenetimi	0,151	440	,000	0,902	440	,000
Sosyalmedya2	0,172	440	,000	0,915	440	,000
İtibarkaybı	0,150	440	,000	0,901	440	,000
Artanoran	0,143	440	,000	0,904	440	,000
Vergialgısı3	0,219	440	,000	0,858	440	,000
Sosyal çevre1	0,163	440	,000	0,897	440	,000
Kamusal dürtme2	0,161	440	,000	0,914	440	,000
Sosyalmedya3	0,198	440	,000	0,888	440	,000
Kamusal dürtme3	0,189	440	,000	0,903	440	,000
Sosyal çevre2	0,180	440	,000	0,877	440	,000

Anket tekniği ile toplanan verilerin hangi yöntemle analiz edileceğine karar vermek için normal dağılıma uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Bu amaçla Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri yapılmıştır. Normallik testi sonucunda %1 anlamlılık düzeyinde verilerin normal dağılıma uygun olmadığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle non-parametrik testler arasında yer alan ordered probit modelde regresyon analizi tercih edilmiştir.

5.3. REGRESYON ANALİZİ VE SONUÇLARI

Kamusal dürtme uygulamalarının gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunda etkili olup olmadığını test için bir likert ölçekli ifade bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Ordered (sıralı) probit modelde regresyon analizi için ilk olarak 22 bağımsız değişken kullanılmıştır. Sonrasında modele birer bağımsız değişken daha eklenerek toplam üç model kurulmuştur. Bu modellerde kullanılan bağımsız değişkenlere ilişkin özet bilgiler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Vergi Uyumunu Etkileyen Faktörlere İlişkin Özet Bilgiler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Cinsiyet	0.377	0.485	0	1
Medeni Hal	0.754	0.430	0	1
Çocuk Sayısı	1.611	1.183	0	4
Yaş	0.431	0.495	0	1
Eğitim Düzeyi	0.218	0.413	0	1
Gelir Düzeyi	0.277	0.448	0	1
Meslek	0.168	0.374	0	1
Kira Gelir Türü	0.295	0.456	0	1
Kira Geliri	0.181	0.386	0	1
GMSİ Dışında Gelir Türü	0.231	0.422	0	1
Vergi Takip Yöntemi	0.322	0.468	0	1
Vergi Hatırlama Yöntemi	0.236	0.425	0	1
Vergi Cezası	3.990	1.043	1	5
Vergi Algısı	3.384	1.287	1	5
Vergi Sisteminde Adalet	2.629	1.228	1	5
Vergi affı	3.656	1.345	1	5
Vergi oranı	3.8	1.145	1	5
Vergi denetimi	3.225	1.290	1	5
İtibar kaybı	2.856	1.326	1	5
Artan oran	3.127	1.306	1	5
Sosyal çevre	3.522	1.296	1	5
Kamusal dürtme1	2.952	1.214	1	5
Kamusal dürtme2	3.775	1.039	1	5
Kamusal dürtme3	3.245	1.262	1	5

Sıralı probit modelde yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Kurulan üç modelde de bağımlı değişken gayrimenkul sermaye iradı

sahiplerinin vergiye uyumlarını temsil eden “Kira gelirim beyan etmemde en etkili unsur, vergi idaresidir.” İfadesidir. Bağımlı değişkenin ortalama değeri 3,07 olarak tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise mükelleflerin cinsiyeti, medeni hali, yaşı, çocuk sayısı, eğitim durumu, gelir düzeyi gibi demografik faktörler ile vergi algısı, vergi cezaları, vergi afları, vergi sisteminin adil olup olmaması, vergi oranı, sosyal çevre ve kamusal dürtme uygulamaları gibi faktörlerden oluşmaktadır. Tablo 5’in ikinci sütununda, tahmin edilmiş katsayıların z-değerleri verilmektedir. Bu değerlerin olasılık değerlerine göre, katsayıların istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyleri belirlenmiştir. Son sütunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki marjinal etkileri tahmin edilmiştir.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları

Yöntem: Ordered probit	Model 1			Model 2			Model 3		
Değişkenler	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.
Cinsiyet	0.0018	0.02	0.0002	0.0066	0.06	0.0009	-0.0033	-0.03	-0.0004
Medeni Hal	-0.0693	-0.47	-0.0103	-0.0585	-0.39	-0.0084	-0.0746	-0.50	-0.0107
Çocuk Sayısı	0.0709	1.29	0.0103	0.0638	1.16	0.0091	0.0682	1.24	0.0096
Yaş	-0.0539	-0.46	-0.0078	-0.0925	-0.78	-0.0131	-0.1179	-0.98	-0.0164
Eğitim Düzeyi	-0.1675	-1.24	-0.0228	-0.1647	-1.21	-0.0220	-0.1732	-1.28	-0.0227
Gelir Düzeyi	-0.1810	-1.38	-0.0249	-0.1576	-1.19	-0.0214	-0.1035	-0.78	-0.0140
Meslek	-0.1158	-0.75	-0.0159	-0.1434	-0.93	-0.0191	-0.1230	-0.79	-0.0163
Kira Gelir Türü	-0.0327	-0.25	-0.0473	-0.0157	-0.12	-0.0022	-0.0283	-0.22	-0.0039
Kira Geliri	0.0306**	-2.13	-0.0387	-0.2849**	-1.98	-0.0358	-0.3209**	-2.21	-0.0389
GMSİ Dışında Gelir Türü	-0.3087*	-1.95	-0.0400	-0.3458**	-2.18	-0.0434	-0.3233**	-2.03	-0.0402
Vergi Takip Yöntemi	0.2309	1.54	0.0356	0.2204	1.47	0.0333	0.2021	1.35	0.0299
Vergi Hatırlama Yöntemi	0.37924***	2.03	0.0636	0.3481**	2.58	0.0567	0.3819***	2.82	0.0621
Vergi Cezası	0.1251**	2.29	0.0182	0.0869**	1.55	0.0124	0.1021**	1.81	0.0143
Vergi Algısı	0.2000***	3.00	0.02914	0.1335**	2.39	0.0190	0.1303**	2.33	0.0183
Vergi Sisteminde Adalet	0.1259**	2.35	0.0183	0.1313**	2.45	0.0187	0.1257**	2.34	0.01769
Vergi affı	0.0593	1.35	0.0086	0.0452	1.02	0.0064	0.0694	1.54	0.0097
Vergi oranı	0.0000	0.00	9.01e-	0.0123**	0.23	0.0017	-0.0033	-0.06	-0.0004
Vergi denetimi	-0.0215	-0.46	-0.0031	-0.0174**	-0.37	-0.0024	0.0033	0.02	0.0004
İtibar kaybı	0.3195***	7.00	0.0465	0.3053***	6.65	0.0436	0.3007***	6.54	0.0423
Artan oran	-0.0542	-1.14	-0.0078	-0.0525	-1.11	-0.0075	-0.0451	-0.95	-0.0063
Sosyal çevre	0.1743***	3.56	0.0254	0.1768***	3.6	0.0252	0.1402***	2.95	0.0208
Kamusal dürtme1	0.1206***	2.61	0.0175	0.1080**	2.33	0.0154	0.0445	0.85	0.0062
Kamusal dürtme2				0.1959***	3.05	0.0280	0.1509**	2.28	0.0212

Tablo 5. (Devam) Regresyon Analizi Sonuçları

Yöntem: Ordered probit	Model 1			Model 2			Model 3		
Değişkenler	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.
Kamusal dürtme3							0.1460***	2.69	0.0206
Gözlemsayı1	440	440	440	440	440	440	440	440	440
χ^2	0.0000	0.000	0.0000	0.0000	0.000	0.0000	0.0000	0.000	0.0000
R ²	0.145	0.145	0.145	0.152	0.152	0.152	0.157	0.157	0.157

Not: Anlamlılık Düzeyleri: * 0.05 < p < 0.10, ** 0.01 < p < 0.05, *** p < 0.01. Referans gruplar:

orta düzey kira geliri, lisan mezunu, üst gelir grubu.

Ordered probit modelde regresyon analizi yapılırken ilk olarak 22 bağımsız değişken kullanılarak bir model oluşturulmuştur. Sonrasında ilk kurulan modele her seferinde bir değişken daha eklenerek toplam üç modelde yapılan analizin sonuçları raporlanmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını gösteren R² ilk modelde %14,55; ikinci modelde %15,23; üçüncü modelde ise %15,76 olarak tespit edilmiştir. Yani modeldeki 24 bağımsız değişken, kira geliri sahiplerinin vergiye uyumunu temsil eden bağımlı değişkeni %15,76'sını açıklamaktadır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre, demografik faktörler arasında yer alan kira geliri sahiplerinin cinsiyeti, medeni hali, yaşı, çocuk sayısı, eğitim durumu, gelir düzeyi, mesleği ve kira gelirinin türü ile vergi uyumu arasında herhangi bir anlamlı ilişki gözlenmemiştir.

2022 yılında mükelleflerin elde ettiği kira gelirleri beş gruba ayrılmıştır. Regresyon analizinde kira geliri 70.001-170.000 TL arasında olan mükellefler orta düzeyde kira geliri şeklinde “1”, diğer dört sınıftaki kira geliri sahipleri “0” olarak kodlanmıştır. Üç modelde de orta düzeyde kira geliri elde eden mükelleflerin diğer mükelleflere göre %5 anlamlılık düzeyinde vergiye daha az uyum sağladıkları tespit edilmiştir.

Mükelleflere kira geliri dışında elde ettiği başka bir gelirin olup olmadığı sorulmuştur. Kira geliri dışında ticari kazanç elde eden mükellefler “1”, diğer gelir unsurlarından elde ettiği geliri olan mükellefler ise “0” olarak kodlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, birinci modelde %10, ikinci ve üçüncü modelde ise %5 anlamlılık

düzeyinde kira geliri dışında ticari kazancı olan mükelleflerin diğer mükelleflere göre vergiye uyum düzeyleri daha düşüktür.

Katılımcılara kira gelirinden dolayı beyanname vermeyi nasıl hatırladıkları sorulmuştur. Mükelleflerin %28,4'ü mali müşavirleri aracılığıyla hatırladığını, %23,6'sı kendi hatırladığını, %13'ü sosyal çevresi aracılığıyla, %10,2'si vergi dairesinin gönderdiği sms ile %13'ü yazılı ve görsel medya aracılığıyla, %5,5'i GİB'in sosyal medyada yaptığı paylaşımlar aracılığıyla hatırladığını beyan etmiştir. Her üç modelde de %1 anlamlılık düzeyinde beyanname vermesi gerektiğini kendi hatırlayan mükelleflerin diğer mükelleflere göre vergiye uyumları daha yüksektir.

Mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen diğer faktörlerden vergi cezaları, vergi afları, vergi algısı, adil vergi sistemi, mükellefin itibar kaybı, sosyal çevre ve kamusal dürtme uygulamalarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Vergi cezalarına maruz kalmamak için beyannamesine zamanında veren mükelleflerin vergiye uyumları daha yüksektir (birinci ve üçüncü modelde, %5 anlamlılık düzeyinde). Pozitif vergi algısına sahip mükelleflerin vergiye uyum düzeyleri üç modelde ve %1 anlamlılık düzeyinde daha yüksektir.

%5 anlamlılık düzeyinde vergi sisteminin adil olduğunu düşünenlerin vergiye uyum düzeyleri diğer mükelleflere göre daha yüksektir. Üç modelde de %1 anlamlılık düzeyinde itibarım zedelenmesin diye beyanname verenlerin ve sosyal çevresinden etkilenerik beyanname verenlerin vergi uyum düzeyleri daha yüksektir. Vergi idaresinin yaptığı kamusal dürtmeler sonucu beyannamesini veren mükelleflerin vergiye uyumları %5 anlamlılık düzeyinde daha yüksektir.

Bu bulgular, mükelleflerin vergiye uyumunda hem ekonomik olmayan faktörlerin hem de kamusal dürtme uygulamalarının istatistikî olarak etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın hipotezleri kısmında açıklanan H_{1.1}. ve H_{2.1}. hipotezleri kabul edilerek boş hipotezler reddedilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Davranışsal kamu politikası tasarımı alanında, kısmen Nobel Ekonomi Ödülü sayesinde 21. yüzyılda çalışmaların sayısında önemli bir artış görülmüştür. 2001 yılında George A. Akerlof, Michael Spence ve Joseph Stiglitz, asimetrik bilginin varlığında piyasanın işleyişi üzerine bir çalışma yürütmüşlerdir. Ertesi yıl, Daniel Kahneman'ın ekonomide belirsizlik altında karar verme üzerine araştırması ve Vernon L. Smith'in deneysel ekonomik analizleri alana entegre etmesi davranışsal kamu politikası anlayışını daha da geliştirmiştir. 2017 yılında Richard H. Thaler'in davranışsal ekonomiye katkıları kabul edilmiştir. Daha yakın zamanda, 2020 yılında Paul Milgrom ve Robert Wilson, açık artırma teorisini geliştirmek ve yeni açık artırma modellerini tanıtmak için deneysel çalışmalar yürütmüşlerdir. 2021'de David Card, Joshua Angrist ve Guido Imbens deneysel çalışmalarla asgari ücret, göç ve eğitimin işgücü piyasaları üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Tüm bu çalışmalar davranışsal kamu politikası tasarım sürecinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Vergilerin etkili bir şekilde toplanması, sunulan kamusal mal ve hizmetlerin devamlılığı açısından çok önemlidir. Bunu başarmak için vergi mükelleflerinin vergi yükümlülüklerine isteyerek uymaları gerekir. Bu iş birliğini geliştirmek amacıyla vergi idaresi, mükellef odaklı hizmet anlayışını benimseyerek vergi bilincinin artırılmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. Ek olarak, son yıllarda iletişim araçlarının ve sosyal medyanın gelişmesi, teknolojik erişilebilirliği önemli ölçüde artırmış ve dolayısıyla kamu politikalarının oluşturulması yönünde büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu kapsamda, GİB'in mükelleflere sunduğu hazır beyan sistemi, interaktif vergi dairesi uygulaması, bilgilendirici kısa mesaj ve e-posta gönderimi, yazılı, görsel ve sosyal medya aracılığıyla yaptığı paylaşımlar kamusal dürtme uygulamaları arasında sayılabilir.

Şimdiye kadar Türkiye'de mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen faktörleri araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunu ve kamusal dürtme uygulamalarının vergiye uyumda etkili olup olmadığını araştıran herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu motivasyon ile çalışmanın amacı GİB'in yaptığı kamusal dürtme uygulamalarının gayrimenkul

sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumlarında etkili olup olmadığını Burdur il merkezi özelinde ölçmektir.

Çalışmada kullanılan veriler Burdur il merkezinde 440 gayrimenkul sermaye iradı sahibi ile yüz yüze anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Çalışmanın ölçeği, 12 adet demografik faktör ile 22 adet likert ölçekli anket ifadesinden oluşmaktadır. Likert ölçekli ifadelerden gayrimenkul sermaye iradı sahiplerinin vergiye uyumunu temsil edecek bir anket ifadesi bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Vergi uyumunu etkileyebileceği tahmin edilen 24 bağımsız değişken kullanılarak toplam üç modelde analiz gerçekleştirilmiştir.

Ordered probit modelde yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; demografik faktörler arasında yer alan mükelleflerin cinsiyeti, medeni hali, yaşı, çocuk sayısı, eğitim durumu, gelir düzeyi, mesleği ve kira gelirinin türü ile vergi uyumu arasında herhangi bir anlamlı ilişki gözlenmemiştir.

Orta düzeyde kira geliri elde eden mükelleflerin diğer mükelleflere göre, kira geliri dışında ticari kazancı olan mükelleflerin diğer mükelleflere göre vergiye daha az uyum sağladıkları tespit edilmiştir. Beyanname vermesi gerektiğini kendi hatırlayan mükelleflerin ise diğer mükelleflere göre vergiye uyumları daha yüksektir.

Mükelleflere kira gelirinden dolayı beyanname vermeyi nasıl hatırladıkları sorulmuştur. Mükelleflerin %28,4'ü mali müşavirleri aracılığıyla hatırladığını, %23,6'sı kendi hatırladığını, %13'ü sosyal çevresi aracılığıyla, %10,2'si vergi dairesinin gönderdiği sms ile %13'ü yazılı ve görsel medya aracılığıyla, %5,5'i GİB'in sosyal medyada yaptığı paylaşımlar aracılığıyla hatırladığını beyan etmiştir. Vergi dairesinin gönderdiği sms, GİB'in yazılı ve görsel medya ile sosyal medyada yaptığı paylaşımlar kamusal dürtme uygulamaları kapsamında değerlendirilebileceği için mükelleflerin %28'i beyanname vermesi gerektiğini bu uygulamalar aracılığıyla hatırlamıştır. Bu oran, kamusal dürtme uygulamalarının mükelleflerin vergiye uyumunda etkili olduğuna işaret etmektedir.

Mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen ekonomik olmayan faktörlerden vergi cezaları, vergi afları, vergi algısı, adil vergi sistemi, mükellefin itibar kaybı, sosyal çevre ve kamusal dürtme uygulamalarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Vergi cezalarına maruz kalmamak için beyannamesine zamanında veren mükelleflerin, pozitif vergi algısına sahip mükelleflerin, itibarım zedelenmesin diye beyanname verenlerin ve

sosyal çevresinden etkilenecek beyanname verenlerin vergi uyum düzeyleri daha yüksektir. Vergi idaresinin yaptığı kamusal dürtmeler sonucu beyannamesini veren mükelleflerin vergiye uyumları da diğer mükelleflerin vergiye uyumlarına göre daha yüksek tahmin edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, Aktan (2012), Thaler ve Sunstein (2017) ve Hansen'in (2016), çalışmalarının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Aynı zamanda bu sonuçlar Allingham ve Sandmo (1972), Vogel (1974) ve Warneryd ve Walerud'un (1982) elde ettiği sonuçlardan ayrılmaktadır.

Mükelleflerin vergiye uyumunu teşvik etmek için davranışsal tasarımlar alanında temel video içeriği, kişiselleştirilmiş mektuplar ve hatırlatma e-postaları dâhil çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Araştırmalar, mevcut sistem ve yöntemlerde yapılacak küçük değişikliklerin bile vergi uyumunda artışa yol açabileceğini göstermiştir. Vergi borcu ödemesine ilişkin hatırlatma yazılarının içeriğinin değiştirilmesi, internet sitesine girişte vergi beyannamelerine doğrudan erişimin sağlanması, SMS yoluyla mükelleflere isimleriyle hitap edilmesi, vergi beyannamelerinin zamanında verilmesinin öneminin vurgulanması gibi basit ve anlaşılır stratejiler uygulanarak çalışmalar sürdürülmektedir. Tüm bu stratejiler, bireyleri yasal baskıya başvurmadan vergi uyumuna yönlendirmek için yapılmıştır.

Türkiye'de vergi uyumunun teşviki, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 121. maddesinde belirtilen "Vergiye Uyumlu Mükelleflere Vergi İndirimi" uygulamasıyla ele alınmaktadır (GVK, 2019: 121). Vergisel yükümlülüklerini yerine getiren gelir ve kurumlar vergisine tabi mükelleflerin, 2 milyon TL'yi aşmamak kaydıyla gelir veya kurumlar vergisi hesaplamalarına göre %5 oranında vergi indiriminden yararlanabilmektedir. Ancak bu indirim, gayrimenkul sermaye iradı mükelleflerine uygulanmamaktadır. Bu indirimin gayrimenkul sermaye iradı sahiplerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi hem vergilemede adalet ve eşitliğe katkı sağlayacak hem de vergi uyumunu teşvik edecektir.

Vergi yükümlülüklerine uyumun sağlanması amacıyla ödemesini yapmayan vergi mükelleflerinin tespiti ve onlara SMS, mektup veya e-posta yoluyla hatırlatma yapılması mümkündür. Bu vergilerin bölgedeki köprü, okul, hastane, park gibi temel kamu hizmetlerinin finansmanına katkıda bulunduğunun vurgulanmasıyla vergi mükellefinde milli gurur duygusu aşılanabilir. Bu kamu hizmetlerini gösteren resimler veya video bağlantıları gibi görsel yardımların kullanılması, bu hatırlatmaların etkisini

daha da artırabilir. İletişimi kişiselleştirerek ve komşuların rolünü vurgulayarak vergi mükellefleri arasında sahiplenme duygusunu geliştirebilir.

Sunulan örneklerde gösterilen kanıtlanmış yöntemlerin kullanılması ve yeni yaklaşımların geliştirilmesi, uzmanlaşmış birimler veya konu uzmanlarının katılımı, vergiye gönüllü uyumu artıracak ve Türkiye'de hükümetin vergiyle ilgili kamu politikası hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşmasını sağlayacaktır. Netice itibarıyla daha kaliteli kamu hizmeti sunulabilecek ve toplumsal refah artacaktır.

KAYNAKÇA

- Agha, A. & Haughton, J. (1996). Designing VAT systems: Some efficiency considerations. *The review of economics and statistics*, 78(2), 303-308.
- Akgül Yılmaz, G. (2006). Türkiye’de Vergi Yüğü, Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğü, Vergi Esnekliği ve Borç Yüğüne İlişkin Göstergelere Yeniden Bakış. *Vergi Sorunları Dergisi*, (217), 133-149.
- Aktan, C. C. (2012), “Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı”, http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-psiko/vergi-psik.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2024).
- Aktan, C. C. (2012). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı. *Çimento İşveren Dergisi*, 26(1), 1-11.
- Aldemir, C. ve Kaya, M. (2020). Bilgi Toplumu, Siber Güvenlik ve Türkiye Uygulamaları *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(1), 6-27.
- Allingham, M. G. & Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338.
- Alm, J. (2014). Does an uncertain tax system encourage “aggressive tax planning”? *Economic Analysis and Policy*, 4(1), 30-38.
- Altunöz, U. (2017). The Application of the Laffer Curve in the Economy of Turkey. *Journal of International Social Research*, 10(50), 654-659.
- Altunöz, U. ve Altunöz, H. (2016). *Davranışsal Ekonomi (Nörofinans)*(4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Andreoni, J., Erard, B. & Feinstein, J. (1998). Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, 36(2), 818- 860.
- Ariel, B. (2012). Deterrence and Moral Persuasion Effects on Corporate Tax Compliance: Findings from a Randomized Controlled Trial. *Criminology*, 50(1), 27-69.
- Arslan, M. O. ve İcan, Ö. (2013). An Agent-Based Analysis of Tax Compliance for Turkey. *Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 13(2), 143-152.
- Australian Taxation Office & Cronin, A. (2004). *The Australian Taxation Office’s Management Of Aggressive Tax Planning*. Canberra: Australian Taxation Office.
- Ayaz, G. (2005). İyi Bir Vergi Sistemi İçin On Kılavuz İlke. *Vergi Dünyası Dergisi*, 25(289), 63-68.
- Aydoğan Demirtaş, S. (2017). Vergi psikolojisinin temelleri ve vergiye karşı davranışları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(özel sayı), 14-22.
- Baldwin, D. A. (2014). Understanding the link between joint attention and language. In *Joint attention* (ss. 131-158). New York: Psychology Press.
- Barberis, N. (2018). Psychology-based models of asset prices and trading volume. In *Handbook of behavioral economics: applications and foundations*(1) (ss. 79-175). Amsterdam: Elsevier.

- Başaran Yavaşlar, F. (2011). Kurumlar Vergisi Mükellefi. *İktisadi İşletme. Vergi Sorunları Dergisi*, 34(268), 91-102.
- Bayraklı, H. H., Saruç, N. T. ve Sağbaş, İ. (2004). Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları. 19. *Türkiye Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 10-14 Mayıs 2014, Antalya, ss 224-280.
- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: an Economic Approach (Third Edition). In: Fielding, N. G., Clarke, A., Witt, R. (eds), pp. 13-68, *The Economic Dimensions of Crime*. London: Palgrave Macmillan.
- Bergman, M. (1998). Criminal Law and Tax Compliance in Argentina: Testing the Limits of Deterrence. *International Journal of the Sociology of Law*, 26(1), 55-74.
- Berksoy, T. (1984). Ülkemizde Vergi Aflarının Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi. *Journal Of Life Economics*, 5(3), 137-152.
- Biberoğlu, E. (2006). *Türkiye’de Gönüllü Vergi Uyumu*. (Yüksek Lisans). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilici, N. (2018). *Türk Vergi Sistemi* (41. Baskı), Ankara: Savaş Yayınevi.
- Bulutoğlu, K. (1976). Fiscal Decentralization: a Survey of Normative and Positive Contributions. *Finanz Archiv / Public Finance Analysis*, 35(1), 1-34.
- Burke, E. (1973). *Reflections on the Revolution in France* (3. Baskı). New York: Anchor Books.
- Burdur Vergi Dairesi Müdürlüğü, 2022 *İstatistiki Verileri*.
- Bülbül, D. (2006). *Yerel Yönetimler Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Canbay, T. ve Çetin, G. (2007). Vergiye Uyumu Belirleyen Bir Faktör Olarak Vergi Kültürü. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 52-64.
- Chapman, K. & Pike, L. E. (2013). Literature of Behavioral Economics, Part 1: Introduction and Books. *Behavioral & Social Sciences Librarian*, 32(4), 205-223.
- Clinton, A. (2002). Tax Compliance, Self-assessment and Tax Administration. *Journal of Finance and Management in Public Services*, 2(2), 2642.
- Clotfelter, C. T. (1983). Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis Of Individual Returns. *The Review of Economics and Statistics*, 65(3), 363-373.
- Crane, S. E. & Nourzad, F. (1990), “Tax Rates and Tax Evasion: Evidence From California Amnesty Data”, *National Tax Journal*, 43(2), 189-199.
- Cullis, J. G. & Lewis, A. (1997). Why People Pay Taxes: From a Conventional Economic Model to a Model of Social Convention. *Journal of Economic Psychology*, 18(2-3), 305-321.
- Çetin Gerger, G. (2011). *Mükellef Hakları ve Vergiye Gönüllü Uyum* İstanbul: Legal Kitabevi.
- Çevik, S. (2012). Mükellefin Devlet ve Toplumla Etkileşimi, Bireysel Normlar ve Vergi Ahlakı. *Maliye Dergisi*, 0(163), 258-289.

- Çiçek, S., Çiçek, H. ve Şahin-ipek, E. A. (2019). Vergiye Uyum Sürecinde Davranışsal Yaklaşım: Mükellef Davranışları ve Tipolojileri. *Sosyoekonomi*, 27(39), 223-244.
- Çiçek, S. ve Şahin, S. (2019). Motorlu Taşıtlar Vergisine Yönelik Mükellef Tutumlarının Değerlendirilmesi: Denizli İli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 245-267.
- Dahlby, B. & Ferde, E. (2018). The marginal cost of public funds and the Laffer curve: Evidence from the Canadian provinces. *Finanz- Archiv: Zeitschrift für das Gesamte Finanzwesen*, 74(2), 173-199.
- Demir, İ. C. (2008), *Vergi Ahlakı ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneği* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demir, T. (2019). *Vergi Uyum Politikalarının Oluşturulmasında Mükellef Davranışları* (Yüksek Lisans). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Devos, K. (2013). *Factors Influencing Individual Tax payer Compliance Behavior* (ss. 13-65). Melbourne: Springer.
- Dileyici, D. (2012). Vergilemede Yeni Bir Eğilim: Gelir Vergilerinden Tüketim Vergilerine, *Yeni Maliye (Değişim Çağında Kamu Maliyesi: Yeni Trendler, Yeni Paradigmalar, Yeni öğretiler, Yeni Perspektifler)* Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/420, Sayfa: 143-166,
- DuVelay, A. (1978) “Türkiye Maliye Tarihi” Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 178-1978 (Derleyen: Maliye Tetkik Kurulu), Ankara: Damga Matbaası.
- Dumludağ, D. ve Ruben, E. (2018). İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar İçinde *İktisat ve Psikoloji*. (Ed: Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, ve E. Ruben), ss. 31-51. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Easter, G. M. (2012). *Capital, Coercion, and Post communist States*. London: Cornell University Press.
- Edizdoğan, N. ve Çelikkaya A. (2010). *Vergilerin Ekonomik Analizi* (2. Baskı). İstanbul: Dora Yayınları.
- Edizdoğan, N. (2021). *Kamu Mâliyesi* (12. Baskı), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Edwards, A. & Simon J. (2007). Optimum Tax Compliance Costs, Tax Simplification and Developing a Strategy for Tax Reform School of Business and Economics. *University of Exeter, Streatham Court, Rennes Drive, Tax Research Network, 16th Annual Conference University of Sheffield*, 6(7), 1-31.
- Eser, R. & Toıgonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak, davranışsal iktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 287-321.
- Falay, N. (1989). Maliye Tarihi. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Falkinger, J. (1995). Tax Evasion, Consumption of Public Good and Fairness. *Journal of Economic Psychology*, 16(1), 63-72.
- Feld, L. P. & Frey, B. S. (2002). Trust breeds trust: How tax payers are treated. *Economics of governance*, 3(2), 87-99.

- Feld, L. P. & Frey, B. S. (2007). Tax Compliance as The Result of A Psychological Tax Contract: The Role of İncentives and Responsive Regulation. *Law & Policy*, 29(1), 102-120.
- Fırat, M. (2010). Kayıt dışı Ekonominin Vergisel Boyutu. *Vergi Sorunları Dergisi*, (261), 166-174.
- Frey, B. S. (2003). Deterrence And Tax Morale in the European Union. *Academia Europaea, Printed in the United Kingdom European Review*, 11(3),385-406.
- Galizzi, M. M. (2014). What is really behavioral in behavioral health policy? And does it work?. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 36(1), 25-60.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2009). *Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı(2008-2012)*. Ankara: Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı (SGB), No: 87,
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2018). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. https://teknoloji.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2017/2017_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2024).
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2019). *Vergilerde Pişmanlık Uygulaması Broşürü*. <https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/yayinlar/VergilerdePismanlik.pdf> (Erişim Tarihi:05.06.2024).
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2021). *2020 Yılı Faaliyet Raporu*. https://teknoloji.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2020/2020_faaliyet_raporu.pdf (Erişim Tarihi:09.06.2024).
- Giray, F. (2018). *Maliye Tarihi*(7. Baskı). Bursa: Dora.
- Graetz, M. J. ve Wilde, L. L. (1985). The Economics Of Tax Compliance: Fact And Fantasy. *National Tax Journal*, 38(3), 355-363.
- Grasmick, H. G. & BursikJr, R. J. (1990). Conscience, Significant Others, And Rational Choice: Extending The Deterrence Model. *Law And Society Review*, 24(3), 837-861.
- Gül, H. (2018). Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Politikaları ile Bu Alanlardaki Araştırmalara Etkileri. *Yaşama Dergisi*, 12(36),5-26.
- Gülgün, S. (2015). *Vergiye Karşı Direnme Biçimlerinden Agresif Vergi Planlaması* (Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Gelir Vergisi Kanunu. (2019). <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.4.193.Pdf> (Erişim Tarihi:05.05.2024)
- Hacıköylü, C. & Heper F. (2010). Emlak Verginde Matrah Tespitine İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Maliye Dergisi*, (158), 1-14.
- Hallsworth, M. (2014). The use of field experiments to increase tax compliance. *Oxford Review of Economic Policy*, 30(4), 658-679.
- Hansen, N. (2016). *The CMA evolutionstrategy: A tutorial*. <https://arxiv.org/abs/1604.00772> (Erişim Tarihi: 04.06.2024)
- Harari, M., Sitbon, O. & Donyets-Kedar, R. (2013). Aggressive Tax Planning And Corporate Social Responsibility In Israel. *Accountancy Business And Public Interest*, (12), 1-46.

- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). *2020 Faaliyet Raporu*.
<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/2020-HMB-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf>
(Erişim Tarihi:04.06.2024)
- Hoffman H. W. (1961). The Theory of Tax Planning“ The Accounting Review”.
American Accounting Association, 36(2), 274-281.
- İpek, S. (2010). Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 173-190.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2021). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*(22. Baskı), İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kahneman, D. (2003a). Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics. *American Economic Review*, 93(5), 1449-1475.
- Kahneman, D. (2003b). A Psychological Perspective on Economics. *American Economic Review*, 93(2), 162-168.
- Karabulut, T. (2006). Laffer Etkisinin Türkiye Uygulaması (1980-2003). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 367-377.
- Karaca, C. ve Kaleli, E. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama İlişkin Çözüm Önerileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 769-792.
- Karasu, M. A. ve Karakaş M. (2012). Belediyelerin Emlak Vergisindeki Gelir Kaybı. *Maliye Dergisi*, (163), 431-448.
- Kayan, A. (2000). Yenilikçi-Yaratıcı Potansiyelimizin Bilgi Toplumuna Uygunluğu: Bir Karşılaştırma. *Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Maliye Dergisi*, (135), 80-87.
- Katona, G. & Harris, D.J. (1978). Behavioral Economics. *M.E. Sharpe Inc*, 21(4), 14-18.
- Kelman, H. C. (1961). Three Processes of Social Influence. *Public Opinion Quarterly*, (25), 57-78.
- Kelman, H. C. (1961). Processes of Opinion Change. *The Public Opinion Quarterly*, 25(1), 57-78.
- Kirchler, E. (2010). Tax Compliance Inventory: TAX-I Voluntary tax compliance, enforced tax compliance, tax avoidance, and tax evasion. *Europe PMC Funders Group J Econ Psychol*, 31(3),331-346.
- Kitapçı, İsmail (2011). *Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri*.(Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı Maliye Programı İzmir.
- Kitapçı, İ. (2021). *Vergi Etiği - Vergi Psikolojisi: Verginin Sosyo Psikolojik Teorisi*(4. Baskı), Ankara: Seçkin.
- Kivuva, M. (2020). Kenya’s burden—the effects of digital taxes on SMEs.
- Klepper, S. & Nagin, D. (1989). The Criminal Deterrence Literature: Implications For Research On Taxpayer Compliance” Taxpayer Compliance Volume 2: Social Science Perspective. *Philadelphia University of Pennsylvania Press*, 126-155.
- Laffer, A. B. (2004). The Laffer curve: Past, present, and future. *Background*, 1765(1), 1-16.

- Lewis, A. (1982). *The psychology of taxation* (p. 31). Oxford: Martin Robertson.
- Lewis, H. B. (1971). Shame and guilt in neurosis. *Psychoanalytic review*, 58(3), 419-438.
- Lim, S. & Youde, S. (2019). Tax Compliance Global Encyclopedia of Public Administration. *Public Policy and Governance, Springer*, 1-5.
- Loer, K. (2019). Approaches and instruments in health promotion and the prevention of diseases. *Behavioural policies for health promotion and diseaseprevention*, pp. 29-52.
- Martorano, B. (2018). Taxation and inequality in developing countries: Lessons from the recent experience of Latin America. *Journal of International Development*, 30(2), 256-273.
- McDaniel, S. W. & Burnett, J. J. (1990), Consumer Religiosity and Retail Store Evaluative Criteria. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 18(2), 101-112.
- McGraw, K. M. & Scholz, J. T. (1991). Appealsto Civic Virtue Versus Attentionto Self-Interest: Effects on Tax Compliance. *Law and Society Review*, 25(3), 471-498.
- Mitchell, D. J. (2012). *The Laffer Curve Show sthat Tax Increases Are a Very Bad Idea Evenif They Generate More Tax Revenue*. <https://www.forbes.com/sites/danielmitchell/2012/04/15/the-laffer-curve-shows-that-tax-increases-are-a-very-bad-idea-even-if-they-generate-more-tax-revenue/> (Erişim Tarihi: 03.04.2024)
- Motorlu Taşıtırlar Vergisi Kanunu. Kanun Numarası:197, Kabul Tarihi: 18/2/1963, Yayımlandığı Resmî Gazete; Tarih: 23/2/1963, Sayı: 11342.
- Nadaroğlu, H. (1989). Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Nagac, K. (2016). *Religiosity and Tax Compliance*. Available at SSRN: 2715508.
- Neumark, F. (1946). Vergi Yüklü Ve İktisadi Hayat. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 3,247-261.
- Niesiobedzka, M. (2014). Typology of Tax payers and Tax Policy. *Polish Psychological Bulletin*, 45(3),372-379.
- OECD. (2020). Revenue Statistics 2020 Tax Revenue Trends İn The OECD.
- OECD, F. A. O. (2022). OECD-FAO agriculturaloutlook 2022-2031.
- Oktar, S. A. (2016). *Türk Vergi Sistemi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Organ, İ. ve Çiftçi, T. E. (2015). “Türkiye’de Emlak Vergisi Uygulamasından Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 127-147.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan S. (2005). *Vergi Hukuku*(13. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öz, E., Kutbay, H. ve Buzkiran, D. (2014). Türk servet vergisi sistemine modern bir yaklaşım. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (4), 86-99.
- Özdemir Bilge, İ. (2019). *En az geçim indiriminin Türk vergi sistemi içerisindeki yeri ve bazı ülke uygulamaları açısından karşılaştırılması*(Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Özdemir, S. (2019). Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Davranışsal İçgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (34), 247-274.
- Özsoylu, A. F. (1996). *Türkiye 'de Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Pehlivan, O. (2006). *Vergi Hukuku Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Porcano, T. M. (1988). Correlates of Tax Evasion. *Journal of Economic Psychology*, 9(1), 47-67.
- Reckers, P. M., Sanders, D. L., & Roark, S. J. (1994). The Influence of Ethical Attitudes on Taxpayer Compliance. *National Tax Journal*, 825-836.
- Rubinfeld, D. L. (1987). The economics of the local public sector. In *Handbook of public economics*, 2, 571-645.
- Sameti, M. & Rafie, L. (2010). Interaction of income distribution, taxes and economic growth. *Iranian Economic Review*, 14(25), 67-81.
- Sandmo, A. (2005). The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View. *National Tax Journal*, 58(4), 643-663.
- Sarıllı, M. A. (2013). *Türk Vergi Sistemi ve Uygulaması*(2. Baskı). Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Saruç, N. T. (2015). *Vergi Uyum: Teori ve Uygulama*(2. Baskı). Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Saygın, Ö. (2019). *Vergi Uyum: Vergi İdaresinin Vergi Uyumuna Etkisi*(2. Baskı). Eskişehir: Boyut Kitabevi.
- Schmidt, A. T. & Engelen, B. (2020). The ethics of nudging: An overview. *Philosophy compass*, 15(4), e12658.
- Schmölders, G. (1976). *Genel Vergi Teorisi*(4. Baskı) (Çev: S.Turan) İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Scholz, J. T. & Lubell, M. (1998). Trust and taxpaying: Testing the heuristic approach to collective action. *American Journal of Political Science*, 42(2), 398.
- Scholz, J. T. & Pinney, N. (1995). Duty, fear, and tax compliance: The heuristic basis of citizenship behavior. *American Journal of Political Science*, 39(2), 490-512.
- Sent, E. M. (2004). Behavioral economics: How psychology made its (limited) way back into economics. *History of political economy*, 36(4), 735-760.
- Sezer, Ö. ve Vural T. (2010). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Devletin Değişen Rolü ve Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı. *Maliye Dergisi*, (159), 203-219.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, (69), 99-118.
- Sirkeci, O. (2015). Ortadoğu Uygarlıklarında Vergi Uygulamaları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1239-1252.
- Slemrod, J. (2002). Trust in public finance (No. w9187). *National Bureau of Economic Research*.

- Smith, K. W. & Stalans, L. J. (1991), Encouraging tax compliance with positive incentives: A conceptual framework and research directions. *Law & Policy*, 13(1), 35-53.
- Smulders, S. A. (2008). Annual Tax Compliance Costs For Small Businesses: A Survey of Tax Practitioners in South Africa. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 11(3), 354-371.
- Sour, L. (2004). An Economic Model of Tax Compliance with Individual Morality and Group Conformity. *Economia Mexicana Nueva Epoca*, 13(1), 43-61.
- Srinivasan, T. N. (1973). Taxevasion: A model. *Journal of Public Economics*, 2(4), 339-346.
- Sunstein, C. (2014). *Why nudge?: The politics of libertarian paternalism*. New Haven: Yale University Press.
- Sunstein, C. R. (2014). Nudging: a very short guide. *Journal of Consumer Policy*, 37(4), 583-588.
- Sunstein, C. R., Reisch, L. A. & Rauber, J. (2017). A worldwide consensus on nudging? Not quite, but almost. *Regulation & Governance*, 12(1), 3-22.
- Swingen, J. A. (1991). Taxpayer Compliance: Setting New Agendas for Research [Review of *Taxpayer Compliance: Vol. 1, An Agenda for Research*, by Jeffrey A. Roth, John T. Scholz and Ann Dryden Witte; *Taxpayer Compliance: Vol. 2, Social Science Perspectives*, by Jeffrey A. Roth and John T. Scholz]” *Law & Society Review*, 25(3), 637-683.
- Şahin, A. (2010). *Yükseköğrenim Öğrencilerinin vergiyi Algılaması: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Şentürk, S. H. (2014). Yeşil Bina Vergi Teşvikleri: Amerika Örneği ve Türkiye İçin Çıkarılabilecek Sonuçlar. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 89-102.
- Şenyüz, D. (1995). *Vergilendirmede yükümlü psikolojisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayını
- Şenyüz, D. (2014). *Vergilemede İstikrar İlkesi ve Türk Vergi Mevzuatı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Bedi N. Feyzioğlu'na Armağan* (1. Baskı) (ss. 207-216). İstanbul: Gür-Ay Matbaası.
- Ştefura, G. (2012). A New Perspective On Individual Tax Compliance: The Role Of The Income Source, Audit Probability And The Chance Of Being Detected. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 12(2), 192-201.
- Teke, E. (2004). *Vergi Uyum Maliyetleri: Denizli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Thaler, R. H. & Sunstein, C. R. (2017). Should governments invest more in nudging?. *Psychological Science*, 28(8), 1041-1055.
- Thaler, R. H. & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press.
- Tittle, C. R. (1980). Sanctions and social deviance: The question of deterrence. *National Criminal Justice Reference Service (NCJRS)*.

- Tomer, J. F. (2007). What is Behavioral Economics?. *The Journal of Socio-Economics*, 36(3), 463-479.
- Torgler, B. (2004). Tax morale, trust and corruption: Empirical Evidence from Transition Countries. *Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA)*, Working Paper, 5, 3-24.
- Torgler, B. (2006). The importance of faith: Tax morale and religiosity. *Journal of economic Behavior & organization*, 61 (1), 81-109.
- Torgler, B. (2007). Tax compliance and tax morale: A theoretical and empirical analysis. *Edward Elgar Publishing*.
- Torgler, B. (2006). Tax Morale and Direct Democracy. *European Journal of Political Economy*, 21, 525-531.
- Torgler, B. (2007). Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis. *Northampton, Edward Elgar*.
- Torgler, B. (2011). Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust. *Constitutional Political Economy*, 14(1), 119-140.
- Tuay, E. ve Güvenç, İ. (2007). *Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*. Gelir İdaresi Başkanlığı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 51 https://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/turkiyedemukelleflerinvergiye_bakisi.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2024)
- Tunçer, M. (2002). Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(3), 107-128.
- Turhan, S. (1998). *Vergi Teorisi ve Politikası*(6. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Turhan, S. (1993). *Vergi Teorisi ve Politikası*(7. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Türkay, İ. (2021). %5 Vergi İndiriminde 7194 sayılı Kanunla Mükelleflere Sağlanan Kolaylıklar. <https://vergialgi.net/5-vergi-indiriminde-7194-sayili-kanunla-mukelleflere-saglanan-kolayliklar>, (Erişim Tarihi: 05.07.2024).
- Ufuk, K. (2022). Conceptualizing Nation: Perspectives of Mehmet Akif Ersoy and Ziya Gökalp. Ankara: Orion Akademi.
- Uluatam, Ö. (2001). *Vergi Hukuku*(5. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Uysal, İ. (2004). *Örgütsel Çatışma Yönetimi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına Yönelik Bir Uygulama* (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB, Ankara
- Vogel, J. (1974). Taxation and public opinion in Sweden: An interpretation of recent survey data. *National Tax Journal*, (27), 499-513.
- Wahl, I. (2008). Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework. *Journal of Economic Psychology*, 29(2), 210-225.
- Warneryd, K. E. & Walerud, B. (1982). Taxes and economic behavior: Some interview data on tax evasion in Sweden. *Journal of Economic Psychology*, 2(3), 187-211.
- Wenzel, M. (2002). The impact of outcome orientation and justice concerns on tax compliance: The role of taxpayers' identity. *Journal of applied psychology*, 87(4), 629.
- Wenzel, M. (2005). Motivation or Rationalisation? Causal Relations between Ethics, Norms and Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 26(4), 491-508.

- Yardımcıoğlu, M. (2014). Vergi Okuryazarlığı ve Vergisel Farkındalık: Kahramanmaraş Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 95-119.
- Yavaşlar, F. B. (2017). Emlak Vergisi'nde Sorun Nerede?, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/emlak-vergisinde-sorun-nerede/378268>. (Erişim Tarihi: 08.06.2024)
- Yavuz, H. (2018). Emlak Sahiplerinin Emlak Vergisine Bakışı: Sakarya Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, (2), 23-36.
- Yayla, H. E. (2009). Para Sevgisinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 2(3), 51-78.
- Yitzhaki, S. (1987). On the excess burden of tax evasion. *Public Finance Quarterly*, 15(2), 123-137.
- Yumuşak, İ. (1997). Vergi aflarının vergi gelirlerine etkisi. *Vergi Dünyası Dergisi*, (188), 39-43.
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği*. Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım.
- Yücedoğru, R. ve Ören, Gülcan. (2017). Katma Değer Vergisi'nde Vergi Uyum ve Dünyada Kdv Uyumunu Arttırmaya Yönelik Uygulamalar: Sistemik Bir Literatür Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 939-961.
- Yüksek, E. (2021). *Vergi uyumunun ajan tabanlı modellemesi ve dürtme stratejileri* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

EKLER

Ek 1. Anket Formu

Sayın katılımcı;

Bu anket, Afyon Kocatepe Üniversitesi sosyal bilimler alanında yürütülen yüksek lisans tez çalışmasında kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Sizden adres, telefon ve kimlik bilgileri istenmemektedir. Vereceğiniz bilgiler gizli tutulacak ve başkalarıyla paylaşılmayacaktır. Ankette doğru ya da yanlış cevap yoktur. Size en uygun seçeneği seçiniz. Ankete katıldığınız için teşekkür ederim.

1. Cinsiyetiniz:

☐ Kadın ☐ Erkek

2. Medeni haliniz:

☐ Evli ☐ Bekar

3. Kaç çocuğa sahipsiniz?

4. Yaşınız:

☐ 18-40 ☐ 41-60 ☐ 61 ve üzeri

5. Eğitim durumunuz:

☐ Okur/yazar ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Ön lisans (iki yıllık) ☐ Lisans ☐ Lisansüstü

6. Aylık Ortalama Geliriniz:

☐ 0-5.000 TL ☐ 5.001 TL - 10.000 TL ☐ 10.001 TL - 20.000 TL ☐ 20.001 TL ve üzeri

7. Mesleğiniz:

☐ İşçi ☐ Memur ☐ Serbest Meslek ☐ Çiftçi ☐ Esnaf/Tacir
☐ Ev hanımı ☐ Emekli ☐ Diğer

8. Kira gelirlerinizin türleri nelerdir? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz):

☐ Mesken ☐ İşyeri ☒ Arazi ☐ Diğer

9. 2022 yılında elde ettiğiniz kira geliriniz:

☐ 0-32.000 TL ☐ 32.001-70.000 TL ☐ 70.001-170.000 TL ☐ 170.001-880.000 TL
☐ 880.001 TL ve üzeri

10. Kira geliri dışında elde ettiğiniz gelir unsurları (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz):

☐ Sadece kira geliri ☐ Ticari kazanç ☐ Zirai kazanç ☐ Ücret geliri
☐ Serbest Meslek Kazancı ☐ Diğer

11. Vergi ödevlerinizi nasıl takip ediyorsunuz?

☐ Muhasebecim/mali müşavirim takip ediyor. ☐ Kendim takip ediyorum.

12. Bu yıl kira geliri beyannamenizi vermeniz gerektiğini nasıl hatırladınız?

☐ Muhasebecim/mali müşavirim hatırlattı.
☐ Sosyal çevrem (komşu/arkadaş/akraba) hatırlattı.
☐ Vergi dairesinin gönderdiği SMS/e-posta ile hatırladım.
☐ Televizyon/radyo/gazete haberi aracılığıyla hatırladım.
☐ Gelir İdaresi Başkanlığı'nın sosyal medya hesabından yaptığı paylaşım ile hatırladım.
☐ Vergi ödevlerimi hiçbir şekilde unutmam ve herhangi bir hatırlatmaya ihtiyaç duymam.
☐ Diğer

		Kesinlikle Katılmıyorum.	Katılmıyorum.	Kısmen Katılıyorum/ Kısmen Katılmıyorum	Katılıyorum.	Kesinlikle Katılıyorum.
1	Vergi ödevlerimi yerine getirmemde, vergi idaresinin bilgilendirmesi fayda sağlar.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Vergi cezalarına maruz kalmamak için kira geliri beyannamemi zamanında veririm.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Kira geliri unsurlarının işyeri-mesken-arazi vb. şekilde ayrılmasını adaletli buluyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
4	Vergi ödemek vatandaşlık görevidir.	☐	☐	☐	☐	☐
5	Vergi idaresinin yaptığı bilgilendirmelerin daha anlaşılır nitelikte olması vergi ödevlerimi yerine getirmemi olumlu etkiler.	☐	☐	☐	☐	☐
6	Vergiler, devletin sunduğu kamu hizmetlerinin karşılığıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
7	Ülkemizdeki vergi sisteminin adil olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
8	Vergi dairesi çalışanlarının mükellef odaklı yaklaşımı, vergi ödevlerimi yerine getirmemi olumlu etkiler.	☐	☐	☐	☐	☐
9	Kira gelirim beyan etmemde en etkili unsur, vergi idaresidir.	☐	☐	☐	☐	☐
10	Af/yapılandırma kanunlarının sıklığı, vergi ödevlerimi zamanında yerine getirmemi olumsuz etkilemektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
11	Kira geliri beyannamemi vermemde Gelir İdaresi Başkanlığının sosyal medya araçlarını kullanarak hatırlatması etkilidir.	☐	☐	☐	☐	☐
12	Mevcut vergi kanunlarında, kira gelirlerine uygulanan vergi oranlarını yüksektir.	☐	☐	☐	☐	☐
13	Kira gelirlerindeki vergi denetimini yetersiz buluyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
14	Kira gelirinden dolayı vergi ödeme ve beyanname verme dönemlerini, Gelir İdaresi Başkanlığının sosyal medya hesaplarından takip ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
15	Toplum içindeki itibarım zedelenmesin diye kira gelirim vergi idaresine bildiririm.	☐	☐	☐	☐	☐
16	Kira gelirindeki artan oranlı vergileme, gayrimenkul sahibi olma isteğimi azaltmaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
17	Vergiler, devletin vatandaşa kestiği cezalardır.	☐	☐	☐	☐	☐
18	Sosyal çevremdeki çoğu kişi, kira gelirini eksik beyan etmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
19	Gelir İdaresi Başkanlığının afişleri ve broşürleri, kira gelirim beyan etmemde etkilidir.	☐	☐	☐	☐	☐
20	Sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
21	Vergi idaresinin TV-radyo-gazete gibi görsel ve işitsel iletişim araçları ile yaptığı kamu spotları, kira gelirim beyan etmemde etkilidir.	☐	☐	☐	☐	☐
22	Kira gelirlerini beyan etmeyen kişilerin varlığı, kira gelirim beyan etmemi olumsuz etkilemektedir.	☐	☐	☐	☐	☐

Ek 2. Etik Kurulu Kararı

Evrak Tarih ve Sayısı: 25.02.2023-166183

